

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การสังเคราะห์การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพ และ
ระบอบอาหารของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงสู่ทางเลือก
ในการพัฒนา”

โดย

นางสาวมาลี สิทธิเกรียงไกร และคณะ

ธันวาคม 2562

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การสังเคราะห์การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพ และระบบ อาหารของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงสู่ทางเลือกในการพัฒนา”

คณะผู้วิจัย

1	นางสาวมาลี	สิทธิเกรียงไกร
2	นางสาวเพ็ญพิศ	ชงักรมย์
3	นางสาวสุพัตรา	อินทะมาตร
4	นางสาวสุกัญญา	ไชยну
5	นายสมพงศ์	อาษากิจ

ที่ปรึกษา

1	นายชยันต์	วรรณะภูติ
2	นางสาวแก้วตา	จันทรานุสรณ์

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

บทสรุปผู้บริหาร

ชุดโครงการวิจัยการสังเคราะห์การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพและระบอบอาหารในชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง ปีที่ 1 ประกอบด้วยโครงการวิจัยท้องถิ่นจำนวน 4 โครงการ คือ 1.โครงการวิจัยไถ่: วิถีชีวิตและมิติทางเศรษฐกิจของชาวบ้านหาดไคร้ 2. โครงการวิจัยทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึก 3.โครงการวิจัยชุมชนบ้านม่วงกับการสร้างแผนเชิงรุกในการปรับตัวให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง 4.โครงการวิจัยการเสริมขีดความสามารถความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน และ 4. โครงการวิจัยการสร้างการบริหารจัดการร่วมประตุน้ำศรีสองรักเพื่อวิถีชีวิตและการเกษตรอย่างยั่งยืนของชาวไทพวน นอกจากนี้มีโครงการ “สร้างการสื่อสารสู่การรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพและระบอบอาหารของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง” โดยโครงการนี้มีแผนการดำเนินการวิจัยทั้งสิ้น 5 ปี เป้าหมายเพื่อให้ได้นโยบายทางเลือกที่คำนึงถึงระบอบอาหารและความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม

ชุดโครงการวิจัยนี้ มีวิธีการดำเนินงาน 2 ระดับคือ ระดับแรก งานวิจัยที่ดำเนินงานโดยชุมชนท้องถิ่นที่ตระหนักถึงปัญหาการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง งานวิจัยในระดับนี้จะให้ความสำคัญกับความรู้ท้องถิ่น วิถีการดำรงชีพ ความสัมพันธ์กับแม่น้ำโขง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง ชุมชนท้องถิ่นมีวิธีการรับมือกับสถานการณ์เหล่านี้ได้อย่างไร ระดับที่สองคือ งานวิจัยเชิงนโยบายที่เกี่ยวกับการพัฒนาแม่น้ำโขงที่มีผลต่อทรัพยากร วิถีการดำรงชีพของชุมชนท้องถิ่น และการสร้างกลไกการเคลื่อนไหวภาคประชาชนผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นรวมถึงการสร้างเครือข่ายนักวิชาการที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแม่น้ำโขง

การดำเนินงานในระยะที่ 1 ดำเนินการตั้งแต่เดือนตุลาคม 2561 ถึง กันยายน 2562 ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนปรับรายงานฉบับสมบูรณ์ตามข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งพอจะสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. มิติทางชาติพันธุ์ ทั้งสี่ชุมชนพบว่า เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์กับประเทศลาว มีสามหมู่บ้านคือ บ้านห้วยลึก บ้านม่วง และบ้านกลางที่อพยพมาจากประเทศลาวก่อนลาวเปลี่ยนแปลงการปกครอง เส้นทางอพยพคือ การเดินทางข้ามแม่น้ำโขง ส่วนบ้านหาดไคร้ อพยพมาจากจังหวัดน่าน (คาดว่าน่าจะมาจากลาวด้วยเช่นกัน) ปัจจุบันมีเพียงบ้านห้วยลึกเท่านั้นที่ยังคงมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติกับชุมชนริมน้ำโขงในประเทศลาว แม่น้ำโขงมีความสำคัญต่อชุมชนเหล่านี้ทั้งเป็นเส้นทางคมนาคม และแหล่งอาหาร ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศลาวในปี 2518 บ้านห้วยลึก และบ้านม่วงมีความสัมพันธ์กับชุมชนทางฝั่งลาวมากกว่าฝั่งไทย ติดต่อกันแลกเปลี่ยน ค้าขายร่วมกัน ต่อมาเมื่อประเทศลาวเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลไทยได้เร่งรัดปรับปรุงและพัฒนาชนบท โดยเฉพาะสร้างถนนให้เชื่อมต่อกับชนบทมากขึ้น ทำให้ชุมชนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับชุมชนฝั่งไทยมากขึ้น และทางประเทศลาว

2. แม่น้ำโขงยังเป็นพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนฝั่งไทยและลาว ในช่วงฤดูแล้ง ระดับน้ำในแม่น้ำโขงจะลดลง ทำให้ดอน เกาะ แก่ง โผล่ขึ้นมากลายเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน เช่น งาน

สงครามคังงานบวชพระ เป็นต้น ชาวบ้านยังมีการหาปลาร่วมกัน แบ่งปันข้าวปลาอาหาร ความสัมพันธ์เหล่านี้หลายเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างไทย ลาว ทำให้มีวิถีการดำรงชีพที่เกี่ยวคู่กัน ปัจจุบันแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไป ระดับน้ำไม่คงที่ตามธรรมชาติแต่แปรผันตามการปล่อยน้ำจากเขื่อนทางตอนบนของแม่น้ำโขง จึงทำให้การประกอบพิธีกรรมที่เคยมีร่วมกันมาต้องเปลี่ยนแปลงไป

3. ชุมชนทั้งสี่ มีวิถีการดำรงชีพที่พึ่งพิงทั้งทรัพยากรจากแม่น้ำโขงและการเกษตรบนบกมาจนสะสมเป็นความรู้ทั้งนิเวศบนบกและแม่น้ำโขง ชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ และสามารถเข้าถึง ใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรทั้งสองระบบได้ แต่ปัจจุบันนี้แต่ละชุมชนกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทั้งที่มาจากรัฐไทยและการสร้างเขื่อนในตอนบนของแม่น้ำโขง การเปลี่ยนแปลงที่มาจากรัฐไทยคือ การพัฒนาพื้นที่ชายแดนให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ นโยบายด้านป่าไม้ ที่ดิน การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา เป็นต้น ในช่วงปี 2546-2547 ราคายางพาราค่อนข้างสูง แต่ปัจจุบันยางพาราราคาตกต่ำ เมื่อมาเจอกับการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงที่รุนแรงมากขึ้น โดยเฉพาะภายหลังจากการเปิดดำเนินการเขื่อนไซยะบุรีในประเทศลาว มีผลให้แม่น้ำโขงตั้งแต่ อ.เชียงคาน ลงมาเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน ที่บ้านม่วง พบปลาไข่(ปลาตั้งท้อง) จำนวนมากตามบึง หนอง ในเดือนกรกฎาคม ปลาเหล่านี้ว่ายหนีออกมาไม่ทันจึงนอนถูกแดดเผาตาย ระดับแม่น้ำโขงที่ขึ้นลงตามการควบคุมการใช้น้ำในเขื่อนทำให้สัตว์น้ำเล็ก ๆ ไม่สามารถเอาตัวรอดได้ ก่อนหน้านี้นี้ปลาบึก ซึ่งเป็นปลาที่มีน้ำหนักไม่ต่ำกว่า 150 กก.ก็หายไปจากแม่น้ำโขง อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนแม่น้ำโขงทั้งสามชุมชน คือ บ้านหาดไคร้ บ้านห้วยลึก และบ้านม่วง อยู่ในสถานการณ์ที่ไม่สามารถพึ่งพิงแหล่งอาหารทั้งจากแม่น้ำโขงและการเกษตรได้อย่างในอดีต ชุมชนสูญเสียรายได้และการพึ่งพิงตนเอง กรณีบ้านหาดไคร้ จากที่เคยจกโกได้ปีละ 2,040,000 บาท ลดเหลือ 18,000 บาท เช่นเดียวกับประมงบ้านห้วยลึก ที่จับปลาได้น้อยลง เดิมมีรายได้จากปลาปีละ 5,850,000 บาท ลดเหลือ 900,000 บาท และบ้านม่วง เดิมเคยมีรายได้จากปลาปีละ 9,540,000 บาท ปัจจุบันรายได้ลดลงและไม่มีความแน่นอน สำหรับบ้านกลางเป็นชุมชนที่พึ่งพิงแม่น้ำเลยได้อย่างสมบูรณ์ แต่กรมชลประทานกำลังดำเนินการก่อสร้างประตูระบายน้ำศรีสองรักบริเวณปากแม่น้ำเลยก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำโขง ทำให้ชาวบ้านมีความกังวลใจระดับน้ำจะสูงขึ้นจนท่วมหมู่บ้านเมื่อประตูระบายน้ำสร้างเสร็จแล้ว

4. ทั้งสี่ชุมชนมีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศแม่น้ำโขงที่หลากหลาย เช่น บริเวณบ้านหาดไคร้จะมีดอนทราย หาดทรายเป็นที่อยู่อาศัยของนก และสาหร่ายน้ำจืด บ้านห้วยลึก และบ้านม่วง ที่มีเกาะแก่ง ผา ดอนที่เป็นหิน มักจะพบต้นไคร้บริเวณริมหาดและกลางแม่น้ำโขงรอบ ๆ ดอน เกาะแก่ง ผา ส่วนบ้านกลางซึ่งพึ่งพิงแม่น้ำเลย จะมีความรู้เกี่ยวกับท่า วัง ดอน เป็นอย่างดี ความรู้เหล่านี้รวมไปถึงการอธิบายว่าปลาและสัตว์น้ำแต่ละชนิด ว่าย จะอาศัยระบบนิเวศที่แตกต่างกันในการหลบซ่อนศัตรูและวางไข่ และว่ายน้ำหนีออกมาก่อนน้ำท่วม โดยทั่วไปผู้ชายจะเป็นคนพาเรือหาปลา ส่วนผู้หญิงจะหาปลาริมฝั่ง/หาด/ตลิ่ง ด้วยเครื่องมือหาปลาอย่างง่าย ๆ เช่น สวิง ไซค์กึ่ง ด่างลาก หรือใช้มืองมหอยริมหาด เป็นต้น

5. ปัจจุบันนี้ จีนได้สร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนบนเสร็จแล้ว 11 แห่ง เขื่อนที่สร้างในประเทศลาว คือเขื่อนไซยะบุรี ได้เริ่มเปิดดำเนินการในเดือนตุลาคม 2562 ได้ทำให้แม่น้ำโขงเหือดแห้งอย่างเห็นได้ชัด ตั้งแต่ อ.เชียงคาน จ.เลยเป็นต้นมา ก่อให้เกิดวิกฤตต่อทรัพยากรในแม่น้ำโขงและชุมชนได้สูญเสียความมั่นคงทางอาหารและรายได้ ขณะที่แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำนานาชาติที่ไหลผ่าน 6 ประเทศคือ จีนตอนใต้ เวียดนาม ไทย ลาว เขมร และเวียดนาม ปัจจุบันมีองค์กรที่เป็นตัวแทนระดับรัฐบาลเพื่อดำเนินกิจกรรมการพัฒนาบนแม่น้ำโขงคือ คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง (Mekong River Commission-MRC) ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกคือ ไทย ลาว เขมร และเวียดนาม โดยที่จีน และเวียดนาม ไม่ได้เป็นสมาชิกด้วย ดังนั้น ทั้งสองประเทศจึงไม่รับรู้กับข้อตกลงที่เกิดขึ้นใน MRC ขณะเดียวกัน จีนได้ผลักดันการจับกรอบความร่วมมือล้านช้าง-แม่น้ำโขง (Lancang- Mekong Cooperation- LMC) แต่จีนไม่ได้เปิดให้ประเทศที่ใช้แม่น้ำโขงร่วมกัน ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงร่วมกัน

6. แนวโน้มทิศทางการพัฒนาแม่น้ำโขงเป็นการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำแห่งชีวิตไปสู่แหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้า ประเทศไทยเป็นทั้งผู้ลงทุนและผู้ซื้อไฟฟ้าจากประเทศลาว นอกจากนี้พบว่า รัฐไทยไม่ได้ให้ความสำคัญกับแม่น้ำโขงในฐานะเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญทั้งของประเทศและของนานาชาติ รัฐท้องถิ่น เช่น เทศบาล อำเภอ มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ปัจจุบันมีการสร้างเขื่อนกันติ่ง ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ระบบนิเวศและดินโครัฐสูญหายไป รวมทั้งคนท้องถิ่นไม่สามารถปลูกพืชผักสวนครัวริมตลิ่ง/หาดได้

7. ทั้งสามชุมชนคือ บ้านหาดไคร้ ห้วยลึก และบ้านกลาง มีการเผชิญกับปัญหาแม่น้ำโขงคือ หนึ่ง การลดการพึ่งพิงแม่น้ำโขง หันไปปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำการท่องเที่ยว เป็นแรงงานรับจ้าง ขายที่ดิน สอง การร่วมขบวนการเคลื่อนไหวกับองค์กรในระดับท้องถิ่น การเคลื่อนไหวในระดับนี้ได้พยายามทำให้ประเด็นแม่น้ำโขงเป็นประเด็นสาธารณะ กรณีบ้านหาดไคร้และบ้านห้วยลึกร่วมมือกับกลุ่มรักษ์เชียงของยื่นข้อเรียกร้องต่อสถานทูตจีนในไทย การร่วมประชุมแสดงความคิดเห็นในฐานะผู้ได้รับผลกระทบ การนำเสนอปัญหาและผลกระทบที่ได้รับในการประชุมต่าง ๆ ยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลตั้งภาคประชาชนเป็นกรรมการในกรรมาธิการแม่น้ำโขงด้วย แต่ไม่ค่อยได้รับการตอบรับจากผู้กำหนดนโยบายเท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม รัฐบาลจีนได้ชะลอการระเบิดแก่ง และรัฐบาลลาวชะลอการสร้างเขื่อนปากเบง และปากกลาย

กรณีบ้านกลางนั้น ชาวบ้านได้ร่วมกันเสนอข้อห่วงกังวลที่เกิดขึ้นจากประตูละบายน้ำศรีสองรักต่อกรมชลประทานและหน่วยงานราชการท้องถิ่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน ซึ่งหน่วยงานเหล่านี้ได้รับข้อห่วงกังวลแต่ไม่ได้ตอบข้อสงสัย ข้อกังวลของชุมชนแต่อย่างใด แม้ว่า คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนจะได้เข้ามารับฟังปัญหาและเสนอแนวทางแก้ไขปัญหา แต่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ได้ดำเนินการอย่างเต็มที่ ขณะนี้ชุมชนได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มรักษ์แม่น้ำเลยเพื่อดูแลปกป้องแม่น้ำเลย

8. ชุดโครงการวิจัยฯ นี้ เริ่มโครงการวิจัยฯ ในช่วงที่ชุมชนได้ดำเนินการเรียกร้อง เคลื่อนไหวให้ภาครัฐเข้ามาร่วมกันปกป้องแม่น้ำโขงนั้นมีความอ่อนล้า ในช่วงเริ่มต้น โครงการฯ นักวิจัยท้องถิ่นจึงมี

คำถาม และข้อสงสัยว่า งานวิจัยจะสามารถช่วยพวกเขาได้อย่างไร เมื่อดำเนินงานไปได้ระยะหนึ่ง กระบวนการเก็บข้อมูลได้ทำให้ชุมชนกลับมาทบทวนวิถีชีวิต ความรู้ที่กำลังจะหายไป ทำให้ชุมชนได้เปรียบเทียบวิถีชีวิตในปัจจุบันกับอดีต นอกจากนี้ ทางโครงการสังเคราะห์ฯ ได้มีกิจกรรมศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนกับหน่วยงานภายนอก ทำให้นักวิจัยท้องถิ่นเชื่อมโยงสถานการณ์ได้อย่างเป็นระบบ มีรูปแบบการรวมกลุ่มเพื่อดูแลสุขภาพกรณิบ้านกลางนั้น ชาวบ้านได้นำผลการวิจัยไปเทียบเคียงกับงานวิจัยที่ดำเนินการโดยกรมชลประทาน พบว่า ผลการวิจัยแตกต่างกัน จึงทำให้ชาวบ้านมีความสงสัยเกี่ยวกับประโยชน์จากการสร้างปตร.ศรีสองรักตามที่กรมชลประทานได้ศึกษาไว้ และนำข้อมูลที่พวกตนศึกษาไปนำเสนอให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างปตร.ศรีสองรักได้อย่างมั่นใจ

ในกระบวนการวิจัยทั้งสี่ชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความรู้และความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขงและผลกระทบที่เกิดขึ้น ประมาณร้อยละ 70 ของประชากรทั้งหมด หรือประมาณ 2600 คน ทีมวิจัยท้องถิ่นมีศักยภาพที่จะเป็นแกนนำ กรณิบ้านม่วง 4 คน กรณิบ้านหาดไคร้ 12 คน บ้านห้วยลึก 12 คน บ้านกลาง 25 คน รวม 53 คน

หมายเหตุ การสร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขงยังดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันนี้ ประเทศลาวยังคงเดินหน้าสร้างเขื่อนหลวงพระบาง เพื่อผลักดันให้ประเทศเป็น แบตเตอรี่แห่งเอเชีย

บทคัดย่อ

ชุดโครงการวิจัยการสังเคราะห์การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพและระบอบอาหารของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงสู่ทางเลือกในการพัฒนา ใช้รูปแบบงานวิจัยท้องถิ่นที่ให้ผู้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดประเด็น คำถามการวิจัย การออกแบบการวิจัย การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ การเขียนและการนำเสนอรายงาน โดยในชุดโครงการนี้ประกอบด้วยโครงการวิจัยท้องถิ่นจำนวน 4 โครงการคือ คือ 1.โครงการวิจัยไท: วิถีชีวิตและมิติทางเศรษฐกิจของชาวบ้านหาดไคร้ 2.โครงการวิจัยทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึก 3.โครงการวิจัยชุมชนบ้านม่วงกับการสร้างแผนเชิงรุกในการปรับตัวให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงสู่การเพิ่มขีดความสามารถความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน และ 4.โครงการวิจัยการสร้างการบริหารจัดการร่วมประตุน้ำศรีสองรักเพื่อวิถีชีวิตและการเกษตรอย่างยั่งยืนของชาวไทพวน นอกจากนี้มีโครงการ “สร้างการสื่อสารสู่การรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพและระบอบอาหารของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง” โดยชุดโครงการนี้มีแผนการดำเนินการวิจัยทั้งสิ้น 5 ปี เป้าหมายเพื่อให้ได้นโยบายทางเลือกที่คำนึงถึงระบอบอาหารและความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม โดยมีคำถามการวิจัยคือ ชุมชนชาติพันธุ์บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงมีความรู้ และวิถีชีวิตที่พึงพิงทรัพยากรแม่น้ำโขงอย่างไร การพัฒนาและการลงทุนทั้งจากจีนและภาคส่วนอื่น ๆ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงและวิถีชีวิตของชุมชนชาติพันธุ์อย่างไร แต่ละชุมชนมีวิธีการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงนี้อย่างไร และทางเลือกเชิงนโยบายที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนเป็นอย่างไร นานาชาติจะเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาแม่น้ำโขงอย่างไร

ชุดโครงการวิจัยนี้ มีวิธีการดำเนินงาน 2 ระดับคือ ระดับแรก งานวิจัยที่ดำเนินงานโดยชุมชนท้องถิ่นที่ตระหนักถึงปัญหาการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง งานวิจัยในระดับนี้จะให้ความสำคัญกับความรู้ท้องถิ่น วิถีการดำรงชีพ ความสัมพันธ์กับแม่น้ำโขง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง ชุมชนท้องถิ่นมีวิธีการรับมือกับสถานการณ์เหล่านี้ได้อย่างไร ระดับที่สองคือ งานวิจัยเชิงนโยบายที่เกี่ยวกับการพัฒนาแม่น้ำโขงที่มีผลต่อทรัพยากร วิถีการดำรงชีพของชุมชนท้องถิ่น และการสร้างกลไกการเคลื่อนไหวภาคประชาชนผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นรวมไปถึงการสร้างเครือข่ายนักวิชาการที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแม่น้ำโขง

ผลที่ได้จากงานวิจัยในปีที่ 1 นั้น แบ่งได้เป็น 2 ส่วนคือ ส่วนแรก กระบวนการวิจัยงานท้องถิ่นได้เข้าไปช่วยให้นักวิจัยท้องถิ่นซึ่งเป็นชาวบ้านที่มีความกระตือรือร้นต่อปัญหาแม่น้ำโขงมีข้อมูลที่เป็นระบบและนำข้อมูลไปเผยแพร่ให้สมาชิกในชุมชนได้รับทราบ นักวิจัยท้องถิ่นมีแนวทางการค้นหาปัญหา วิเคราะห์ปัญหา เชื่อมโยงสถานการณ์อย่างเป็นระบบ มีความเชื่อมั่นในการนำเสนอข้อเท็จจริงในที่สาธารณะ นอกจากนี้กระบวนการวิจัยยังทำให้นักวิจัยท้องถิ่นได้เรียนรู้จักกันมากขึ้น เรียนรู้การจัดการความขัดแย้ง

ชุดโครงการวิจัยยังจัดให้มีการศึกษาดูงานร่วมกัน มีการฝึกอบรมร่วมกัน 5 โครงการ ทำให้ได้เกิดเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เชื่อมโยงเป็นพลังในการปกป้องแม่น้ำโขง

ส่วนที่สอง การสังเคราะห์พบว่า การพัฒนาและการนำเอาทรัพยากรจากประเทศลุ่มน้ำโขงได้เกิดมาอย่างยาวนานตั้งแต่ยุคอาณาจักรจนถึงปัจจุบัน เพียงแต่เปลี่ยนผู้มีบทบาทสำคัญจากฝรั่งเศส อังกฤษ เป็นสหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น จนปัจจุบันนี้ผู้มีบทบาทสำคัญคือ ประเทศจีน ซึ่งเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงที่เป็นสมบัติส่วนรวมเป็นพลังงานด้วยการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำไม่ให้แม่น้ำโขงไหลจากมณฑลยูนนานลงมายังประเทศเวียดนามตามธรรมชาติ แม้ว่าในระหว่างรัฐจะมี MRC เป็นกลไก แต่ก็ไม่สามารถเจรจาต่อรองกับรัฐบาลจีนได้ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนท้องถิ่นบริเวณแม่น้ำโขงตอนล่าง และพื้นที่วิจัยในชุมชนชาติพันธุ์ทั้ง 4 แห่ง คือ ชุมชนสุยเสียรายได้และการพึ่งพิงตนเอง กรณีบ้านหาดไคร้ จากที่เคยจกไถได้ปีละ 2,040,000 บาท ลดเหลือ 18,000 บาท เช่นเดียวกับประมงบ้านห้วยลึก ที่จับปลาได้น้อยลง เดิมมีรายได้จากปลาปีละ 5,850,000 บาท ลดเหลือ 900,000 บาท และบ้านม่วง เดิมเคยมีรายได้จากปลาปีละ 9,540,000 บาท ปัจจุบันรายได้ลดลงและไม่มีความแน่นอน ต้องหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว แต่ก็พบกับความผันผวนของตลาด แม้ว่ารัฐจะมีโครงการต่าง ๆ เข้ามาแก้ไขปัญหา เช่น การสร้างเขื่อนกันตลิ่ง การปล่อยปลา การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ฯลฯ สามารถเยียวยาได้ระยะสั้น หรือบางโครงการก็เป็นการซ้ำเติมปัญหาชาวบ้าน ผลกระทบที่สำคัญประการหนึ่งคือ การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศที่มีลักษณะแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ บ้านหาดไคร้มี ดอน หาด หลง ฯลฯ บ้านห้วยลึก มีแก่ง แจ่ม ผา ฯลฯ บ้านม่วงมีเกาะแก่ง ดอน คก บุ่ง ฯลฯ บ้านกลางมี ท่า วัง ดอน ฯลฯ ซึ่งระบบนิเวศที่แตกต่างกันนี้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำที่แตกต่างกันไปในแต่ละฤดูกาล หากแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศนี้ไปจะมีผลต่อห่วงโซ่อาหารและความรู้ท้องถิ่นของประชากรในลุ่มน้ำโขงนี้

แนวคิดและการพัฒนาแหล่งน้ำให้เป็นแหล่งพลังงานไม่ใช่มีเฉพาะประเทศจีนเท่านั้น กรณีประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นจากโครงการประจวบฯน้ำศรีสองรัก อ.เชียงคาน จ.เลย ซึ่งชาวบ้านไทพวนบ้านกลางมีความวิตกว่าการสร้างประจวบฯน้ำจะทำให้หมู่บ้านตนเองน้ำท่วม อีกทั้งการสร้างประจวบฯน้ำก็มีรูปแบบคล้ายการสร้างเขื่อนและมีความต่อเนื่องกับโครงการผันน้ำโขงเลยชีมูล ซึ่งก็คือ การนำน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติไปเปลี่ยนเป็นพลังงาน ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงจึงมาจากนโยบายการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำให้เป็นพลังงานทั้งจีน ไทยและลาว เขมร เวียดนามหรือประเทศอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน แต่ละประเทศต่างมีทิศทางการพัฒนาที่มุ่งไปที่ความมั่นคงทางพลังงาน ซึ่งนำไปสู่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

ผลการวิจัยยังพบว่า ชุมชนทั้งสี่พยายามแสวงหาทางออกและร่วมกับภาคประชาสังคมในการชะลอการสร้างเขื่อน มีการยื่นหนังสือกับสถานทูตจีน การทำให้เป็นประเด็นสาธารณะ รวมทั้งการใช้พื้นที่สื่อให้สังคมไทยรับรู้การเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงและผลกระทบที่เกิดขึ้น

สารบัญ

	หน้า
บทสรุปผู้บริหาร	ก
บทคัดย่อ	จ
สารบัญ	ข
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญภาพ	ญ
บทที่ 1 บทนำ: ชุดโครงการวิจัยฯ	1
1.1 ความนำ	1
1.2 คำถามการวิจัย	4
1.3 วัตถุประสงค์	4
1.4 พื้นที่ดำเนินการ	5
1.5 กรอบการวิเคราะห์	7
1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	8
บทที่ 2 วิธีการศึกษา	9
2.1 สถานการณ์แม่น้ำโขงในช่วงการพัฒนาโขง	9
2.2 การพัฒนาโขงวิจัย การเลือกพื้นที่และคั่นห่านักวิจัยท้องถิ่น	10
2.3 เครื่องมือการวิจัย	12
2.4 ความแตกต่างของทีมวิจัยท้องถิ่นและการแก้ไขปัญหาภายใน	18
2.5 บทบาทพี่เลี้ยงในทีมวิจัยท้องถิ่น	20
2.6 การเปลี่ยนแปลงของทีมวิจัย	26
บทที่ 3 แม่น้ำโขงในทัศนะรัฐนานาชาติและรัฐไทย	27
3.1 การมาของชาวตะวันตกและการสำรวจแม่น้ำโขง	28
3.2 การแย่งชิงทรัพยากรในช่วงสงครามเย็น	30
3.3 การรุกรานของจีน: เปลี่ยนแม่น้ำโขงไปสู่ผู้ผลิตพลังงาน และการค้า	32
3.4 แม่น้ำโขงในบริบทการพัฒนาของไทย	35

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 แม่น้ำในบริบทของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง	40
4.1 นิเวศของแม่น้ำในชุมชนที่ศึกษา	40
4.2 ชุมชนชาติพันธุ์กับแม่น้ำ	43
4.3 ระบบนิเวศแม่น้ำโขงและแม่น้ำเลย	46
4.4 ความรู้และการพึ่งพิงแม่น้ำโขงและแม่น้ำเลย	48
4.5 แม่น้ำโขงคือพื้นที่สาธารณะ	71
บทที่ 5 การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตและระบอบอาหาร	74
5.1 วิถีการดำรงชีพและระบอบอาหาร	74
5.2 รายได้	80
5.3 รัฐกับการแก้ไขปัญหา	83
5.4 ขบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมกับการปกป้องแม่น้ำโขง	89
บทที่ 6 สรุปและแนวโน้มสถานการณ์	100
6.1 สรุป	100
6.2 แนวโน้มสถานการณ์: การเปลี่ยนแม่น้ำให้เป็นพลังงาน	104
บรรณานุกรม	107

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบลักษณะสำคัญของ 4 ชุมชน	78
ตารางที่ 2 ตารางแสดงรายได้จากทรัพยากรแม่น้ำโขงและแม่น้ำเลย	81

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ภาพแผนที่แสดงที่ตั้งชุมชน	6
ภาพที่ 2 ภาพการออกแบบชุดโครงการฯ	7
ภาพที่ 3 ภาพแผนที่ระบบนิเวศแม่น้ำโขงบ้านหาดไคร้	40
ภาพที่ 4 ภาพแผนที่ระบบนิเวศแม่น้ำโขงบ้านห้วยลึก	41
ภาพที่ 5 ภาพแผนที่แสดงลำน้ำสาขาแม่น้ำเลยบริเวณบ้านกลาง	42
ภาพที่ 6 ภาพแผนที่ระบบนิเวศแม่น้ำโขงบ้านม่วง บ้านภูเขาทอง บ้านหนอง ต.บ้านม่วง อ.สังขม	43
ภาพที่ 7 ภาพการจับปลาบึกโดยใช้กวัก	50
ภาพที่ 8 ภาพแสดงผา	51
ภาพที่ 9 ภาพแสดงกก	52
ภาพที่ 10 ภาพแสดงดอน	52
ภาพที่ 11 ภาพแสดงหาด	53
ภาพที่ 12 ภาพแสดงหนอง	54
ภาพที่ 13 ภาพแสดงแจ่ม	54
ภาพที่ 14 ภาพแสดงริมฝั่ง	55
ภาพที่ 15 ภาพแสดงก้อนและแก่ง	56
ภาพที่ 16 ภาพแสดงดอน	57
ภาพที่ 17 ภาพแสดงกก	58
ภาพที่ 18 ภาพแสดงดอน	58
ภาพที่ 19 ภาพแสดงแซน	59
ภาพที่ 20 ภาพแสดงหาด	60
ภาพที่ 21 ภาพแสดงพื้นที่ตลิ่งริมโขง	60
ภาพที่ 22 ภาพแสดงแก่ง	61
ภาพที่ 23 ภาพแสดงวัง	62
ภาพที่ 24 ภาพแสดงดางลากกุ้ง	63
ภาพที่ 25 เครื่องมือดักกุ้ง	64
ภาพที่ 26 ภาพแสดงการใช้สวิง	64
ภาพที่ 27 ภาพแสดง ไซดักปลา	65
ภาพที่ 28 ภาพแสดงจั่น	65

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 29 ภาพแสดงตุ้มปลาเผาะ	66
ภาพที่ 30 ภาพแสดงการตักต่อง	67
ภาพที่ 31 ภาพแสดงตุ้มปลามาง	67
ภาพที่ 32 ภาพแสดงเบ็ดหลัก	68
ภาพที่ 33 ภาพแสดงเบ็ดชำ	68
ภาพที่ 34 ภาพแสดงเบ็ดเหยือก	69
ภาพที่ 35 ภาพแสดงเบ็ดก้อม	70
ภาพที่ 36 ภาพแสดงเบ็ดไถ	70

บทที่ 1

บทนำ: ชุดโครงการวิจัยฯ

1.1 ความนำ

ชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากกำลังตกอยู่สภาวะการสูญเสียฐานทรัพยากรอาหาร เกิดระบบผูกขาดการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติโดยทุนและรัฐภายใต้ नियามการพัฒนา ช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ชุมชนบริเวณทางตอนใต้ของกลุ่มแม่น้ำโขงต่างได้รับผลจากนโยบายการพัฒนาของประเทศจีนที่มุ่งลงสู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ที่ขยายพรมแดนการค้าผ่านแม่น้ำโขงเปลี่ยนแม่น้ำโขงให้เป็นเส้นทางขนถ่ายสินค้าและผลิตกระแสไฟฟ้า จนทำให้แม่น้ำโขงผันผวนไม่เป็นไปตามธรรมชาติมีผลกระทบต่อระบบอาหารของชุมชนลุ่มน้ำโขง

การเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงได้เริ่มต้นจากโครงการพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (GMS- Greater Mekong Sub region) ในปีพ.ศ.2535 เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ การค้า อุตสาหกรรม การเกษตร การบริการใน 6 ประเทศ ได้แก่ พม่า ไทย ลาว เวียดนาม เขมร และจีนตอนใต้ อย่างไรก็ตาม ในประเทศเหล่านี้ จีนเป็นประเทศที่มีทั้งศักยภาพในการพัฒนาและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาแม่น้ำโขงมากกว่าประเทศอื่นๆ จีนได้เริ่มต้นการพัฒนาด้วยการสร้างเขื่อนบริเวณแม่น้ำโขงตอนบน และมีแผนสร้างเขื่อนบริเวณแม่น้ำโขงตอนล่าง รวมแล้วกว่า 20 เขื่อน เขื่อนเหล่านี้จะเป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าให้แก่ประเทศจีนตอนล่าง และประเทศในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง นอกจากนี้ จีนวางแผนยุทธศาสตร์ยูนนานเป็นเมืองห้วสะพานที่เชื่อมโยงจีนกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการสร้างสะพาน R3A R3B และการใช้เส้นทางน้ำลำเลียงสินค้าผ่านแม่น้ำโขง โดยการระเบิดแก่งเพื่อให้เรือสินค้าขนาดใหญ่สามารถผ่านไปได้

ตั้งแต่เขื่อนมันวาน (Manwan Dam) ที่สร้างบริเวณแม่น้ำโขงตอนบนแล้วเสร็จในปีพ.ศ.2539 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำโขง ความผันผวนการขึ้นลงของระดับน้ำไม่เป็นไปตามฤดูกาลแต่เป็นไปตามการเปิด ปิดประตูเขื่อน บางครั้งในช่วงหน้าแล้ง กลับมีน้ำเอ่อล้นตลิ่ง แต่ในหน้าฝนกลับตรงกันข้าม หรือระดับน้ำผันผวนมาก- น้อย สลับกันไปในแต่ละช่วงวัน ปัจจุบันนี้มีเขื่อนที่สร้างเสร็จแล้วที่แม่น้ำโขงตอนบนจำนวน 8 แห่ง และกำลังเริ่มก่อสร้างหรือจะก่อสร้างเขื่อนที่แม่น้ำโขงตอนล่างอีกเช่น เขื่อนปากเบง แขวงอุดมไชย เขื่อนไซยะบุรี เขื่อนปากลาย แขวงไซยะบุรี เขื่อนดอนสะโฮง แขวงจำปาศักดิ์

การพัฒนาในลุ่มน้ำโขงโดยการสร้างเขื่อน และการระเบิดแก่งเพื่อเตรียมการเดินเรือ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและชุมชน ดังนี้ หนึ่ง สิ่งมีชีวิตที่สำคัญคือ ปลา ลักษณะการปล่อยน้ำที่เป็นไปตามความต้องการด้านการค้า เศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้ในช่วงฤดูแล้งกลับมีน้ำเอ่อล้น แต่ฤดูฝนกลับน้ำลดลง ซึ่งปริมาณและกระแสน้ำที่ผันแปรนี้ทำให้ปลาที่เคยว่ายขึ้นลงตามกระแสน้ำที่ไหลตามธรรมชาติและอุณหภูมิที่เหมาะสมไม่สามารถว่ายขึ้นลงแม่น้ำโขงได้ดังอดีต อาจก่อให้เกิดการสูญพันธุ์ปลา ซึ่งปัจจุบันก็พบว่า ทั้งความหลากหลายของพันธุ์ปลาและจำนวนปลาได้ลดลงไปจากเดิม สอง การพังทลายของตลิ่ง หาดทรายหรือตลิ่งริมแม่น้ำโขงที่เคยใช้ประโยชน์เพื่อการเพาะปลูกได้ถูกกัดเซาะหรือ

จมหายไป ทำให้ชุมชนที่เคยหากินอยู่กับฝักพื้นบ้านเหล่านี้ต้องสูญเสียฐานทรัพยากรที่สำคัญ นอกจากนี้ การกีดเซาะริมตลิ่งจะมีผลต่อเส้นแบ่งเขตแดนตามข้อตกลงไทย กับฝรั่งเศสที่ใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดน ตาม การระเบิด หรือการเตรียมการระเบิดเพื่อพัฒนาร่องน้ำสำหรับการเดินเรือขนาดใหญ่ ทำให้ที่อยู่อาศัยของปลา หรือที่สำหรับวางไข่จะถูกทำลายลง ตะกอนที่เกิดจากการระเบิดนี้จะทับถมหรือปิดร่องน้ำบริเวณที่เป็นรูหรือครก (อ่างน้ำที่เป็นพื้นที่ที่ลึกลงไปได้ท้องแม่น้ำ) ทำให้ปลาไม่สามารถไปวางไข่หรือพักเพื่อหาอาหารได้ สิ่ง รูปลักษณะของแม่น้ำโขงที่เป็นเกาะแก่งเป็นลักษณะที่สำคัญต่อสาหร่ายน้ำจืดทั้งไกและเทาที่ชาวบ้านนำมาปรุงอาหาร และนำมาขายเป็นรายได้สำหรับครอบครัวทั้งไทยและลาว สาหร่ายน้ำจืดนี้เติบโตขึ้นในช่วงมกราคม ถึงเมษายน ซึ่งเป็นช่วงน้ำในแม่น้ำโขงลดลงและน้ำใสขึ้น เมื่อแสงแดดส่องมาก็จะทำให้ไกเติบโตขึ้นมา เมื่อกระแสแม่น้ำโขงไม่เป็นไปตามฤดูกาลและน้ำไม่ตกตะกอนใสพอจะทำให้แสงลอดผ่านได้ สาหร่ายชนิดนี้ก็จะค่อย ๆ สูญหายไป

การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลกระทบต่อระบบอาหารที่หลากหลายในแม่น้ำโขง ที่ผ่านมา ภาคประชาสังคมประเทศไทยได้พยายามสื่อสารกับรัฐไทย และจีนเพื่อให้ทราบถึงผลกระทบที่ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง แต่เนื่องจากบริบททางการเมือง สังคม เศรษฐกิจของประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงมีความแตกต่างกัน ทำให้พลังของการสื่อสารความเดือดร้อนของชุมชนท้องถิ่นที่ส่งผลกระทบต่อรัฐตนเองนั้นมีข้อจำกัด อีกทั้งรัฐให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก จึงทำให้มิติด้านความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศ วิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นที่ไม่ได้รับความสนใจ

อย่างไรก็ตาม แม่น้ำโขงและชุมชนบริเวณลุ่มน้ำโขงยังได้รับผลกระทบจากการปล่อยสารเคมีจากการเกษตรขนาดใหญ่ เช่น กล้วยหอม การดูดทรายบริเวณริมแม่น้ำโขงของไทย หรือการลักลอบปล่อยน้ำเครื่องเรือนถ่ายสินค้าจากจีนบริเวณท่าเรือเชียงแสน รวมทั้งความแตกต่างของกฎหมาย การควบคุม การทำประมงของแต่ละประเทศมีความแตกต่างกัน เช่นมีการใช้เครื่องมือซื้อปลาหรือระเบิดปลาของชุมชนฝั่งประเทศลาว สิ่งเหล่านี้ เป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นต้นทุนทางชีวิตและชุมชนที่สำคัญของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่อาศัยและพึ่งพิงแม่น้ำโขง การพัฒนานี้ได้พรากทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นของหน้าหมู่บ้านไปอยู่ในมือของนักลงทุน นักธุรกิจ

กรณี การสร้างเขื่อนของจีนมีนัยยะถึงการควบคุมการระบายน้ำในแม่น้ำโขงอันเป็นทรัพยากรร่วมของประชาชนใน 6 ประเทศ ไปอยู่ในการควบคุมของจีน ทำให้การไหลเวียนของน้ำไม่เป็นไปตามธรรมชาติ แต่ขึ้นกับความต้องการการใช้น้ำของจีนเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากเมื่อจีนต้องการจะปล่อยน้ำอย่างใดขึ้นกับความต้องการของจีน แม้บางครั้งจีนจะมีการแจ้งเตือนล่วงหน้าแต่เป็นการแจ้งเตือนในระยะกระชั้นชิด ที่ผ่านมายังไม่ได้มีกลไกการแจ้งเตือนแก่ผู้ใช้น้ำในตอนล่างให้ได้ทราบ ทำให้ชาวบ้านที่อยู่ทางตอนล่างไม่สามารถเตรียมตัวรับมือกับการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ ลักษณะการปล่อยน้ำของจีนดังกล่าวนี้ได้

ทำให้ชุมชนที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติจากลุ่มน้ำโขงมีความหวั่นวิตกเกี่ยวกับวิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหาร ยิ่งกว่านั้นคือในปีพ.ศ.2561เขื่อนไซยะบุรีจะสร้างเสร็จสมบูรณ์จะทำการกักเก็บน้ำ การ

ระบายน้ำที่ซ้ำเติมวิธีการดำรงชีพของชาวบ้านสองฝั่งแม่น้ำโขงมากยิ่งขึ้น ในอนาคตนี้ จีนมีโครงการสร้างเขื่อนปากเบงขึ้นอีก 1 แห่ง ห่างจากอำเภอเวียงแก่น 100 กม. การเปลี่ยนแปลงนี้จะทำให้แม่น้ำโขงกลายเป็นอ่างเก็บน้ำสลับกับเขื่อน ซึ่งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศที่สำคัญอย่างยิ่ง ปลาต่าง ๆ ที่ว่ายมาวางไข่ตามฤดูกาลเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์มากยิ่งขึ้น ประมงขนาดเล็กจะยังได้รับผลกระทบ ผู้คนเหล่านี้จะปรับตัวอย่างไรภายใต้วิกฤตด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรเช่นนี้ ปัจจุบัน แม้ว่าจะมีบางครอบครัวที่ปรับเปลี่ยนไปทำการเลี้ยงปลาในกระชัง ปลูกพืชเศรษฐกิจเช่น ยางพารา แต่สิ่งเหล่านี้ขึ้นกับกลไกตลาดเป็นหลัก ชุมชนขาดสิทธิในการจัดการทรัพยากรและระบอบอาหาร

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นข้อสังเกตและข้อห่วงกังวลของชุมชนริมน้ำโขง บางชุมชนได้เผชิญปัญหานี้มาแล้ว เช่นบ้านห้วยลึก ซึ่งเดิมมีเรือหาปลา 100 กว่าลำ ตอนนี้เหลือ 40 ลำ แต่ชาวบ้านในพื้นที่ก็ยังไม่เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงนี้อย่างแท้จริง และยังไม่รู้ว่าจะปรับตัวอย่างไรกับการเปลี่ยนแปลงนี้ ชาวบ้านเมื่อเผชิญปัญหานี้ได้พยายามรวมตัวเพื่อที่จะหาวิธีการที่จะเจรจากับฝ่ายผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ปรับปรุงวิธีการแจ้งข่าว การปิดเปิดประตูเขื่อน แต่ยังไม่ได้รับคำอธิบาย หรือการแจ้งเตือนเพราะคณะกรรมการลุ่มน้ำโขง (MRC- Mekong River Commission MRC) ไม่สามารถดึงเอาเงินมาร่วมหารือได้ เนื่องจากจีนไม่ได้เป็นสมาชิก นอกจากนี้ รัฐบาลไทย โดยกรมชลประทานมีความต้องการสร้างประตูระบายน้ำศรีสองรักบริเวณต.เชียงคาน บริเวณลุ่มน้ำเลย เพื่อผันน้ำจากแม่น้ำโขงและแม่น้ำเลย โดยกรม.มีมติอนุมัติแล้ว ซึ่งชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และไม่ได้รับทราบเกี่ยวกับการดำเนินการของโครงการฯ จึงยังทำให้ชาวบ้านโดยเฉพาะชาวบ้านกลาง ซึ่งอยู่เหนือประตูน้ำมีความกังวลมากเกี่ยวกับผลกระทบที่จะเกิดขึ้น อาจจะทำให้พื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยมีน้ำท่วมขัง หรืออาจจะจมอยู่ใต้กระแสน้ำ ส่วนหมู่บ้านอื่นที่ทำอาชีพประมงตลอดในแม่น้ำโขงทั้งฝั่งไทยและลาวก็เผชิญกับความหวั่นวิตกของเกษตรกรริมน้ำและการประมง เช่น อำเภอสังขาม จ.หนองคาย หรือ ต.อาสง จ.บึงกาฬ ที่ชาวบ้านถือว่าเป็นสะดือแม่น้ำโขงต่างก็ได้สังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขงและหวั่นวิตก

ปัจจุบันนี้ จีนยังมีแผนดำเนินการสร้างเขื่อนเพิ่มเติมบริเวณแม่น้ำโขงตอนล่างอีกประมาณ 8 แห่ง กำลังสร้าง 4 แห่ง และมีการพัฒนาบริเวณลุ่มน้ำโขงในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การท่องเที่ยว การเกษตรขนาดใหญ่ การระเบิดเกาะแก่ง ซึ่งการพัฒนาเหล่านี้ยังขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนที่พึ่งพิงฐานทรัพยากรจากแม่น้ำโขง การพัฒนาเช่นนี้มีแนวโน้มจะขยายมากขึ้น ในอนาคตย่อมมีผลกระทบต่อนิเวศของแม่น้ำโขง ทรัพยากรธรรมชาติที่จะแปรเปลี่ยนไป ความรู้และประสบการณ์ที่หาอยู่หากินกับแม่น้ำโขงอาจไม่สามารถใช้ได้อีกต่อไป หรืออาจจะจำเป็นต้องปรับให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ ชาวบ้านสองฝั่งแม่น้ำโขงจะเผชิญกับวิกฤตนี้อย่างไรจะสามารถสื่อสารปัญหาและความทุกข์ให้กับผู้กำหนดนโยบายทั้งไทยและจีนได้อย่างไร

ชุดโครงการวิจัยการสังเคราะห์การเปลี่ยนแปลงวิธีการดำรงชีพ และระบอบอาหารของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงและทางเลือกในการพัฒนาเป็นโครงการวิจัยที่วิเคราะห์ความรู้ใน 2 ระดับ ระดับแรกคือ

ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตและการเปลี่ยนแปลง รวมถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ในด้านต่าง ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และความสามารถในการปรับตัว การปรับประยุกต์ความรู้ท้องถิ่นไปใช้ในสถานการณ์ใหม่ ๆ ความรู้และข้อมูลในระดับนี้มาจากโครงการวิจัยที่ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาและใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหา ระดับที่สอง คือ งานศึกษาในเชิงโครงสร้างและนโยบายการพัฒนาต่างๆ ทั้งของจีนและไทย เช่น การสร้างเขื่อนของจีน นโยบายพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ การสร้างรถไฟ และการคมนาคมที่เชื่อมโยงประชาชนและเพื่อการขนถ่ายสินค้า นโยบายการจัดการน้ำ และการเกษตรแผนใหม่ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมชุมชนบริเวณลุ่มน้ำโขง

ชุดโครงการวิจัยนี้จะเชื่อมโยงความรู้และปฏิบัติการในระดับท้องถิ่นไปสู่การสร้างนโยบายทางเลือกที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน และกระบวนการหรือกิจกรรมการวิจัยจะช่วยเสริมสร้างศักยภาพชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง โดยให้ชาวบ้านทำความเข้าใจและสามารถวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความมั่นคงทางอาหาร เชื่อมโยงชุมชนเป็นเครือข่ายเพื่อร่วมกันแสวงหาทางออกภายใต้การพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมที่แม่น้ำโขงยังคงหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนได้

1.2 คำถามการวิจัย

คำถามหลัก : ชุดความรู้การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพ และระบอบอาหารของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงสู่ทางเลือกในการพัฒนา ควรเป็นอย่างไร

คำถามรอง : ชุมชนชาติพันธุ์บริเวณแม่น้ำโขงมีความรู้ และวิถีชีวิตที่พึงพิงทรัพยากรแม่น้ำโขงอย่างไร การพัฒนาและลงทุนทั้งจากจีนและภาคส่วนอื่น ๆ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงและวิถีชีวิตของชุมชนชาติพันธุ์อย่างไร ชุมชนแต่ละชุมชนมีวิธีการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงนี้อย่างไร และทางเลือกเชิงนโยบายที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณแม่น้ำโขงอย่างยั่งยืนเป็นอย่างไร นานาชาติจะเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาแม่น้ำโขงอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาวิถีชีวิต ความรู้ และการจัดการทรัพยากรของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง รวมไปถึงการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์นโยบายและทิศทางการพัฒนาที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศแม่น้ำโขงและทรัพยากรธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำโขง รวมไปถึงผลกระทบที่มีต่อวิถีการดำรงชีพของชุมชนและผู้คนกลุ่มต่าง ๆ

3. เพื่อสร้างและหนุนกลไกการติดตามการพัฒนาของโครงการวิจัยชุมชนภายใต้ชุดสังเคราะห์

4. เพื่อเสริมสร้างศักยภาพให้แก่ชุมชนชาติพันธุ์และเครือข่าย อันนำไปสู่การขับเคลื่อนการปกป้องอนุรักษ์ทรัพยากรและการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงอย่างยั่งยืน

5. เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอแนะนโยบายสาธารณะที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณแม่น้ำโขงอย่างยั่งยืน

1.4 พื้นที่ดำเนินการ

เป้าหมายของชุดโครงการวิจัยนี้คือ การดำเนินงานวิจัยท้องถิ่นไปสู่ข้อเสนอทางเลือกเชิงนโยบาย ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ให้นักวิจัยท้องถิ่นได้ร่วมคิด วิเคราะห์และติดตามการเปลี่ยนแปลงของน้ำโขง มีข้อมูลที่เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขงและวิถีชีวิตของชุมชน และสามารถนำข้อมูลนี้ใช้ในการปรับตัวและการต่อรองเพื่อการพัฒนาแม่น้ำโขงและชุมชนท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็ง

ชุดโครงการวิจัยนี้จะสังเคราะห์ข้อมูลจากโครงการวิจัยที่มาจากปัญหาของชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาและการลงทุนของจีน ซึ่งประกอบด้วยโครงการวิจัยจำนวน 4 โครงการคือ

1. โครงการวิจัย “ไถ่: วิถีชีวิตและมิติทางเศรษฐกิจของชาวบ้านหาดไคร้” พื้นที่วิจัยคือ บ้านหาดไคร้ ต.เวียง อ.เชียงของ จ.เชียงราย

2. โครงการวิจัย “ทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึก” พื้นที่วิจัยคือ บ้านห้วยลึก ต.ม่วงยาย อ.เวียงแก่น จ.เชียงราย

3. โครงการวิจัย “การสร้างการบริหารจัดการร่วมประตุน้ำศรีสองรักเพื่อวิถีชีวิตและการเกษตรอย่างยั่งยืนของชาวไทพวน” พื้นที่วิจัยคือ บ้านกลาง ต.ปากตม อ.เชียงคาน จ.เลย

4. โครงการวิจัย “ชุมชนบ้านม่วงกับการสร้างแผนเชิงรุกในการปรับตัวให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงสู่การเพิ่มขีดความสามารถความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน” พื้นที่วิจัยคือ บ้านม่วง บ้านหนอง บ้านภูเขาทอง ต.บ้านม่วง อ.สังคม จ.หนองคาย

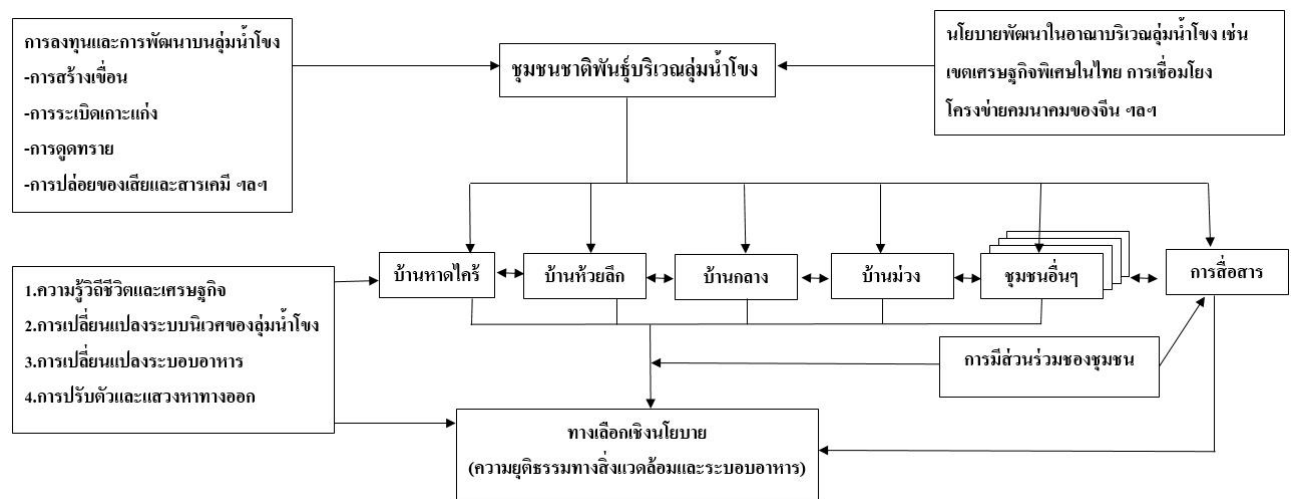
5. โครงการ “สร้างการสื่อสารสู่การรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพและระบบอาหารของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง”

ภาพที่ 1 ภาพแผนที่แสดงที่ตั้งชุมชน

โครงการวิจัยทั้ง 5 นี้ เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่ต้องการศึกษา นอกจากนี้ ชุดโครงการวิจัยนี้ยังมีบทบาทในการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์นโยบายการพัฒนาบริเวณลุ่มน้ำโขงทั้งจากจีนและไทย บทบาทของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในเชิงนโยบายและการวางแผนการพัฒนาแม่น้ำโขง เช่น นโยบายการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษของไทย บทบาทของคณะกรรมการลุ่มน้ำโขง และเครือข่ายภาคประชาสังคม การเชื่อมโยงเครือข่ายคมนาคมของจีน

1.5 กรอบการวิเคราะห์

ภาพที่ 2 ภาพการออกแบบชุดโครงการฯ

จากแผนภาพข้างต้น ชุมชนชาติพันธุ์บริเวณลุ่มน้ำโขงได้รับผลกระทบจากการพัฒนาที่ไม่ได้สนใจวิถีชีวิตของชาวบ้านที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นพัฒนานั้นจะมาจากประเทศจีนหรือไทยก็ตาม ปัจจุบันชุมชนจำเป็นต้องแสวงหาทางออกเพื่อให้ตนเองและลูกหลานยังคงสามารถพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติจากแม่น้ำโขงได้บ้าง ในการวิจัยปีแรกนี้จึงเลือกพื้นที่ทำวิจัย 4 พื้นที่ (ดูข้อมูลพื้นที่การวิจัยในหัวข้อ พื้นที่การวิจัย) โดยมีประเด็นการสังเคราะห์หลักคือ การพัฒนาและการลงทุนในแม่น้ำโขงได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบอาหารที่เปลี่ยนแปลงไป ชุมชนมีศักยภาพและวิธีการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างไร

ชุดโครงการนี้วางแผนการดำเนินงานไว้ 5 ปี ในปีแรกดำเนินงานวิจัยท้องถิ่นในสี่พื้นที่ ปีต่อไปค่อย ๆ ขยายพื้นที่เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนปัญหาการเปลี่ยนแปลงระบบอาหารของชุมชนชาติพันธุ์อันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง นอกจากนี้ยังคาดหวังว่า กระบวนการวิจัยจะช่วยหนุนเสริมศักยภาพชุมชนให้ตระหนักถึงปัญหาและมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

มิติวิจัย

- 6.1 ได้ชุดความรู้การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพ และระบบอาหารของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงสู่ทางเลือกในการพัฒนา
- 6.2 ได้ข้อมูลวิถีชีวิต ความรู้ และการจัดการทรัพยากรของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง รวมไปถึงการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
- 6.3 ได้ข้อมูลที่น่าไปสู่นโยบายและทิศทางการพัฒนาที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศแม่น้ำโขงและทรัพยากรธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำโขง รวมไปถึงผลกระทบที่มีต่อวิถีการดำรงชีพของชุมชนและผู้คนกลุ่มต่างๆ

มิติพัฒนา

- 6.4 ได้กลไกเครือข่ายลุ่มน้ำโขงภาคเหนือและภาคอีสาน
- 6.5 ได้สร้างศักยภาพให้แก่ชุมชนชาติพันธุ์และเครือข่าย อันนำไปสู่การขับเคลื่อนการปกป้องอนุรักษ์ทรัพยากรและการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงอย่างยั่งยืน

Out come

- 6.6 ได้ภาคีเครือข่ายภาครัฐในการร่วมเป็นกลไกเครือข่ายลุ่มน้ำโขง

Impact

- 6.7 ลดความขัดแย้งระหว่างชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ
- 6.8 นำไปสู่ข้อเสนอแนะนโยบายสาธารณะที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณแม่น้ำโขงอย่างยั่งยืน

บทที่ 2

วิธีการศึกษา

2.1 สถานการณ์แม่น้ำโขงในช่วงการพัฒนาโขง

ชุดโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ ได้พัฒนาโจทย์วิจัยในท่ามกลางสถานการณ์แม่น้ำโขงที่ผ่านวิกฤตมาแล้วในระดับหนึ่ง คือ การพัฒนาโขงเริ่มต้นในปีพ.ศ.2559-2560 ประเทศจีนได้สร้างเขื่อนบริเวณแม่น้ำโขงเสร็จเรียบร้อยแล้ว 7 แห่ง และยังคงดำเนินการก่อสร้างอีก 4 แห่ง ซึ่งได้ก่อสร้างเสร็จในช่วงปลายของชุดโครงการสังเคราะห์ฯนี้ การก่อสร้างเขื่อนจำนวน 7 แห่ง ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่ชุมชนที่อยู่เลียบริมน้ำโขงและลุ่มน้ำสาขา เสียงที่ชาวบ้านสื่อออกมาคือ ปลาน้อยลงมาก แม่น้ำโขงไม่เป็นไปตามธรรมชาติ ขณะเดียวกันสื่อต่าง ๆ ก็ได้นำเสนอการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงเช่นเดียวกัน

ผู้วิจัยได้เข้ามาเรียนรู้วิถีชีวิตชาวบ้านลุ่มน้ำโขงจากชุดโครงการวิจัยฯนี้ ได้ฟังเรื่องเล่า และได้ลงพื้นที่เพื่อค้นหาชุมชนที่มีความพร้อมที่จะร่วมดำเนินโครงการวิจัยร่วมกัน ได้พบว่า แม่น้ำโขงอยู่ในภาวะวิกฤตที่ชุมชนท้องถิ่นต้องแบกรับการเปลี่ยนแปลงนี้ แน่แน่นอนว่า ชาวบ้านบางส่วนได้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไปแล้ว มีการพึ่งพิงแม่น้ำโขงน้อยลง บางชุมชนได้เปลี่ยนเรือหาปลาเป็นเรือพานักท่องเที่ยวชมความสวยงามของแม่น้ำโขง และได้รับการอบรมอาชีพเสริม การเลี้ยงปลาในบ่อ การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมเหล่านี้ด้วยความหวังว่า จะสามารถทดแทนอาหารและรายได้ที่สูญเสียไป ชาวบ้านยอมทำงานหนักขึ้น ตื่นนอนแต่เช้าไปกรีดยาง ตอนสาย ๆ ไปหยอดน้ำกรด หลังจากนั้นนั่งเรือหาปลา 2-3 ชั่วโมง กลับมาปลูกข้าวหรือข้าวโพด ทำสวนยาง พักผ่อน เย็น ๆ ลงเรืออีก ชาวบ้านทำงานหนักและต่อเนื่อง แต่ยังไม่สามารถมีรายได้ที่เพียงพอ บางครอบครัวที่มีลูกทำงานนอกชุมชนและส่งเงินมาให้พ่อแม่ก็อาจจะไม่ต้องทำงานหนักมาก

สถานการณ์แม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในช่วงกลางปี 2562 เมื่อเขื่อนไซยะบุรีเริ่มเปิดทดลองดำเนินการ แม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง ในช่วงเริ่มพัฒนาโครงการวิจัยฯแม่น้ำโขงยังมีน้ำอุดมสมบูรณ์ในสายตาของผู้วิจัยที่ไม่เคยสัมผัสกับแม่น้ำโขงมาก่อน แต่สำหรับชาวบ้านนั้น แม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ดังนั้น ในช่วงกลางปี 2562 ผู้วิจัยได้เห็นแม่น้ำโขงที่เหือดแห้งในฤดูฝน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงและทรัพยากรสิ่งมีชีวิตที่พึ่งพิงแม่น้ำโขงอย่างเห็นได้ชัด ปลา กุ้ง ถูกแดดเผาในแม่น้ำโขง ชาวบ้านบอกว่า นี่คือวิกฤตและหายนะของแม่น้ำโขง

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงในขั้นวิกฤตนี้ได้ทำให้นักวิจัยท้องถิ่นได้มีพื้นที่สื่อสารปัญหาแม่น้ำโขงและทำให้ชาวบ้านตื่นตัวกับปัญหานี้มากขึ้น ในอนาคตนี้ เขื่อนปากแบงที่อยู่ในขั้นตอนเตรียมการก่อสร้าง ตั้งอยู่ห่างจากบ้านหาดไคร้ประมาณ 300 กว่ากิโลเมตร และห่างจากบ้านห้วยลึกประมาณ 90 กว่ากิโลเมตร หากได้ดำเนินการก่อสร้างจะก่อให้เกิดน้ำท่วมครอบคลุมมาไกลถึงอำเภอเชียงของ ดังนั้น

การเตรียมการด้านข้อมูลและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นทั้งในส่วนดีและส่วนเสียมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้สามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างไม่มีความเสียหายมากนัก

สำหรับงานวิจัยชุดสังเคราะห์ฯนี้ ในระยะที่ 1 ได้เลือกพื้นที่ศึกษาที่อยู่ในระบบนิเวศของแม่น้ำโขงที่แตกต่างกัน รวมไปถึงเป็นพื้นที่ที่คาดว่าจะได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนล่างด้วย ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 1 เกี่ยวกับลักษณะของพื้นที่ศึกษาไปแล้ว สำหรับบทนี้จะกล่าวถึงกระบวนการวิจัยที่ทางโครงการชุดสังเคราะห์ฯได้ดำเนินการกับโครงการวิจัยท้องถิ่นทั้ง 4 โครงการ

2.2 การพัฒนาโจทย์วิจัย การเลือกพื้นที่และค้นหาวิจัยท้องถิ่น

การพัฒนาโจทย์วิจัยในชุดโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯประกอบด้วยโครงการวิจัยท้องถิ่นจำนวน 4 โครงการ เริ่มต้นจากการหารือ แลกเปลี่ยนกับองค์กรที่ติดตามการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขงอย่างต่อเนื่อง ในที่นี้คือ โสภเสียน้ำของ สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต โดยได้สอบถามข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง รวมทั้งร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์แม่น้ำโขง แผนการสร้างเขื่อนของจีนบนแม่น้ำโขงรวมถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น และขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน หลังจากนั้น ทางโครงการสังเคราะห์ฯได้ชี้แจงเกณฑ์การเลือกชุมชน ซึ่งทางองค์กรทั้งสองได้ร่วมให้ความคิดเห็น และเสนอแนะรายชื่อชุมชนแก่โครงการสังเคราะห์ฯ

หลังจากนั้น ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯได้ลงพื้นที่เพื่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงในประเด็นผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง วิธีการดำรงชีพที่เปลี่ยนแปลงไป พร้อมกันนี้ โครงการสังเคราะห์ฯจะประเมินว่า ชุมชนมีความสนใจที่จะทำงานวิจัยร่วมกันกับทางชุดโครงการสังเคราะห์ฯหรือไม่ อย่างไร

เมื่อได้พื้นที่ชุมชนที่ชัดเจน โครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯได้เข้าไปแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัย และชี้แจงถึงกระบวนการทำวิจัย จนกระทั่งได้พื้นที่วิจัย 4 พื้นที่ดังนี้

1. บ้านหาดไคร้ ตั้งอยู่ที่ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีประชากร 555 คน 157 ครัวเรือน เป็นชาวไทยวน ปัจจุบันมีลักษณะกึ่งเมือง กึ่งชนบท บ้านหาดไคร้เป็นที่รู้จักทั่วไปว่า ผู้หญิงจก (เก็บ) ไข่ ผู้ชายหาปลาบึก ระบบนิเวศที่เป็นดอน หาด และหลง เหมาะสำหรับการงอกยของไข่ในช่วงเดือน พฤศจิกายนถึงมีนาคม บริเวณหาดและดอนจะมีต้นไคร้จำนวนมาก ซึ่งต้นไคร้เป็นอาหารของปลาบึก ภายหลังการสร้างเขื่อนที่แม่น้ำโขงตอนบน ไข่ เริ่มหายไปจากแม่น้ำโขงจนกระทั่งปีนี้ ไม่มีไข่ให้ชาวบ้านได้จับ ส่วนปลาบึกกลายเป็นปลาในความคุ้มครองดูแลของรัฐ ชาวบ้านไม่สามารถล่าปลาบึกได้ดังอดีต บริเวณที่ชาวบ้านไปดักจับปลาบึกคือ ดอนแขว ซึ่งน้ำจะไหลเชี่ยวและลึก กลุ่มคนที่จกไข่ หาปลาล้วนเป็นคนอายุ 45 ปีขึ้นไป ในช่วงปีพ.ศ.2561-2562 แทบจะไม่มีไข่ขึ้นในบริเวณบ้านหาดไคร้เลย จึงทำให้งานวิจัยท้องถิ่นบ้านหาดไคร้ให้ความสำคัญกับไข่ โดยมีคำถามว่า การเปลี่ยนแปลงของไบบนแม่น้ำโขงมีผลต่อวิถีชีวิตและเศรษฐกิจของชาวบ้านหาดไคร้อย่างไร

2. บ้านห้วยลึก ตั้งอยู่ที่ตำบลม่วงยาย อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย มีสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญคือ แก่งผาได ขณะเดียวกัน แก่งผาไดคือจุดสุดท้ายของแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านทางภาคเหนือของไทย หลังจากนั้น แม่น้ำโขงจะไหลไปเป็นแม่น้ำภายในประเทศของลาว แล้ววกออกมาที่อ. เชียงคาน จ.เลย ชาวบ้านที่นี้อพยพ มาจากหลวงพระบางเป็นเวลาร่วมร้อยกว่าปี คนที่นี่จึงมีสำเนียงการพูดปนสำเนียงลาวหลวงพระบาง ประชากร 646 คน 162 ครัวเรือน

ประเทศลาวมีแผนการจะสร้างเขื่อนปากแบง ซึ่งอยู่แขวงอุดมชัย เลยจากบ้านห้วยลึกไป 90 กิโลเมตร การสร้างเขื่อนนี้ ทำให้ชาวบ้านมีความวิตกกังวลอย่างมากเกี่ยวกับระบบนิเวศที่จะเปลี่ยนไป เนื่องจากปัจจุบันนี้ การสร้างเขื่อนทางแม่น้ำโขงตอนบนก็มีผลกระทบต่อจำนวนและชนิดของปลา รวมทั้งทรัพยากรต่าง ๆ ในแม่น้ำโขงไปอย่างมากแล้ว ชาวบ้านกลางจึงต้องการศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบของการสร้างเขื่อนจีน ชาวประมงพื้นบ้านจะมีมีทางออกหรือทางรอดอย่างไรภายใต้การพัฒนามนแม่น้ำโขง

3. บ้านกลาง หมู่ 3 และ หมู่ 8 ต.ปากตม อ.เชียงคาน จ.เลย เป็นชุมชนไทพวนที่เหลืออยู่ในประเทศไทย เดิมอยู่ด้วยกันในหมู่ 8 ต่อมาประชากรเพิ่มขึ้นจึงขอแยกเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่ง ชาวไทพวนบ้านกลางก็อพยพมาจากฝั่งลาว ชาวไทพวนพึ่งพิงแม่น้ำเลยเป็นจุดตั้งห้องครัวของชุมชน สภาพภูมิประเทศบ้านกลางเป็นแอ่ง เสมือนที่รองรับน้ำทั้งจากตอนบนของแม่น้ำเลย และแม่น้ำโขง บางทีที่มีฝนตกหนัก บ้านกลางจึงกลายเป็นแหล่งรับน้ำ เช่น ในปีพ.ศ.2545 ที่มีน้ำท่วมถึงชั้นที่สองของบ้านพักอาศัย ดังนั้น เมื่อกรมชลประทานประกาศสร้างประตูระบายน้ำศรีสองรักเมื่อปีพ.ศ.2556ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนประมาณ 5 กิโลเมตร ชาวบ้านมีความห่วงกังวลเรื่องน้ำท่วม ชาวบ้านกลางพยายามถามกรมชลประทานเกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดขึ้น แต่ไม่ได้รับคำตอบที่ชัดเจน

นอกจากนี้ชาวบ้านมีข้อสงสัยว่า โครงการนี้คือส่วนหนึ่งของโครงการโขง เลย ชี มูลหรือไม่ อย่างไร กรมชลประทานชี้แจงว่า ไม่เกี่ยวข้อง แต่ชาวบ้านและนักวิชาการมั่นใจว่า เป็นการผันน้ำโขงมาใช้ ซึ่งยอมทำให้พื้นที่บ้านกลางน้ำท่วมแน่นอน หากมีการปล่อยน้ำโขงลงมาในช่วงที่น้ำเลยเอ่อล้น งานวิจัยบ้านกลางจึงมีคำถามว่า ชุมชนมีข้อกังวลเกี่ยวกับโครงการนี้อย่างไร และจะหาทางออกร่วมกันอย่างไร

4. บ้านม่วง บ้านหนอง บ้านภูเขาทอง ต.บ้านม่วง อ.สังขม จ.หนองคาย ทั้งสามหมู่บ้านอยู่ขนานกับแม่น้ำโขง นิเวศบริเวณนี้มีความหลากหลายมากเช่น กก แก้ง ก้อน โดยเฉพาะพันธุ์ปลาที่ไหลผ่านน้ำ ในช่วงฤดูแล้ง กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญ ชาวบ้านที่นี่มีความชำนาญการหาปลาเคยเอาปลาไปแลกข้าว สิ่งของเครื่องใช้ฝั่งลาว เมื่อจีนสร้างเขื่อนแล้วเสร็จ ทำให้ปลาหายไปจากแม่น้ำโขง จนปัจจุบันจำนวนคนหาปลาลดลง เนื่องจากมีจุดผ่อนปรน ชาวบ้านส่วนหนึ่งสามารถเป็นแรงงานรับจ้างขนถ่ายสินค้าในวันพุธ และวันเสาร์ได้ และทำหน้าที่พานักท่องเที่ยวล่องเรือชมทัศนียภาพแม่น้ำโขงนอกจากนี้ ยังพยายามค้นหารายได้อื่นมาทดแทน เช่น ปลูกยางพารา และทำเกษตรอื่น ๆ ตำบลบ้านม่วงมีพื้นที่ 45,000 ไร่ พื้นที่สำหรับทำยางพารา 15,000 ไร่ ปลูกพืชไร่ ถั่วฝักยาว 15,000 ไร่ ที่นา 8,000 ไร่ ที่อยู่อาศัย 7,000 ไร่ อาจกล่าวได้ว่ายางพาราเป็นรายได้ที่มาทดแทนรายได้จากการหาปลา แต่ในช่วง 2-3 ปีนี้ยางพาราราคาตก

ความสามารถในการปรับตัวของคนบ้านม่วงจึงมีทางเลือกที่จำกัดมากขึ้น คำถามการวิจัยของสามชุมชนนี้ คือ การสร้างแผนเชิงรุกให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงสู่การเพิ่มขีดความสามารถทางอาหาร เป็นอย่างไร นอกจากนี้เขื่อนไซยะบุรีจะเปิดดำเนินการในเดือนตุลาคมนี้จะมีผลกระทบต่อชุมชนบ้านม่วงอย่างไร

แม้ว่าทั้ง 4 โครงการจะมีคำถามการวิจัยที่แตกต่างกัน คำถามหลักร่วมกันคือ ชุมชนเหล่านี้มีความรู้และวิธีการดำรงชีพที่พึ่งพิงแม่น้ำโขงอย่างไร การพัฒนาและการลงทุนบนแม่น้ำโขงมีผลต่อพวกเขาอย่างไร และจะมีการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงอย่างไร แม้ว่าบ้านกลางจะเป็นชุมชนที่พึ่งพิงแม่น้ำเลยเป็นหลัก รัฐได้ประกาศสร้างประตูระบายน้ำศรีสองรัก ซึ่งก็คือเขื่อนที่กั้นแม่น้ำเลยกับแม่น้ำโขง ซึ่งในทางวิชาการแล้วประตูระบายน้ำศรีสองรักเป็นส่วนหนึ่งของการโครงการผันน้ำโขง เลย ชี มูล

2.3 เครื่องมือการวิจัย

2.3.1 การชี้แจงโครงการวิจัยท้องถิ่นให้แก่ชุมชนร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่น

เมื่อโครงการวิจัยฯ ทั้งหมดผ่านการเห็นชอบจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแล้ว หลังจากนั้น ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ ได้ร่วมประชุมเพื่อชี้แจงโครงการวิจัยท้องถิ่นแต่ละโครงการร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่น โดยนักวิจัยท้องถิ่นจะอธิบายให้ชุมชนทราบเกี่ยวกับการดำเนินงานวิจัย ทำไมถึงเข้าร่วมโครงการวิจัย ที่มาและวัตถุประสงค์ของโครงการ ต่อจากนั้น ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ จะช่วยอธิบายเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่นักวิจัยท้องถิ่น การดำเนินงานโครงการวิจัยท้องถิ่นแตกต่างจากงานพัฒนาทั่วไปอย่างไร ประเด็นที่ศึกษามีความสำคัญต่อชุมชนอย่างไร ข้อมูลที่รวบรวมได้แก่อะไรบ้าง รวมไปถึงคำตอบแทนและงบประมาณต่าง ๆ ในโครงการฯ มีระเบียบการใช้จ่ายอย่างไร

ในขั้นตอนการชี้แจงกับชุมชนนั้นมีความสำคัญมาก กล่าวคือ เป็นกระบวนการทำให้ชุมชนมีความเข้าใจว่า ชาวบ้านส่วนหนึ่ง (คือทีมนักวิจัยท้องถิ่น) ได้มีความห่วงใยต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบอาหารความรู้/ภูมิปัญญาท้องถิ่น และระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนอันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง และนักวิจัยท้องถิ่นกำลังจะดำเนินการเก็บข้อมูล ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้าน พร้อมทั้งชี้แจงเรื่องงบประมาณที่แต่ละโครงการวิจัยฯ ได้รับ ชาวบ้านจำนวนมากมีข้อสงสัยเกี่ยวกับงบประมาณ ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ ต้องชี้แจงว่า งบประมาณที่จัดสรรให้ส่วนใหญ่เป็นงบค่าดำเนินการ ใช้เพื่อการเก็บข้อมูล การประชุมต่าง ๆ การเดินทางเพื่อเข้าร่วมรายงานความก้าวหน้าและรายงานฉบับสมบูรณ์ และมีคำตอบแทนให้แก่ักวิจัยท้องถิ่นซึ่งเป็นจำนวนเงินที่น้อยมาก และค่าใช้จ่ายทุกอย่างต้องมีใบสำคัญรับเงิน และต้องใช้จ่ายตามกิจกรรมและระเบียบของแหล่งทุน

การประชุมชี้แจงโครงการวิจัยฯ แก่ชุมชนเป็นวิธีการหนึ่งที่ช่วยให้ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจการทำงานของโครงการวิจัยฯ ว่าแตกต่างจากงานพัฒนาทั่วไปอย่างไร ชาวบ้านมีความเข้าใจว่า คนภายนอกที่เข้ามาในชุมชนจะมาพร้อมกับงบประมาณจำนวนหนึ่งแล้วมอบหมายให้ชุมชนทำกิจกรรมตามที่คนภายนอกวางแผน

ไว้ การชี้แจงให้ชาวบ้านได้เข้าใจเกี่ยวกับโครงการวิจัยฯ กระบวนการทำงานวิจัย รวมทั้งผลที่ได้จากงานวิจัย มีส่วนสำคัญในการปรับความคิดของชาวบ้านและทำให้ชาวบ้านเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นกับแม่น้ำโขง การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตตนเองอย่างเชื่อมโยงกับสถานการณ์ภายนอกได้ดีขึ้น รวมไปถึงการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาชุมชนตนเองด้วย

กรณีบ้านกลาง ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯพร้อมกับที่ปรึกษาได้เดินทางเข้าร่วมชี้แจงโครงการวิจัยท้องถิ่นกับทีมนักวิจัยท้องถิ่นบ้านกลาง เมื่อกรมชลประทานทราบว่า ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯจะเข้าไปพื้นที่นี้ ทางกรมชลประทานได้ขออนุญาตจากผู้นำชุมชนว่า จะเข้าร่วมการประชุมนี้ด้วย ทางผู้นำชุมชนได้ปรึกษากับทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯและเจ้าหน้าที่สนาม โครงการสื่อฯ ซึ่งทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯไม่ขัดข้อง เนื่องจากงานวิจัยนี้ต้องการแสวงหาการบริหารจัดการร่วมระหว่างชาวบ้านกับกรมชลประทาน สถานการณ์นี้ทำให้ชาวบ้านคิดว่า โครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯคือกลุ่มเดียวกับกรมชลประทาน จึงทำให้ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้เดินออกจากที่ประชุมเนื่องจากไม่พอใจคำชี้แจงของกรมชลประทานที่พูดถึงแต่ข้อดีของการสร้างประตุน้ำศรีสองรัก (ปตร.)

โครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯมาทราบภายหลังว่า ก่อนหน้านั้น กรมชลประทานพยายามหาโอกาสอธิบายกับชุมชนบ้านกลางเกี่ยวกับโครงการประตุน้ำศรีสองรัก(ปตร.) แต่ชาวบ้านปฏิเสธ เนื่องจากชาวบ้านมีความเห็นว่า พวกตนขาดการมีส่วนร่วมตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นโครงการปตร.นี้ และพวกตนมีคำถามเกี่ยวกับผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ซึ่งไม่เคยได้รับคำชี้แจงจากกรมชลประทาน

ดังนั้น เมื่อทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯและที่ปรึกษาได้ชี้แจงโครงการวิจัยฯให้แก่ชาวบ้านได้รับทราบ พร้อมทั้งอนุญาตให้กรมชลประทานได้เข้าร่วมเวทีนี้ด้วย จึงทำให้ชาวบ้านเข้าใจว่า ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯและที่ปรึกษาเป็นกลุ่มเดียวกันกับกรมชลประทาน เมื่อการประชุมได้เริ่มไปได้สักพักหนึ่ง ชาวบ้านจึงทยอยออกจากการประชุม ไม่ยอมรับการประชุมนี้ เพราะชาวบ้านเกรงว่าจะตกเป็นเครื่องมือของกรมชลประทาน

จากเหตุการณ์นี้ทางทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯกับที่ปรึกษาจึงได้หารือกับนักวิจัยท้องถิ่นว่าทำอย่างไรจึงจะให้ชุมชนเข้าใจเจตนาของทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯและที่ปรึกษา ซึ่งได้ข้อสรุปว่า เราควรจะหาบุคคลอ้างอิงที่ชาวบ้านให้ความไว้วางใจมาช่วยอธิบายให้ชาวบ้านมีความเข้าใจทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯและที่ปรึกษาว่าไม่ได้เป็นกลุ่มเดียวกับกรมชลประทาน ซึ่งทีมนักวิจัยท้องถิ่นได้แนะนำ คุณหาญณรงค์ เยาวเลิศ ซึ่งเมื่อครั้งที่เป็นอนุกรรมการของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนได้เคยเดินทางเข้ามายังชุมชนเพื่อตรวจสอบการดำเนินงานของประตุน้ำศรีสองรักตามข้อร้องเรียนของชุมชน

การที่ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯกับที่ปรึกษาได้ร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่นจัดการประชุมนี้ ทำให้ชาวบ้านเข้าใจการดำเนินโครงการวิจัยท้องถิ่นดีขึ้น และทำให้ชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งที่เคยร่วมเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างประตุน้ำศรีสองรักได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยด้วย

2.3.2 การเชื่อมโยงข้อมูลระดับท้องถิ่นกับการเปลี่ยนแปลงด้านนโยบายและการพัฒนา ทางโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ จะพยายามเพิ่มเติมข้อมูลเชิงนโยบายที่เกี่ยวกับแม่น้ำโขง การสร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขง และผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชนอื่น ๆ ให้แก่นักวิจัยท้องถิ่นทุกโครงการในช่วงของการอบรม การเก็บข้อมูล การอบรมการเขียน และการสอดแทรกกระหว่างการติดตามการดำเนินงานเป็นระยะ เพื่อให้ นักวิจัยท้องถิ่นเห็นความเชื่อมโยงระหว่างสถานการณ์ในท้องถิ่นและสถานการณ์ระหว่างประเทศ เพื่อนบ้าน และร่วมกันวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในบางครั้งนักวิจัยท้องถิ่นจะนำปัญหาการเปลี่ยนแปลงระดับน้ำบนแม่น้ำโขงมาปรึกษา หรือปรึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่น เช่น การรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับการระเบิดแก่งที่ดำเนินการโดยกรมเจ้าท่า นักวิจัยท้องถิ่นบ้านหาดไคร้และบ้านห้วยลึกจะแลกเปลี่ยนกับทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ เกี่ยวกับผลกระทบที่อาจจะเกิดจากการระเบิดแก่ง นอกจากนี้ นักวิจัยท้องถิ่นมักจะปรึกษาว่า ทำอย่างไรจึงจะสามารถชักชวนให้ชาวบ้านเข้าใจปัญหาแม่น้ำโขงเช่นเดียวกับพวกตน

ในช่วงท้ายของโครงการวิจัยสังเคราะห์ฯ ได้จัดสัมมนาวิชาการมีนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยในประเทศไทยที่ดำเนินงานวิจัยและกิจกรรมการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขง นักพัฒนาที่ศึกษาเกี่ยวกับแม่น้ำโขงมานำเสนองานและร่วมอภิปราย ทางทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ ได้ให้นักวิจัยท้องถิ่นโครงการละ 2 คนเข้าร่วมการสัมมนาด้วย

การสัมมนานี้ นักวิชาการจากสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติได้บรรยายว่า การเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงในช่วงฤดูฝนปี 2562 นั้นมีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาวะอากาศ (Climate Change) และจากมนุษย์ โดยเจ้าหน้าที่มีกราฟแสดงปริมาณฝนตกที่ช่วยยืนยันว่าจะมาจากสภาวะอากาศ ซึ่งการอธิบายเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านทั้งสี่ชุมชนที่อาศัยอยู่กับแม่น้ำโขงต่างมีความคิดเห็นว่า ข้อมูลนี้ไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เพราะหากการเปลี่ยนแปลงระดับแม่น้ำโขงมาจากสภาวะอากาศที่เปลี่ยนแปลงหรือแปรปรวนจริง ทำไมระดับน้ำจึงลดลงและเพิ่มขึ้นสลับกันไปภายใน 1-2 สัปดาห์ นอกจากนี้ ชาวบ้านเริ่มมีคำถามกับหน่วยงานภาครัฐว่า กำลังปกป้องผลประโยชน์ให้แก่ใคร และทำไมหน่วยงานราชการไม่ฟังเสียงของชาวบ้านที่อาศัยอยู่กับแม่น้ำโขง แต่ใช้การวิเคราะห์ผ่านตัวเลขเท่านั้น

2.3.3 การให้เครื่องมือการวิจัยและการติดตามการใช้เครื่องมือของนักวิจัยท้องถิ่น

การให้เครื่องมือการวิจัยแก่นักวิจัยท้องถิ่นทั้งสี่ชุมชนผ่านการอบรม โดยเริ่มต้นจากให้นักวิจัยแต่ละโครงการได้เล่าว่าโครงการวิจัยตนเอง มีลักษณะอย่างไร ต้องการศึกษาอะไร มีแผนการดำเนินงานอย่างไร หลังจากนั้น จึงได้ให้เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือการวิจัยที่สำคัญชิ้นหนึ่งคือ การทำแผนที่นิเวศแม่น้ำโขง เริ่มต้นจากการให้นักวิจัยท้องถิ่นระดมข้อมูลเกี่ยวกับระบบนิเวศแม่น้ำโขง โดยกำหนดขอบเขตเฉพาะพื้นที่ที่แต่ละชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น พื้นที่หาปลาของชุมชน พื้นที่หาไก่ เป็นต้น หลังจากนั้น ให้ชาวบ้านเล่าเรื่องเกี่ยวกับ

ระบบนิเวศแต่ละแห่งเป็นอย่างไร แต่ละพื้นที่มีระบบกรรมสิทธิ์อย่างไร จับปลาหรือสัตว์น้ำในช่วงเวลาใดในพื้นที่หรือนิเวศแบบไหน ใช้เครื่องมืออะไร กระบวนการนี้ทำให้ชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนข้อมูล ทบทวนความสัมพันธ์ของชุมชนกับแม่น้ำโขง

เครื่องมืออีกชิ้นหนึ่งคือ Timeline เริ่มต้นจากการให้ชาวบ้านเล่าเรื่องการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในความทรงจำของแต่ละคน พี่เลี้ยง(คือนักวิจัยในโครงการวิจัยการสังเคราะห์)เป็นผู้บันทึก หลังจากนั้น นำสถานการณ์ดังกล่าวมาจัดกลุ่มแบ่งเป็นช่วงเวลา แล้วให้ชาวบ้านให้รายละเอียดเหตุการณ์ในแต่ละช่วงเวลาอีกครั้งหนึ่ง ในช่วงนี้เอง ชาวบ้านจะเริ่มคิดว่า ควรจะไปถามข้อมูลจากใคร เรื่องอะไร แล้วแบ่งหน้าที่กันไปเก็บข้อมูล

เมื่อให้เครื่องมือการวิจัยหลักไปแล้ว ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ ได้ติดตามการดำเนินงานของแต่ละโครงการซึ่งพบว่า นักวิจัยท้องถิ่นแต่ละโครงการมีปัญหาแตกต่างกันคือ กรณีบ้านหาดไคร้ เนื่องจากโดยส่วนใหญ่ นักวิจัยท้องถิ่นเป็นผู้อาวุโสมีข้อจำกัดทั้งการนำเครื่องมือไปใช้และการบันทึกข้อมูล ส่วนบ้านห้วยลึก มีข้อจำกัดด้านเวลา เช่นเดียวกับบ้านม่วง และบ้านกลาง ซึ่งกรณีเช่นนี้ ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ ได้จัดให้พี่เลี้ยงช่วยกระตุ้นการรวมกลุ่ม การประชุม และติดตามปัญหาจากการใช้เครื่องมือ พร้อมทั้งช่วยอธิบายและเป็นพี่เลี้ยงการใช้เครื่องมือต่าง ๆ

ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ พบว่า นักวิจัยท้องถิ่นมีความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบนิเวศแม่น้ำโขงอย่างดี สามารถบรรยายลักษณะทางกายภาพของผา คก หาด ดอน ท่า บุ่ง แจ่ม ฯลฯ จึงเสนอแนะว่า ควรวาดภาพประกอบเพื่อช่วยให้สังคมเข้าใจความหลากหลายของระบบนิเวศได้ละเอียดขึ้น ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ พบว่า นักวิจัยท้องถิ่นและชาวบ้านสามารถวาดภาพที่สื่อความหมายได้ดี ทำให้มีความเข้าใจลักษณะนิเวศวิทยาแม่น้ำโขงได้ดีขึ้น

2.3.4 การสัมภาษณ์

นักวิจัยท้องถิ่นแต่ละคนเป็นผู้มีข้อมูล ประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง ดังนั้น การสัมภาษณ์ในที่นี้จึงหมายถึง การแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างนักวิจัยท้องถิ่นด้วยกันเอง เพื่อให้มีการตรวจสอบข้อมูล เพิ่มเติมข้อมูลซึ่งกันและกัน หลังจากนั้น นักวิจัยท้องถิ่นจะเลือกบุคคลในชุมชนเพื่อไปสัมภาษณ์อีกครั้งหนึ่ง เพื่อเพิ่มเติมข้อมูล

บุคคลที่เลือกสัมภาษณ์ มักจะเป็นผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์การหาปลา เป็นผู้ที่มีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของชุมชน ผู้ที่ได้รับผลกระทบ เช่น ผู้หญิงที่หาไถคนหาปลา คนรับซื้อและขายปลา เป็นต้น

ปัญหาของการสัมภาษณ์คือ ในช่วงแรกนักวิจัยท้องถิ่นไม่คุ้นเคยกับการสัมภาษณ์ จึงไม่รู้ว่าจะสัมภาษณ์อย่างไร ต่อมา พี่เลี้ยงได้ร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่นสัมภาษณ์ และเปลี่ยนจากคำว่า สัมภาษณ์ เป็นคำว่า พูดคุย พร้อมกับวางแนวทางการพูดคุยให้แก่นักวิจัยท้องถิ่น นอกจากนี้มีปัญหาการบันทึกข้อมูล นักวิจัย

ท้องถิ่นมีปัญหาการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้น พี่เลี้ยงจะเข้าไปช่วยบันทึก ช่วยจัดระบบข้อมูล ร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่น

2.3.5 การศึกษาดูงาน

เมื่อแต่ละโครงการวิจัยฯดำเนินงานไปได้ประมาณ 7 เดือน ต่างมีข้อมูลระดับหนึ่งแล้ว ทางโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ ได้จัดให้มีการศึกษาดูงานชุมชนที่เผชิญกับปัญหาด้านทรัพยากร คือ ชุมชน สะเียบ อ.สอง จ.แพร่ ใช้เวลา 2 วัน 1 คืน สาเหตุที่เลือกชุมชนนี้ เนื่องจากรัฐได้กล่าวอ้างว่า การสร้างเขื่อน แก่งเสือเต้นจะช่วยป้องกันน้ำท่วม และภัยแล้งได้ แต่ชาวสะเียบมีความคิดเห็นว่า การสร้างเขื่อนจะทำให้ สูญเสียป่าสักทองผืนสุดท้ายของประเทศ อีกทั้งลักษณะภูมิประเทศเป็นแอ่งกระทะ หากสร้างเขื่อน หมู่บ้าน จะถูกน้ำท่วม จึงไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น ชาวบ้านที่นี่มีความสามัคคีและเห็นถึงปัญหา ร่วมกัน จึงได้ร่วมกันต่อต้านการสร้างเขื่อนนี้มาร่วม 30 ปีแล้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดน้ำท่วมครั้งใด หรือเมื่อ มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล มักจะมีการรื้อโครงการฯนี้ขึ้นมาทุกครั้ง แต่ชาวบ้านสะเียบก็แสดงจุดยืนว่า การ สร้างเขื่อนแก่งเสือเต้นไม่ใช่ทางแก้ไขปัญหาน้ำท่วม นอกจากนี้ชาวบ้านสะเียบยังได้ศึกษาวิจัย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ระบบนิเวศ ระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น งานวิจัยนี้ ชาวบ้านดำเนินการเอง โดยมีนักวิชาการเป็นพี่เลี้ยง ผลงานวิจัยนี้ได้ช่วยชาวบ้านยืนยันสิทธิชุมชน และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ชาวบ้านสะเียบสามารถต้านทานเขื่อนแก่งเสือเต้นได้อย่างยาวนาน ร่วม 30 ปี

การศึกษาดูงานนี้ ได้ให้แกนนำชาวสะเียบได้เล่าถึง ประวัติความเป็นมาของชุมชนสะเียบ ความคิดที่ปฏิเสธเขื่อนแก่งเสือเต้น การรวมกลุ่มของชาวบ้าน และการสร้างเครือข่ายกับชุมชนภายนอก นักวิชาการ และนักพัฒนา ชาวสะเียบได้เปิดวิทัศน์ประกอบการบรรยาย ทำให้นักวิจัยท้องถิ่นเข้าใจ สภาพของชุมชนและกระบวนการรวมตัว ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ในช่วงเช้าวันต่อมา ได้เดินทางไปเยี่ยมชม ป่าสักทองที่ชาวบ้านร่วมกับอุทยานแห่งชาติดอยแล้งรักษา

สถานการณ์ที่บ้านสะเียบเผชิญนี้มีความคล้ายคลึงกับชุมชนไทพวน บ้านกลางกำลังเผชิญอยู่จาก การสร้างประตูระบายน้ำศรีสองรักโดยกรมชลประทาน ทำให้ชุมชนบ้านกลางได้มีการแลกเปลี่ยนและ เรียนรู้วิธีการทำงานจากชาวบ้านสะเียบ ส่วนกรณีชาวบ้านหาดไคร้ บ้านห้วยลึก และบ้านม่วง ก็ได้เห็น ตัวอย่างของชุมชนที่ถูกขึ้นมาปกป้องชุมชนตนเอง ทำให้เห็นถึงศักยภาพตนเอง การรวมกลุ่ม การสร้าง เครือข่าย และการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ได้ทำให้นักวิจัยเห็นถึงพลังของคนในท้องถิ่นที่ถูกขึ้นมาปกป้อง ทรัพยากร

ข้อคิดเห็นของนักวิจัยท้องถิ่นต่อการไปศึกษาดูงาน

คนที่ 1

ได้ความฮึดสู้กับมาอีกครั้ง เพราะได้รู้ว่าทางสะเยียบ ได้สู้มานานมากกว่า 30 ปี ได้รู้ถึงการรักบ้านเกิด ได้รู้ถึงการมีส่วนร่วม สามัคคี เป็นหนึ่งเดียวกัน ได้รู้ว่าพลังประชาชนยิ่งใหญ่ ให้ข้อมูลแบบชัดเจน ข้อมูลนี้ความรู้นี้ จะเป็นข้อมูลที่สำคัญ ที่จะได้กลับไปใช้ในพื้นที่ของเรา และเราจะ “สู้ไปด้วยกัน” ขอบคุณสำหรับความรู้ครั้งนี้ ขอบคุณ

คนที่ 2

ชาวบ้านที่แก่งเสือเต้น ชาวบ้านทำงานวิจัยชาวบ้าน มีงานวิจัยได้ทั้งหมด 4 หมู่บ้าน ทางชาวบ้านมีการจัดก่อตั้งคัดค้านเขื่อน 140 กว่า เครือข่ายของประเทศ ทางหน่วยงาน ทางราชการ กรมทรัพยากรน้ำมีการรณรงค์สื่อสารสังคม แตกต่างจากบ้านม่วงทั้งประเพณีและวัฒนธรรมต่างกัน

สิ่งที่บ้านม่วงกับแก่งเสือเต้นมีเส้นทางเหมือน ๆ กัน สิ่งที่เรากำลังจะไปพัฒนา คือความสามัคคีคัดค้านเขื่อนจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลานคงไม่สำเร็จในตอนนี้ แต่อาจสำเร็จสู่ลูกหลาน เพราะทุกคนทำเพื่อชุมชน สิ่งที่เราจะคัดค้านหรือต่อต้านได้ คือ การสามัคคีรวมใจเป็นหนึ่งเดียว

คนที่ 3

การต่อสู้คัดค้าน การสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้นโดยมีผู้นำ ต้องเข้มแข็ง โดยต้องมีคุณสมบัติดังนี้

1. ต้องมีผู้นำ
2. ผู้นำโดยแกนนำต้องต่อสู้เพื่อหมู่บ้าน
3. ผู้นำต้องเสียสละ
4. ผู้นำต้องไม่กลัวตาย

เห็นด้วยกับการต่อสู้ เพื่อไม่ให้สร้างเขื่อน เพราะถ้าสร้างเขื่อนขึ้นจริงจะเสียหายตามมาไม่น้อย ทั้งที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน สำคัญคือ ถ้าเกิดน้ำท่วมขึ้นมา ชีวิตผู้คนจะรอดหรือไม่ ซึ่งอนาคตยังไม่แน่ชัด ยังไม่มีใครคอนเฟิร์มได้ว่าถ้าสร้างเขื่อนขึ้นจริงๆ จะมีพื้นที่อาศัยและทำกินให้ชาวบ้านทำมาหากินแบบเดิมเพื่อความเป็นอยู่ ชาวบ้านจึงต่อสู้เพื่อไม่ให้มีการสร้างเขื่อนเกิดขึ้น เพราะไม่ได้เสียหายแค่หมู่บ้านเดียวมีอีกตั้ง 4 หมู่บ้านจะเสียหายตามกันไป และ 4-5 จังหวัดที่เสียหาย

ถ้าสร้างเขื่อนขึ้นจริง ผลกระทบอาจไม่ได้แค่ 4-5 จังหวัด อาจรวมถึงจังหวัดที่อยู่ใต้เขื่อนทั้งหมดที่เสียหายตามๆกันไปเพราะฉะนั้นเราจึงมีการต่อสู้ด้วยกันแบบหมู่บ้านเล็ก ๆ ก็มีความสุขได้แล้ว เราไม่จำเป็นต้องมีเขื่อนก็ได้

คนที่ 4

พื้นที่บ้านเราที่ไม่ได้ คือ การรวมตัวของชาวบ้านและผู้นำ ที่หนูได้ฟังการบรรยายก็คิดว่า การมีผู้นำและแกนนำชาวบ้านที่เข้มแข็งและเสียสละไม่เห็นผลประโยชน์และมีคุณธรรมมันเป็นพลังที่ยิ่งใหญ่ ที่สามารถทำให้ทุกคนมีความสามัคคีไม่ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นทุกอย่างก็ผ่านไป

การทำวิจัยเราต้องเชื่อตัวเราเองก่อน ถึงวันนี้เราไม่ชนะ แต่เราต้องเรียนรู้ให้มากขึ้นและเปลี่ยนความคิดหลายๆหลาน ให้รักบ้านเรา ห่วงแทนทรัพยากรให้มากขึ้น

คนที่ 5

สิ่งที่ได้ความรู้จากการที่ได้รับฟัง คือ ได้ทราบถึงการที่รัฐบาลเข้ามาสร้างเขื่อนและทำให้ชาวบ้านทั้ง 4 ชุมชนได้รับผลกระทบ จึงได้ต่อต้านการเข้ามาของรัฐบาลในการที่จะสร้างเขื่อนของประเทศจีนที่จะสร้างในประเทศไทย

เมื่อฟังแล้วมีความคิดเห็นว่า อยากจะนำเรื่องนี้ไปพูดกับลูกหลานภายในชุมชนและอยากให้ลูกหลานภายในชุมชนได้ทำงานวิจัยร่วมกัน อีกทั้งการที่ได้ฟังในส่วนนี้ทำให้มีความภูมิใจที่ได้พบกับชาวบ้านทั้ง 4 หมู่บ้าน ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

การที่ได้ฟังประสบการณ์ของ ตำบลสะเอียบ ในการคัดค้านการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้นนั้นทำให้ได้ความรู้และได้ออกไปเจอโลกภายนอก ทำให้รู้ว่านอกจากหมู่บ้านของตนแล้วยังมีหมู่บ้านอื่นๆที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนเช่นเดียวกัน)

2.4 ความแตกต่างของทมิวิจัยท้องถิ่นและการแก้ไขปัญหาภายใน

การดำเนินงานวิจัยท้องถิ่นโดยชาวบ้านนั้น มีข้อจำกัดหลายอย่าง ในส่วนนี้จะวิเคราะห์ถึงความแตกต่างของนักวิจัยท้องถิ่นแต่ละโครงการและความพยายามแก้ไขปัญหาของแต่ละโครงการดังนี้

บ้านหาดไคร้ นักวิจัยท้องถิ่นล้วนเป็นผู้สูงอายุหญิงที่มีประสบการณ์การจกไถในวัยหนุ่มสาว คนกลุ่มนี้จะสามารถอธิบายการเปลี่ยนวิถีการดำรงชีพที่เกี่ยวกับไถได้ดี เมื่อได้เริ่มดำเนินโครงการฯ นักวิจัยทราบดีถึงข้อจำกัดของตนเองในด้านการเขียน ตั้งแต่การบันทึกข้อมูล การจัดทำรายงาน ความก้าวหน้า ดังนั้น คณะนักวิจัยจึงได้หานักวิจัยเพิ่มขึ้น เป็นคนในท้องถิ่นที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทด้านการบริหารธุรกิจ เธอต้องกลับมาอยู่บ้านเพื่อดูแลแม่ เนื่องจากพ่อเสียชีวิต แต่เธอแทบจะไม่มีประสบการณ์การดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขงเลย เนื่องจากครอบครัวเธอย้ายมาจากอ.เมือง จ. เชียงราย มาตั้งถิ่นฐานที่นี่ เปิดกิจการอยู่ซ่อมรถ และเพื่อนร่วมรุ่นเดียวกับเธอต่างก็ไปเรียนหนังสือ ไม่ค่อยได้มีประสบการณ์กับแม่น้ำโขง อย่างไรก็ตาม เธอได้บอกว่า กระบวนการวิจัยนี้ทำให้เธอรับรู้การเปลี่ยนแปลงของที่นี่ และเห็นความสำคัญของทรัพยากรแม่น้ำโขง รวมไปถึงความรู้ที่คนแถบนี้ใช้เพื่อการดำรงชีพด้วย

ในช่วงแรกของการดำเนินการวิจัย นักวิจัยท้องถิ่นซึ่งแต่ละคนเป็นผู้อาวุโส ต่างก็ประสบความสำเร็จในชีวิต มีลูกหลานที่ทำงานบริษัทเอกชน รับราชการ มีบางคนที่มีประสบการณ์การเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อนของจีน พี่เลี้ยงได้เข้าไปร่วมประชุมกับนักวิจัยท้องถิ่นทั้งในระดับทีมวิจัยและการคุยกับนักวิจัยท้องถิ่นแต่ละคนเพื่อให้แต่ละคนมีความเข้าใจในเป้าหมายการทำวิจัยร่วมกัน

ในขั้นตอนการทำความเข้าใจกับชุมชน เนื่องจากบ้านหาดไคร้มีลักษณะกึ่งเมือง กึ่งชนบท ทำให้นักวิจัยท้องถิ่นมีข้อจำกัดด้านเวลา ส่วนใหญ่ไม่เคยมีประสบการณ์การทำวิจัยมาก่อน การทำงานร่วมกันจึงมีความขัดแย้งกันบ้าง แต่หัวหน้าโครงการและผู้อาวุโสในทีมต่างพยายามช่วยกันแก้ไขปัญหา

จุดเปลี่ยนที่สำคัญของทีมวิจัยบ้านหาดไคร้คือ ภายหลังจากการศึกษาดูงานที่บ้านสะเอียบ จ.แพร่ นักวิจัยเริ่มมีความเข้าใจงานวิจัยท้องถิ่นและเห็นประโยชน์ของงานวิจัยท้องถิ่น

บ้านห้วยลึก นักวิจัยท้องถิ่นเกือบทั้งหมดเป็นผู้ชายเป็นเกษตรกร ยังต้องมีการะในการดูแลครอบครัว แตกต่างจากทีมหาดไคร้ที่ไม่มีภาระทางด้านเศรษฐกิจมากนัก หัวหน้าโครงการเป็นผู้ใหญ่บ้านด้วย จึงทำให้ไม่มีเวลาลงรายละเอียดมากนัก แต่บทบาทผู้ใหญ่บ้านที่ชาวบ้านให้ความไว้วางใจและนับถือมีส่วนช่วยให้การจัดการงานวิจัยและการขอความร่วมมือจากชุมชนได้ง่าย อย่างไรก็ตาม ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ร่วมขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเขื่อนปากแบงและมีความรู้เกี่ยวกับการหาปลา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างดี ผู้ใหญ่บ้านได้ช่วยบันทึกข้อมูลที่ตนเองรู้แล้วค่อยมาให้นักวิจัยสนามหรือให้เยาวชนในชุมชนช่วยจัดพิมพ์

พี่เลี้ยงที่เข้าไปทำงานกับทีมวิจัยห้วยลึกเป็นผู้ชายด้วย จึงทำให้การประสานงานกับทีมวิจัยท้องถิ่น การเข้าไปทำงานขับเคลื่อนให้งานวิจัยดำเนินไปได้ ลักษณะการทำงานของทีมนี้นี้คือ การระดมการทำงานร่วมกันเป็นระยะเวลาหนึ่งประมาณ 3-5 วัน โดยนักวิจัยท้องถิ่นจะหาวันเวลาที่ว่างพร้อมกันแล้วนัดหมายกับนักวิจัยสนามให้เข้าไปช่วยระดมการรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล เมื่อดำเนินงานวิจัยไปได้ 3-4 เดือน ทีมวิจัยพบว่า มีปัญหาในการจัดพิมพ์ข้อมูล จึงได้หาวิทยุรุ่นชายมาช่วยงานอีกคนหนึ่ง ทีมวิจัยท้องถิ่นบ้านห้วยลึกมีลักษณะการทำงานเป็นทีม แบ่งงานกันทำ ตรวจสอบซึ่งกันและกัน

บ้านกลาง ชุมชนไทพวนที่อพยพมาจากประเทศลาว นักวิจัยส่วนใหญ่เคยมีประสบการณ์การทำวิจัยท้องถิ่นกับสกว.เรื่อง การท่องเที่ยวชุมชน ในช่วงเริ่มต้นของโครงการมีข้อขัดข้องเรื่องการเดินทาง เนื่องจากชาวบ้านมีการกิจด้านการทำมาหากินหลายด้าน เช่น กรีดยาง หยอดน้ำยาฆ่าหญ้า หัวหน้าโครงการวิจัยฯนี้มีตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านด้วย จึงทำให้ไม่สามารถจัดสรรเวลาให้กับงานวิจัยได้ดึ้นัก (กรณีบ้านกลางแตกต่างจากบ้านห้วยลึก แม้ว่าหัวหน้าโครงการวิจัยจะมีตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านเหมือนกัน แต่บ้านห้วยลึกสามารถจัดการภารกิจต่าง ๆ ได้ดีกว่าและมีบทบาทในทีมค่อนข้างจะดี) แต่ภายหลัง ทีมวิจัยได้หารือกันและแบ่งงานกันทำ พร้อมทั้งเพิ่มเติมนักวิจัยที่เป็นคณะกรรมการ ด้วย แบ่งหน้าที่ให้กลุ่มน้ำเก็บข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโครงการประตุน้ำศรีสองรัก

กรณีบ้านกลางนั้น ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น และเห็นปัญหาร่วมกัน มีพัฒนาการในการทำงานเป็นกลุ่มมากขึ้น ในช่วงที่นักวิจัยท้องถิ่นฯได้ฟังเรื่องราวความเชื่อมโยงระหว่างประตุน้ำกับโครงการ

ผืนน้ำโขงเลยชิมุน ทำให้ชาวบ้านเข้าใจความคิดของรัฐ คือกรมชลประทานมากขึ้น ยิ่งทำให้ชาวบ้านมีสำนึก รักย์แม่น้ำเลย และท้องถิ่นมากขึ้น หลังจากนั้น ชุมชนได้ลุกขึ้นมารวมตัวกันมากขึ้น ทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ ได้ประสานกับนักวิชาการในพื้นที่ที่มีประสบการณ์การทำงานกับเครือข่ายเหมืองโปแตช และผู้ได้รับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ได้เข้ามาพูดคุยแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับกระบวนการรวมตัวกัน การต่อสู้เพื่อ ยืนยันสิทธิชุมชน การได้เรียนรู้กับเครือข่ายเหล่านี้ ทำให้ชุมชนบ้านกลางเห็นแนวทางการทำงานเป็น เครือข่าย การทำงานข้อมูลได้ชัดขึ้น เมื่อทางทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ พาไปศึกษาดูงานที่บ้าน สะเคียบ ทำให้ชาวบ้านกลางมีกำลังใจในการต่อสู้ ปกป้องรักษาทรัพยากรท้องถิ่นมากขึ้น เพราะได้เห็น ตัวอย่างชาวสะเคียบที่ปกป้องรักษาป่าสักทองไว้อย่างยาวนาน 30 ปีแล้ว

บ้านม่วง มีพื้นที่ทำวิจัย 3 ชุมชนคือ บ้านม่วง บ้านหนอง และบ้านภูเขาทอง ทีมวิจัยท้องถิ่นบางคน เคยทำงานวิจัยท้องถิ่นมากับสกว.มาก่อนแล้ว และอยู่ในช่วงวัยกลางคน หากเทียบกับบ้านหาดไคร้ กับบ้าน ห้วยลึกแล้ว ทีมวิจัยบ้านม่วงน่าจะมีทักษะการทำวิจัย การเก็บข้อมูลได้ดีกว่า แต่เนื่องจากบ้านม่วงเป็นชุมชน ที่มีโครงการและกิจกรรมการพัฒนาทั้งจากรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนมาก นักวิจัยท้องถิ่นบางคนมี บทบาทหลักในโครงการดังกล่าว จึงทำให้ไม่ค่อยมีเวลาว่าง ไม่สามารถทุ่มเทให้กับงานวิจัยท้องถิ่นได้มาก นัก อย่างไรก็ตาม ทีมวิจัยท้องถิ่นได้ระดมนักเรียนมาช่วยเก็บข้อมูล แต่ก็พบข้อจำกัด เนื่องจากนักเรียนไม่ เข้าใจแนวคำถามได้อย่างชัดเจน นักวิจัยท้องถิ่นพยายามเอื้อให้ครู ข้าราชการในท้องถิ่นมาช่วยให้ข้อมูล แต่ ก็พบปัญหาเดิมคือ ครู ไม่มีเวลาที่จะร่วมทำงานกับชุมชน

ทีมวิจัยท้องถิ่นบ้านม่วงพยายามแก้ไขปรับปรุงเพื่อให้การดำเนินงานวิจัยเป็นไปตามแผนการที่ได้ วางไว้ มีการประชุมเพื่อวางแผนกันหลายครั้งร่วมกับทีมโครงการวิจัยการสังเคราะห์ฯ จนในที่สุดได้แบ่งทีม วิจัยท้องถิ่นเป็นกลุ่มละ 2-3 คน ไปเก็บข้อมูลและมาประชุมร่วมกัน ซึ่งงานวิจัยบ้านม่วงนี้ต้องเสริมกำลังใจ และสร้างบรรยากาศการทำงานร่วมกันค่อนข้างมากกว่าทีมอื่น ๆ

2.5 บทบาทที่เล็งในทีมวิจัยท้องถิ่น

บทบาทที่เล็งในการทำวิจัยท้องถิ่นสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วง คือ ช่วงพัฒนาโจทย์การวิจัย ช่วงดำเนินโครงการวิจัย และช่วงของการเปลี่ยนแปลงของทีมวิจัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ช่วงพัฒนาโจทย์วิจัย

การดำเนินงานวิจัยที่ผ่านมามีบทบาทหน้าที่ของพี่เลี้ยงถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญมาก เพราะเริ่มต้นจาก การที่ชาวบ้านไม่ทราบเลยว่าคำว่า “วิจัย” คืออะไร ชาวบ้านไม่มีความเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถทำงานวิจัยได้ เพราะการรับรู้ของชาวบ้านที่ผ่านมา งานวิจัยเป็นงานของนักวิจัย นักวิชาการ อาจารย์และนักศึกษาที่อยู่ใน มหาวิทยาลัยเท่านั้น เพราะฉะนั้นการเข้าไปพัฒนาโจทย์การวิจัย ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ยาก ถึงแม้ว่าแต่ละ พื้นที่จะเผชิญกับปัญหาจากการพัฒนาแม่น้ำโขง แต่ก็ยังไม่มีใครมั่นใจว่างานวิจัยนี้จะช่วยพวกเขาแก้ไข

ปัญหาหรือหาทางออกได้จริง พี่เลี้ยงต้องเข้าไปประชุมร่วมกับชาวบ้านหลายครั้ง เพื่อสร้างความเข้าใจ และสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกัน

ในช่วงแรกชาวบ้านได้นำเสนอปัญหาที่แต่ละพื้นที่ต้องเผชิญเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง จากนั้นทั้งพี่เลี้ยงและชาวบ้านก็ได้ช่วยกันคิดว่า หากจะกำหนดเป็นโจทย์การวิจัย จะศึกษาในประเด็นอะไร และควรศึกษาประเด็นเล็ก ๆ แต่สามารถอธิบายปัญหาในแม่น้ำโขงในภาพรวมได้ เช่น ในกรณีบ้านหาดไคร้ สำหรับไก่เคยเป็นทั้งอาหารและแหล่งรายได้ แต่ปัจจุบันไม่สามารถจกไก่ได้แล้ว และกรณีบ้านห้วยลึกเองทั้งชุมชนมีอาชีพประมง หาปลาเพื่อยังชีพและเพื่อค้าขายเป็นรายได้จุนเจือครอบครัว แต่ปัจจุบันปลาได้ลดจำนวนลง อย่างเห็นได้ชัด กระทั่งต่อวิถีชีวิตและเศรษฐกิจของชุมชนเป็นอย่างมาก จึงได้ข้อสรุปว่าบ้านหาดไคร้ต้องการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นไก่และคนจกไก่ และบ้านห้วยลึกจะศึกษาเกี่ยวกับประมงและคนหาปลา

จากนั้นพี่เลี้ยงและทีมชาวบ้านก็ช่วยกันเขียนร่างโครงการวิจัย โดยมีชาวบ้านเป็นผู้นำเสนอความต้องการที่อยากจะทำ และมีพี่เลี้ยงช่วยเขียน รวบรวมข้อมูล และจัดแบบฟอร์ม จนกระทั่งได้โครงร่างการวิจัยและผ่านการอนุมัติจาก สกว. ให้งบประมาณสนับสนุนการดำเนินโครงการวิจัยดังกล่าว

การเลือกทีมวิจัย พี่เลี้ยงไม่ได้มีส่วนช่วยเลือกมากนัก เพราะการเลือกทีมเป็นความเห็นพ้องต้องกันของชาวบ้านในการเสนอรายชื่อคนในทีมวิจัยเอง แต่ละทีมคัดเลือกนักวิจัยจากประสบการณ์และความเชี่ยวชาญของแต่ละบุคคลคน เช่น คนหาปลา คนจกไก่ ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนที่เห็นปัญหาและพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของชุมชนมาโดยตลอด รวมทั้งภายในทีมจะต้องมีเยาวชนคนรุ่นใหม่เข้ามาช่วยในเรื่องการบันทึกข้อมูล การติดต่อประสานงานระหว่างทีมวิจัยกับพี่เลี้ยง หรือการช่วยทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายในโครงการ

ช่วงดำเนินการวิจัย

การทำงานภายในชุมชน

โจทย์ใหญ่ในการทำงานของพี่เลี้ยงคือจะอย่างไรให้ชาวบ้านเข้าใจคำว่าการทำงานวิจัยและเห็นความสำคัญของการทำวิจัย และการทำวิจัยจะช่วยชาวบ้านแก้ไขปัญหาได้อย่างไร เพราะฉะนั้นก่อนการเริ่มกระบวนการเก็บข้อมูล พี่เลี้ยงจะต้องสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการทำวิจัยท้องถิ่นว่า มีความแตกต่างจากการทำวิจัยทั่วไปอย่างไร พร้อมทั้งให้เครื่องมือในการนำไปใช้เก็บข้อมูลต่าง ๆ เช่น การทำ time line เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชน การทำแผนที่ชุมชน แผนที่ระบบนิเวศทั้งในอดีตและปัจจุบัน รวมถึงการสื่อความหมายสะท้อนองค์ความรู้ของชาวบ้านผ่านการวาดภาพ เช่น วาดภาพระบบนิเวศที่มีความรู้เฉพาะถิ่น เครื่องมือหาปลา วิธีการจับปลา ซึ่งปลาบางชนิดเหลือเพียงความทรงจำเท่านั้น รวมทั้งใช้วิธีการสำรวจชนิดและพันธุ์ปลา สัตว์น้ำต่าง ๆ และพรรณพืช ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของแต่ละพื้นที่ นอกจากนั้นเพื่อให้เห็นถึงผลกระทบในด้าน

มูลค่าทางเศรษฐกิจที่ชาวบ้านต้องสูญเสียไป มีการฝึกให้ชาวบ้านคิดคำนวณทรัพยากรในระบบนิเวศต่าง ๆ ว่ามีมูลค่าเท่าไรหากเทียบเป็นเงิน เพื่อให้เห็นถึงผลกระทบและการสูญเสียที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

สำหรับการทำงานในพื้นที่ สิ่งแรกที่พี่เลี้ยงต้องคำนึงถึง คือการสร้างความสัมพันธ์กับทีมวิจัยและชุมชน ให้ทีมวิจัยมีความมั่นใจและเชื่อใจในตัวพี่เลี้ยงว่าสามารถสร้างกระบวนการทำงานเป็นทีมได้ พยายามทำให้ตนเองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในทีมวิจัย เข้าไปเป็นลูกหลานในทีม เพราะช่วงแรกชุมชนยังไม่เข้าใจการทำวิจัย และยังไม่ไ้ยอมรับในตัวองพี่เลี้ยง พี่เลี้ยงต้องเข้าไปมีส่วนร่วมกับทีมวิจัยและชุมชนในทุกกิจกรรม ทั้งกิจกรรมภายในโครงการและกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้น เช่น งานบุญ งานศพ งานวันออกพรรษา งานวันลอยกระทง งานไหลเรือไฟ ทำบุญกฐิน และกิจกรรมอื่น ๆ รวมถึงไปลงสำรวจแม่น้ำโขง ลงไปเก็บโก คิดตามทีมวิจัยไปในไร่ในสวน เพื่อเข้าใจบริบทและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านแต่ละพื้นที่ เมื่อชาวบ้านเริ่มไว้เนื้อเชื่อใจพี่เลี้ยงแล้วก็เริ่มกระบวนการชวนคิด ชวนทำ ชวนคุย เพื่อวางแผนการทำงานร่วมกัน

แบบบทบาทหน้าที่การทำงานในทีมวิจัย การแบ่งทีมทำงาน พี่เลี้ยงมีบทบาทหน้าที่ชวนคุยและถามถึงความสามารถเฉพาะของแต่ละคนในทีม พบว่าแต่ละคนมีความสามารถที่แตกต่างกันรวมถึงมีข้อจำกัดของการทำงานที่แตกต่างกัน เช่น ในทีมอาจจะมีคนที่ทำงานหรืออาชีพประจำอาจจะไม่ค่อยสะดวกในการมาร่วมงานกับทีมทุกครั้ง เช่น บางคนจะต้องไปทำสวนทำไร่ หาปลา เพราะฉะนั้นจะต้องมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันให้ชัดเจนเช่น กลุ่มผู้ชายที่ลงไปหาปลาทุกวันก็ให้ทำหน้าที่สำรวจชนิดพันธุ์ปลา และจดบันทึกจำนวนปลาที่พบเห็นในแต่ละวันเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นจำนวนปลาที่ลดลง รวมทั้งให้สังเกตระดับน้ำโขงที่ขึ้นลงในแต่ละช่วงด้วย สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุก็แบ่งบทบาทหน้าที่ไปเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของชุมชน กลุ่มผู้หญิงก็เก็บข้อมูลเรื่องโก การทำมาหากินในพื้นที่ริมฝั่ง ข้อมูลด้านวัฒนธรรมและประเพณี ส่วนกลุ่มคนรุ่นใหม่ก็มีหน้าที่ช่วยประสานงานกับกลุ่มคนที่จะไปเก็บข้อมูล และช่วยจดบันทึกข้อมูล พี่เลี้ยงต้องดูความเหมาะสมและพยายามให้ทุกคนในทีมวิจัยมีบทบาทหน้าที่และมีส่วนร่วมในการทำงาน

Timeline ประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของชุมชน ก่อนจะศึกษาในประเด็นอื่นทุกทีมต้องศึกษาประวัติศาสตร์และบริบทของชุมชนรวมทั้งปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน พี่เลี้ยงต้องชวนทีมมาร่วมพูดคุยและทำข้อมูล Timeline ร่วมกัน โดยให้แต่ละคนช่วยเล่าและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในแต่ละช่วงว่ามีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้นในชุมชนบ้าง เช่น ชุมชนตั้งถิ่นฐานมาเมื่อไหร่ มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเมื่อไหร่ เช่น ไฟฟ้า ถนน น้ำประปา คนรุ่นแรกที่ออกไปเรียนหนังสือคือคนกลุ่มไหนอายุเท่าไร ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและการดำรงชีพเมื่อไหร่ ทรัพยากรในแม่น้ำโขงเริ่มเข้าสู่ระบบตลาดเมื่อไหร่ คนกลุ่มแรกที่อพยพออกไปทำงานข้างนอกครั้งแรกเมื่อไหร่ การท่องเที่ยวเริ่มเข้ามาในชุมชนเมื่อไหร่

โดยพี่เลี้ยงพยายามตั้งคำถามและชักชวนชาวบ้านให้ช่วยกันคิด ทบทวนความทรงจำ และช่วยกันตอบคำถาม แต่อาจจะพบปัญหาว่าส่วนใหญ่จำช่วงปีไม่ค่อยได้ คนรุ่นใหม่ก็แก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการไปขอสัมภาษณ์หน่วยงานในพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง เช่น หน่วยงานเทศบาลเพื่อขอทราบปี พ.ศ. ของการเข้ามาของโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ การทำ Timeline ช่วยทำให้ทีมวิจัยได้ทบทวนข้อมูลที่ตนเองที่ผ่านประสบการณ์มาจริง และนำมาเรียบเรียงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนแต่ละช่วง รวมทั้งสามารถช่วยให้เห็นปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชน ทั้งด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เศรษฐกิจและรายได้

การทำแผนที่ชุมชนและระบบนิเวศ กราฟระดับน้ำ ภาพวาดจากความทรงจำ พี่เลี้ยงต้องประชุมทีมวิจัยและชวนพูดคุยเพื่อสร้างความเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของการทำแผนที่ชุมชนและระบบนิเวศ กราฟระดับน้ำและวาดภาพต่าง ๆ ว่าทำไมเพราะอะไร เราจะนำแผนที่ กราฟและภาพวาดเหล่านี้ไปนำเสนอให้ใครและนำเสนอเพื่ออะไร และจะทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร แทนคำพูดที่ชาวบ้านเคยบอกเล่าและเปลี่ยนมาเป็นการสื่อสารผ่านภาพและการบันทึกให้เป็นลายลักษณ์อักษร เริ่มต้นด้วยการระดมความคิดให้ทีมวิจัยช่วยกันวาดแผนที่ชุมชน แผนที่ระบบนิเวศ เพราะส่วนใหญ่ชาวบ้านเป็นทีมผู้สูงอายุ การวาดภาพจะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านสามารถสื่อสารแทนการเขียนได้เป็นอย่างดี การวาดภาพเป็นเหมือนการรื้อฟื้นความทรงจำของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนถึงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศในพื้นที่ อดีตเคยมีระบบนิเวศอะไรบ้าง แต่ละระบบนิเวศมีองค์ความรู้อย่างไร มีสัตว์น้ำและพรรณพืชอะไรบ้าง ชาวบ้านแต่ละพื้นที่เข้าไปใช้ประโยชน์อย่างไร และวาดให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงว่าปัจจุบันระบบนิเวศในแต่ละพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร กระบวนการวาดแผนที่นอกจากผู้เฒ่าผู้แก่จะได้รื้อฟื้นความทรงจำแล้วกลุ่มคนรุ่นใหม่และพี่เลี้ยงเองก็ได้เรียนรู้ไปพร้อมกับทีมวิจัยด้วย

การสำรวจความหลากหลายของทรัพยากรและระบบนิเวศ พี่เลี้ยงลงไปช่วยเตรียมการสำรวจระบบนิเวศ ชนิดพันธุ์สัตว์น้ำและพรรณพืชในแต่ละพื้นที่ เริ่มต้นให้ชาวบ้านช่วยกันระดมความคิดร่วมกันก่อนว่าในความทรงจำในอดีตในพื้นที่มีความหลากหลายทางชีวภาพอะไรบ้าง และเมื่อไปสำรวจแล้วทีมวิจัยพบความหลากหลายทางชีวภาพอะไรบ้างมีกี่ชนิดที่ยังเหลืออยู่และมีกี่ชนิดที่สูญหายไป เมื่อรู้จำนวนที่หายไปแล้ว พี่เลี้ยงมีหน้าที่ชวนทีมวิจัยคิดว่า การหายไปของทรัพยากรเหล่านี้ คิดว่าหายไปได้อย่างไร อะไรคือสาเหตุหลัก ทีมวิจัยก็ช่วยกันคิดวิเคราะห์และนำเสนอถึงสาเหตุต่าง ๆ พี่เลี้ยงก็มีหน้าที่ช่วยบันทึกความคิดเห็นของทีมวิจัยเพื่อนำไปสรุปในรายงานวิจัย

การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การไปสัมภาษณ์ช่วงแรกพี่เลี้ยงจะไปกับทีมวิจัยด้วยทุกครั้ง ก่อนไปก็จะมีการเตรียมคำถาม พี่เลี้ยงจะช่วยเตรียมและชวนทีมคุยกันว่าเราต้องการอยากรจะทราบอะไรจากคนที่เรากำลังจะไปสัมภาษณ์ หรือหากประเด็นที่เราต้องการทราบเราควรจะไปสัมภาษณ์ใครที่มีความรู้และเชี่ยวชาญเรื่องนี้ที่สุด เพราะคนที่รู้ที่สุดก็คือชาวบ้านเอง ทีมวิจัยได้ช่วยกันนำเสนอว่าควรจะถามอะไรและควรไปถามใคร

จากนั้นก็แบ่งทีมกันไปสัมภาษณ์ซึ่งในช่วงแรกพี่เลี้ยงจะไปร่วมสัมภาษณ์ด้วยพร้อมกับถามก่อน เพื่อเป็นตัวอย่างให้กับทีมวิจัย จากนั้นทั้งคำถามให้ทีมวิจัยและผู้ให้ข้อมูลได้คุยกันต่อเกี่ยวกับแต่ละประเด็น และพี่เลี้ยงก็ช่วยจดบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ หากยังขาดประเด็นที่สำคัญพี่เลี้ยงก็จะช่วยถามคำถามเพิ่มเติมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ครบถ้วน แต่การสัมภาษณ์ในช่วงหลังทีมวิจัยต้องไปสัมภาษณ์ด้วยตัวเอง พี่เลี้ยงก็จะช่วยเตรียมประเด็นคำถามให้ ว่ายังขาดข้อมูลอะไรบ้าง และจะมีคนรุ่นใหม่ที่อยู่ในทีมช่วยตามไปจดบันทึกข้อมูลให้แทนพี่เลี้ยง ที่บางครั้งก็ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ตลอดเวลา และบางครั้งก็ไม่มีคนช่วยไปบันทึกข้อมูลให้ทีมวิจัยก็จะใช้วิธีการบันทึกเสียงและส่งให้พี่เลี้ยงช่วยพิมพ์และบันทึกข้อมูลให้

การสนทนากลุ่มย่อย การสนทนากลุ่มย่อยมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการมากนัก เช่น พี่เลี้ยงร่วมกับทีมวิจัยเดินทางไปหากลุ่มคนหาปลาที่กำลังหาปลาข้างริมฝั่งโขงก็ไปนั่งคุยกัน พี่เลี้ยงจะช่วยตั้งประเด็นการพูดคุยก่อนในช่วงแรก และพยายามชวนทีมวิจัยให้เข้ามามีส่วนร่วมในการสนทนา การสนทนาไม่ใช่การเข้าไปสัมภาษณ์แบบเจาะจงเป็นคนแต่คุยกันแบบกลุ่มตั้งแต่ 5-10 คน การคุยไม่ได้เป็นทางการมากนัก เพราะนอกจากกลุ่มคนที่เราไปสนทนากลุ่มย่อยด้วยแล้ว ทีมวิจัยเองก็มีประสบการณ์เช่นเดียวกับคนภายในกลุ่ม บางครั้งก็เหมือนเป็นการไปชวนชาวบ้านมาทบทวนความทรงจำและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่ผ่านมา ร่วมกัน และมองปัญหาาร่วมกัน เช่น ชวนคุยในประเด็นปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง ทุกคนมีความคิดเห็นอย่างไร ก็มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์และข้อห่วงกังวลภายในกลุ่ม หากเริ่มมีการพูดออกนอกประเด็นพี่เลี้ยงก็ต้องเข้าไปสะกิด และพยายามพากลุ่มเข้ามายังประเด็นที่กำลังสนทนากันอยู่ เพราะบางคนมีเรื่องเล่าเป็นจำนวนมาก บางคนไม่ปล่อยให้คนอื่นได้แสดงความคิดเห็นพี่เลี้ยงต้องคอยชวนคนที่ไม่ค่อยกล้าพูดให้เขาได้นำเสนอความคิดเห็นร่วมกันภายในกลุ่มด้วย และพี่เลี้ยงก็จะช่วยจดบันทึกข้อมูลจากการสนทนากลุ่มย่อยดังกล่าว หากข้อมูลยังไม่ครบถ้วนก็จะให้ทีมวิจัยตามเก็บข้อมูลเพิ่มเติม

จัดทำข้อมูลด้านเศรษฐกิจ จากข้อมูลให้ทีมวิจัยช่วยกันสำรวจทรัพยากรที่ได้จากแม่น้ำโขง และพบว่าจำนวนปลาและพรรณพืชลดลง โดยนำมาคิดมูลค่าทางเศรษฐกิจให้เป็นจำนวนเงินเพื่อให้เห็นตัวเลขชัดเจน ว่าชาวบ้านต้องสูญเสียรายได้ไปเท่าไร หรือทรัพยากรบางอย่างอาจจะไม่สามารถขายเป็นเงินได้แต่เป็นแหล่งอาหาร และหากจะต้องซื้อบริโภคเองชาวบ้านจะต้องเสียเงินเท่าไร การทำข้อมูลด้านเศรษฐกิจทำให้ทีมวิจัยเมื่อเห็นตัวเลขที่คำนวณออกมาแล้ว ทุกคนในทีมตกใจและเกิดความหวงแหนทรัพยากรมากขึ้น เพราะทรัพยากรที่ได้จากแม่น้ำโขงชาวบ้านไม่ต้องลงทุนแค่เพียงลงแรงเท่านั้น นอกจากจะได้บริโภคภายในครอบครัวแล้วยังสามารถขายเป็นรายได้อีกด้วย

การเตรียมการจัดประชุม ในช่วงแรกของการเตรียมการประชุมต่าง ๆ ทั้งในเรื่องเปิดตัวโครงการหรือประชุมทีมวิจัย พี่เลี้ยงจะมีบทบาทเข้ามาช่วย เข้ามากระตุ้น ให้มีการจัดประชุม พี่เลี้ยงช่วยเตรียมประเด็นในการประชุม ประสานวิทยากร ช่วยแนะนำการลงทะเบียน การต้อนรับวิทยากร เอกสารการเบิกจ่ายเงินให้กับวิทยากร ชาวบ้านมีหน้าที่ในการช่วยเตรียมสถานที่ประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านเข้ามาร่วมประชุม จัดเตรียมเรื่องอาหารและอาหารว่าง แต่มาช่วงหลังพี่เลี้ยงไม่ค่อยได้มีบทบาทมากนัก ที่เห็นชัดเจน

ช่วงจัดเวทีคืนข้อมูลให้กับชุมชน พี่เลี้ยงอาจจะช่วยเตรียมประเด็นในการประชุมบ้าง แต่เรื่องอื่นเช่น การติดต่อวิทยากร การลงทะเบียน การต้อนรับวิทยากร การเตรียมสถานที่ การจัดการเรื่องอาหารและอาหารว่าง ทีมวิจัยเป็นผู้นำการประชุมรวมทั้งเป็นผู้ดำเนินรายการเองทั้งหมด เห็นถึงศักยภาพและพัฒนาการของทีมวิจัย

เตรียมข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล และบทบาทที่สำคัญของพี่เลี้ยงคือ การช่วยทีมวิจัยเขียนและรวบรวมข้อมูล พร้อมจัดระบบของข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ ช่วงการเขียนข้อมูลจะปรึกษาทีมวิจัยตลอดว่า ข้อมูลที่เขียนถูกต้องหรือไม่ ทีมวิจัยมีข้อเสนออะไรหรือต้องการให้พี่เลี้ยงเพิ่มเติมข้อมูลในส่วนใดบ้าง หรือในส่วนไหนที่จะต้องปรับปรุง มีการปรึกษาหารือกันตลอดเวลา นอกจากนั้นยังมีการเตรียมข้อมูลเพื่อนำเสนอ ก่อนจะนำเสนอทุกคนในทีมวิจัยต้องได้อ่านรายงานวิจัยก่อน จากนั้นทีมวิจัยและพี่เลี้ยงต้องประชุมและตกลงร่วมกันก่อนว่าจะนำเสนอในประเด็นอะไรบ้าง ที่คิดว่าสำคัญและต้องให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายไม่ซับซ้อน รวมทั้งแบ่งบทบาทหน้าที่ในทีมวิจัยว่าใครจะเป็นคนนำเสนอในประเด็นอะไร

การทำงานภายนอกชุมชน

นอกจากบทบาทพี่เลี้ยงที่ทำงานร่วมกับทีมวิจัยแล้ว พี่เลี้ยงยังมีบทบาทเป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างทีมวิจัยท้องถิ่นกับทีมนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และนักศึกษา เช่น การประสานงานพานักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศรวมทั้งนักศึกษาลงพื้นที่เก็บข้อมูลในชุมชน ทีมวิจัยได้ฝึกนำเสนอข้อมูลวิจัยอย่างเป็นระบบ เพื่อให้ทีมวิจัยได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับคนนอก มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน นอกจากนั้นพี่เลี้ยงยังพาทิมนักวิจัยไปศึกษาดูงานนอกพื้นที่ โดยเดินทางไปพื้นที่ที่กำลังจะได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น ตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ เพื่อนำความรู้และประสบการณ์การขบวนการเคลื่อนไหวของพื้นที่แก่งเสือเต้นมาปรับใช้กับขบวนการเคลื่อนไหวในชุมชนของตนเอง และทีมวิจัยได้ตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งได้มีการสร้างภาคีเครือข่ายผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร่วมกัน

ประสานเชื่อมร้อย ปัญหาความขัดแย้งภายในทีมวิจัย นอกจากบทบาทพี่เลี้ยงที่ช่วยหนุนเสริมในการเก็บข้อมูลวิจัยแล้ว ยังมีบทบาทในการประสานเชื่อมร้อย ปัญหาความขัดแย้งภายในทีมวิจัย พี่เลี้ยงต้องคอยเป็นที่ปรึกษาได้ในทุกเรื่อง เช่น ภายในทีมวิจัยมีความแตกต่างกันด้านอายุและประสบการณ์ในการทำงาน บ่อยครั้งที่会有ความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน บางครั้งถึงขั้นทะเลาะกัน และมักจะมีกรณีที่จะขอลาออกจากทีมวิจัย พี่เลี้ยงต้องคอยเป็นที่ปรึกษา ให้กำลังใจและคอยช่วยทีมในการแก้ไขปัญหา บางครั้งสมาชิกทะเลาะกันและไม่กล้าคุยกับหัวหน้าทีม พี่เลี้ยงถือว่าเป็นคนกลางก็ต้องแจ้งให้หัวหน้าทีมทราบ ว่าเกิดปัญหาอะไรขึ้น และให้หัวหน้าทีมเรียกประชุมและพยายามปรับความเข้าใจกันภายในทีม หรือบางครั้งสมาชิกในทีมด้วยความที่มีอายุน้อยกว่าเวลาเกิดปัญหาก็ไม่กล้าคุยกับผู้ใหญ่ในทีม ก็จะมาปรึกษาพี่เลี้ยงและพี่เลี้ยงต้องคอยประนีประนอม ต้องคอยช่วยประสานหรือแจ้งปัญหาให้ผู้ใหญ่ในทีมให้ทราบ และหาวิธีการแก้ไขปัญหา

2.6 การเปลี่ยนแปลงของทีมวิจัย

1.พบว่าทีมวิจัยท้องถิ่นเข้าใจกระบวนการทำงานวิจัยและเห็นถึงความสำคัญของการทำวิจัยมากขึ้น การทำวิจัยอาจจะไม่ได้ช่วยแก้ไขปัญหาคิดได้ทั้งหมด แต่อย่างน้อยก็เป็นพื้นที่ที่ให้คนในชุมชนเข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับปัญหาของตนเองและทำงานร่วมกันเป็นทีมมากขึ้น นักวิจัยท้องถิ่นสามารถนำวิธีคิดวิเคราะห์ไปใช้เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ในชุมชนได้ นอกจากนี้ การศึกษาดูงานในพื้นที่แก่งเสือเต้นที่ใช้ งานวิจัยท้องถิ่นเพื่อยืนยันสิทธิชุมชน ทำให้ทีมวิจัยท้องถิ่นได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของการทำวิจัยท้องถิ่นมากขึ้น

2.การวิเคราะห์สถานการณ์แม่น้ำโขง พบว่า นักวิจัยท้องถิ่นได้เชื่อมโยงปัญหาของชุมชนตนเอง ไปสู่ระดับภาพรวมใหญ่ อธิบายข้อมูลและสถานการณ์ปัญหาของชุมชนตนเองอย่างเป็นระบบ มีการเรียบเรียงลำดับความสำคัญของเนื้อหาก่อนที่จะพูดหรือนำเสนอ รู้จักการใช้ข้อมูลให้เป็นประโยชน์

3. นักวิจัยท้องถิ่นมีความกระตือรือร้นในการค้นหาข้อมูลเชิงประจักษ์มากกว่าการอธิบายที่ใช้ข้อมูลสนับสนุน เช่น การระบุปี พ.ศ.ที่ชัดเจน ระดับน้ำแม่น้ำโขง ชนิด พันธุ์ปลา รายได้ ฯลฯ นักวิจัยท้องถิ่นพยายามค้นหาคำตอบ ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การสังเกต การค้นหาข้อมูล การแลกเปลี่ยน/สอบถามผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ตรง หรือขอนัดสัมภาษณ์องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งติดตามสถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงจากสื่อภายนอก

4. นักวิจัยท้องถิ่นมีความมั่นใจในการเก็บข้อมูล การจัดทำรายงาน การวิเคราะห์ รวมไปถึงการวางแผนการจัดการประชุมด้วยตนเอง เช่น เชิญวิทยากร เตรียมสถานที่ เชิญผู้เข้าร่วม จัดเตรียมเรื่องอาหาร เป็นผู้ดำเนินรายการและนำการประชุมเอง 5.กระบวนการวิจัย ได้ทำให้นักวิจัยท้องถิ่นเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เรียนรู้ข้อจำกัดและเสริมการทำงานอีกทั้งเมื่อนักวิจัยท้องถิ่นมีข้อมูลมากขึ้น ได้ฝึกการวิเคราะห์ในระหว่างการทำวิจัย ทำให้นักวิจัยท้องถิ่นมีความเชื่อมั่นในข้อมูล และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างมั่นใจ

บทที่ 3

แม่น้ำโขงในทัศนะรัฐนานาชาติและรัฐไทย

มิติทางธรณชาตินั้น แม่น้ำโขงคือสายน้ำที่ไหลจากเทือกเขาหิมาลัย มาทางใต้ผ่านมณฑลยูนนาน เมียนมา ไทย ลาว กัมพูชา และประเทศเวียดนามก่อนลงลงทะเลจีนใต้ เมื่อไหลผ่านแต่ละประเทศจะมีชื่อเรียกแตกต่างกัน แม่น้ำโขงในมณฑลยูนนานเรียกว่า ลานซาง หรือ ลานซาง (LanCang) ประเทศเมียนมาเรียกว่า แม่น้ำกอง คล้ายกับประเทศกัมพูชา เรียกว่า แม่น้ำโขง ส่วนประเทศลาวเรียกว่า แม่น้ำโขง ไทยเรียกว่า แม่น้ำโขง สำหรับประเทศเวียดนามเรียกว่า แม่น้ำเทียนเกียง (Tien Giang) มีความหมายว่า เป็นแม่น้ำมาจาก สรวงสวรรค์ เนื่องจากมีต้นสายอยู่ที่เทือกเขาหิมาลัย ที่มีความสูงเทียมเมฆ แม่น้ำโขงก่อนไหลลงสู่ทะเลจีนใต้จะถูกแบ่งออกเป็น 9 สาย จึงเรียกแม่น้ำโขงบริเวณนี้ว่า แม่น้ำเก้ามังกร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีตะกอนดินที่ถูกพัดพาและทับถมกันมาระยะทางกว่า 4,900 กิโลเมตร (ธีรภัท ชัยพัฒน์. 2555: 124-125)

ในแต่ละปี (ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนทางตอนบนแม่น้ำโขง) จะมีน้ำไหลออกสู่ทะเลจีนใต้ปีละ 475,000 ล้านลูกบาศก์เมตร เป็นปริมาตร

น้ำที่มากเป็นอันดับ 8 ของโลก นอกจากนี้แม่น้ำโขงยังมีลักษณะระบบนิเวศที่แตกต่างกันในแต่ละช่วง ระบบนิเวศเหล่านี้เป็นที่พักอาศัย วางไข่ ของปลา สัตว์น้ำ และนก รวมทั้งพืช ภูมิประเทศไทยนั้น เราจะพบเห็นต้นไคร้ตลอดแม่น้ำโขงจากเชียงของลงไปถึงทางอีสาน ระบบนิเวศนี้ได้ก่อให้เกิดความหลากหลายของพันธุ์ปลาไม่น้อยกว่า 1,000 สายพันธุ์ โดยส่วนใหญ่เป็นปลาทอพยพ คาดการณ์ว่า มีปลาจำนวน 2 ล้านตัว ต่อปีที่ว่ายมาจากที่ราบที่โดนเลสาป และแม่น้ำสายใหญ่ ๆ (มวลปลาในการอพยพ) ปลาเหล่านี้เป็นแหล่งโปรตีนที่สำคัญของชาวบ้าน ในแม่น้ำโขงตอนล่าง ประชาชนมีการพึ่งพิงแม่น้ำโขงที่แตกต่างกันคือ ร้อยละ 90 ของประชากรกัมพูชาอาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำ ร้อยละ 97 ของประชากรลาวอาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำ ส่วนไทยและลาวอาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำร้อยละ 39 และ 20 แม้ว่าประชากรเวียดนามจะพึ่งพิงทรัพยากรลุ่มน้ำสาขาเพียงร้อยละ 20 แต่บริเวณสามเหลี่ยม ปากแม่น้ำมีความสำคัญยิ่งโดยหล่อเลี้ยงชาวเวียดนามถึงร้อยละ 17 ส่วนอีกร้อยละ 3 อยู่ทางตอนกลางของเวียดนาม พบว่า ประชากรในแม่น้ำโขงตอนล่างกว่าร้อยละ 80 อาศัยอยู่ในชนบท ในภาพรวมแล้วมีประชากรประมาณ 65 ล้านคนที่พึ่งพิงทรัพยากรจากแม่น้ำโขงเป็นอาหารและรายได้ที่สำคัญ

นอกจากมิติทางทรัพยากรแม่น้ำโขงแล้ว ประเทศในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขงเหล่านี้ยังเป็นเมืองที่เชื่อมต่อและกระจายสินค้า ภูมิประเทศไทย เวียดนาม และเมียนมามีพื้นที่ติดทะเล ดังนั้นจึงมีศักยภาพการเป็นเมืองท่าที่กระจายสินค้าต่าง ๆ ออกทางทะเล ขณะที่ประเทศลาว เป็นเมืองปิด (Land Locked) ไม่มีเส้นทางเชื่อมต่อกับทะเล ขณะเดียวกันจีนฮ่อ มณฑลยูนนาน ยังใช้เส้นทางเดินเท้าค้าขาย กระจายสินค้าไปยังเมืองอื่น ๆ โดยมีเส้นทางจากคุนหมิง เชียงรุ้ง เชียงตุง เชียงแสน เชียงราย พะเยา เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง

แพร่ น่าน ไปยังประเทศลาวคือ หลวงพระบางและเวียงจันทน์ อีกเส้นทางหนึ่งจากหลวงพระบางไปคุนหมิง ผ่านเดียนเบียนฟู (นาริรัตน์ ปรีสุทธีวุฒิพร และคณะ 2560)

ลักษณะที่เป็นเมืองท่าและมีทางออกทะเล จึงทำให้มีการช่วงชิงครอบครองดินแดนเพื่อขยายอาณาเขตของตนเองตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 15-18 ที่เป็นการแย่งชิงดินแดนและครอบครองไพร่พล แต่ละประเทศพยายามขยายดินแดนในอาณาจักรแถบนี้ จนถึงศตวรรษที่ 19 เป็นช่วงที่ชาติตะวันตกขยายอาณานิคมมาสู่ประเทศลาว เขมร และเวียดนาม เป็นประเทศในอาณานิคมของประเทศฝรั่งเศส ส่วนประเทศเมียนมา อยู่ในอาณานิคมของประเทศอังกฤษ ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ประเทศในภูมิภาคนี้ถูกแบ่งเป็น 2 ขั้วทางการเมือง คือ ประชาธิปไตย และสังคมนิยม ทำให้ความสัมพันธ์ของประชาชนสองฝั่งโขงหยุดชะงักลง ปลายศตวรรษที่ 20 การเปลี่ยนแปลงและช่วงชิงพลเมือง ดินแดน ทรัพยากรลุ่มน้ำโขงนี้ได้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจ หรือ เสรีนิยมใหม่ ทรัพยากรแม่น้ำโขงกลายเป็นแหล่งผลิตพลังงาน และเส้นทางขนถ่ายสินค้า

บทนี้จะกล่าวถึงแม่น้ำโขงจากทิศทางการพัฒนา การช่วงชิงของภาคส่วนต่าง ๆ (Stakeholders) ทั้งรัฐเจ้าของประเทศและรัฐภายนอกที่เข้ามาจัดการ ควบคุม ครอบครอง และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ อย่างไร แต่ละประเทศพยายามปกป้องทรัพยากร และประชาชนตนเองอย่างไร ข้อมูลที่ใช้สำหรับการเขียนบทนี้มาจากการค้นคว้าเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องเชิงนโยบาย และจากการสัมภาษณ์ในระหว่างการดำเนินการวิจัยนี้

3.1 การมาของชาวดะวันตกและการสำรวจแม่น้ำโขง

ความอุดมสมบูรณ์ด้วยความหลากหลายทางทรัพยากรธรรมชาติของประเทศในกลุ่มน้ำโขงและแม่น้ำโขงเป็นสายน้ำที่ทอดยาวผ่านหลายประเทศมีทางออกสู่ทะเล จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับเส้นทางการค้า เศรษฐกิจแก่ชนชาติยุโรป ในยุคล่าอาณานิคมและการเดินทางสำรวจทางทะเลในศตวรรษที่ 15-17 ของชาวยุโรปหรือที่เรียกว่า ยุคแห่งการสำรวจ ชาวโปรตุเกสได้วาดแผนที่แม่น้ำโขงขึ้นในปีพ.ศ.2106 ทำให้ชาวยุโรปเช่น โปรตุเกส ฮอลันดา สเปน อังกฤษ และฝรั่งเศส มีเส้นทางเดินทางมายังดินแดนนี้เพื่อหาสินค้าที่เป็นที่ต้องการมากในยุโรปคือ ทอง เงิน และเครื่องเทศ

ในช่วงที่ยุโรปเริ่มมีอิทธิพลในบริเวณนี้ ในช่วงศตวรรษที่ 16 ประเทศในกลุ่มน้ำโขงมีการแย่งชิงอำนาจแผ่ขยายอาณาจักร เช่น พม่าเมื่อสามารถตีเมืองหงสาวดีของมอญได้ ก็แผ่ขยายอำนาจตนเองเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ ไปถึงหลวงพระบาง กรุงศรีอยุธยา เป็นต้น การทำสงครามในช่วงนั้น จะเข้าไปทำลายอำนาจของอาณาจักรแล้วยังทำลายเส้นทางการค้า ศูนย์กลางทางการค้า โดยการเผา กวาดต้อนผู้คนมาเป็นไพร่พล การแย่งชิงอำนาจนี้ ยังเกิดขึ้นภายในอาณาจักร อันมีสาเหตุจากความขัดแย้งภายในราชสำนัก ความขัดแย้งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้แต่ละฝ่ายพยายามหากำลังเสริม ซึ่งหนทางหนึ่งคือ การดึงเอาต่างชาติมาเป็นพวกเดียวกับตน โดยการให้ผลตอบแทนกับชาติตะวันตกที่มาอยู่ฝ่ายตน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาติตะวันตกค่อย ๆ สะสมอำนาจและอิทธิพลในกลุ่มน้ำโขงมากขึ้น (นาริรัตน์ ปรีสุทธีวุฒิพร และคณะ 2560: 44)

กรณีประเทศเวียดนาม ความขัดแย้งภายในประเทศโดยกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งชักชวนบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเข้ามาให้คำปรึกษา ทำให้พวกตนสามารถมีอำนาจขึ้นมาได้ หลังจากนั้น ฝรั่งเศสก็นำเอาพ่อค้า มิชชันนารีเข้ามายังประเทศเวียดนามและเพิ่มอำนาจขึ้นเรื่อย ๆ จนชาวเวียดนามไม่พอใจนำไปสู่การต่อต้านการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ การไม่ส่งเสริมการค้ากับชาวตะวันตก ความโกลาหลในประเทศเวียดนามมีมากขึ้นจนกลายเป็นกบฏที่มีชาวเวียดนามนับถือศาสนาคริสต์คาทอลิกหนุนหลังในปี 2399 แต่กบฏนี้พ่ายแพ้ ทำให้เกิดการกวาดล้างประชาชนที่นับถือศาสนาคริสต์ ฆ่าบาทหลวง และไล่ชาวต่างชาติออกจากเวียดนาม เหตุการณ์นี้ได้ลุกลามไปจนเกิดเป็นสงครามระหว่างฝรั่งเศสกับเวียดนาม และเวียดนามตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสในปี 2428 การเข้าครอบครองเวียดนามนี้ ฝรั่งเศสมีความมุ่งหวังที่จะควบคุมการค้าผ่านสนธิสัญญาฉบับต่าง ๆ เพื่อให้ชาวฝรั่งเศสสามารถเข้ามาทำการค้าได้อย่างเสรี ส่วนจักรพรรดิเวียดนามมีหน้าที่ปฏิบัติตาม (สุค จอนเจดลิน. 2550)

ในทัศนะของชาวฝรั่งเศสที่มีต่อลุ่มน้ำโขงคือ เป็นดินแดนที่มีนัยทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ เป็นพื้นที่ที่ลึกลับน่าค้นหา แต่ก็เป็นดินแดนของชาวพื้นบ้านล้าหลัง ไร้ศิวไลซ์อันเป็นที่หมายปองของมิชชันนารีที่ต้องการเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ (กฤษณา บุญชัย. 2553: 88)

ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ประเทศมหาอำนาจทางยุโรปพยายามจะขยายอิทธิพลเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในขณะที่นั้น อยู่ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 4 ประเทศไทยมีพื้นที่ครอบคลุมไปถึงประเทศลาว และเขมร เมื่อฝรั่งเศสเริ่มปฏิบัติการล่าเมืองขึ้น โดยเริ่มจากปากแม่น้ำโขงประเทศเวียดนาม เรื่อยมาจนถึงประเทศเขมร ทำให้ไทยต้องเสียดินแดนบางส่วนของเขมรให้แก่ฝรั่งเศสไปในปี 2407 ฝรั่งเศสสามารถได้ประเทศเวียดนามไปครอบครองในปี 2426 ต่อมาได้เข้าครอบครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในปี 2436 ขณะที่ประเทศอังกฤษนั้นเข้ายึดครองประเทศพม่าในปี 2428 ต่อมาไทยเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้แก่ประเทศฝรั่งเศสอีกครั้งหนึ่งในปี 2446 (กฤษณะ ทองแก้ว. 2554)

ยุคล่าอาณานิคมนี้ มีเพียงประเทศไทยที่ไม่ได้ตกเป็นอาณานิคมของประเทศทางยุโรป ประเทศไทยเพียงแต่เสียดินแดนบางส่วนไป ผลจากการเข้ายึดครองประเทศในกลุ่มน้ำโขงเหล่านี้ได้แก่ ประเทศลาว เวียดนาม เขมร และพม่า โดยฝรั่งเศสและอังกฤษนั้น ได้ทำให้เกิดการขยายตัวด้านคมนาคมอย่างรวดเร็ว เช่น อังกฤษสร้างทางรถไฟเชื่อมต่อระหว่างเมืองใหญ่เช่น ย่างกุ้ง มณฑลเฉย มีการสร้างถนนจำนวนมาก เช่นเดียวกับประเทศฝรั่งเศสที่สร้างทางรถไฟระหว่างฮานอยกับหลังเซิน ฮานอยกับเมืองวินห์ เว้กับดานัง สำหรับในลาวและเขมร ฝรั่งเศสได้สร้างถนนเชื่อมระหว่างเมืองต่าง ๆ ผลจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมนี้ทำให้เศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากเดิมที่การค้าผูกขาดอยู่กับกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และขุนนาง ได้เปลี่ยนมาสู่กลุ่มทุนต่างชาติ แต่พบว่า กลุ่มทุนเหล่านี้ได้ฉกฉวยเอาผลประโยชน์และทรัพยากรจากประเทศอาณานิคมไป เช่น ฝรั่งเศสเอาแร่ธาตุต่างจาก ๆ เวียดนามส่งออกไปขายต่างประเทศ ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจทั้งข้าว ยางพารา ไม้สัก แต่ชาวนาเวียดนามยังคงยากจนจากระบบภาษีและการเช่าที่ดิน เช่นเดียวกับชาวนาประเทศพม่าที่ยากจนทั้งที่ส่งข้าวออกเป็นจำนวนมาก การเข้ามาครอบครอง

พัฒนา พร้อมกับดึงดูดทรัพยากร ก่อตั้งประเทศในอาณานิคมในลุ่มน้ำโขงนี้ได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจ การต่อต้านประเทศอาณานิคม จนกระทั่งเกิดสงครามโลกครั้งที่สองและสิ้นสุดลง ประเทศในอาณานิคมได้ลุกขึ้นมาเรียกร้องการปกครองตนเอง อังกฤษได้มอบคืนอำนาจให้แก่พม่าในปี 1948 ส่วนลาว เวียดนาม เขมร ได้รับการปลดปล่อยปี 1954

ดังนั้น เมื่อฝรั่งเศสสามารถยึดเวียดนาม เขมร ได้ ในปีพ.ศ.2409 ฝรั่งเศสได้จัดตั้งคณะสำรวจแม่น้ำโขง สำรวจตั้งแต่ปลายแม่น้ำโขงในประเทศเวียดนามจนถึงต้นแม่น้ำโขงที่มณฑลยูนนาน ประเทศจีน ต่อมา ฝรั่งเศสอ้างสิทธิเหนือดินแดนลาว จึงทำให้ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงกลายเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส และแม่น้ำโขงกลายเป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับลาว

การเข้ามาสำรวจและครอบครองพื้นที่ในแม่น้ำโขงของประเทศฝรั่งเศส ได้ทำให้เกิดสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสหลายฉบับ เช่น สนธิสัญญามิตรภาพ การค้า และการเดินเรือระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในปีพ.ศ.2468 อนุสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสที่เกี่ยวกับกติกาสัมพันธภาพระหว่างสยามและอินโดจีน พ.ศ.2469 กฎและกติกาสถาบันการสูงสุดถาวรระหว่างสยามและฝรั่งเศสเกี่ยวกับแม่น้ำโขง พ.ศ. 2471 และยังมีการจัดตั้งคณะกรรมการสูงสุดถาวรแม่น้ำโขง (The Permanent High Commission of the Mekhong) จากอนุสัญญาปี ค.ศ. 1926 ซึ่งเป็นการลงนามกันระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในฐานะตัวแทนลาว กัมพูชา และเวียดนาม คณะกรรมการชุดนี้มีการกิจในการวางระบบการเดินเรือ การใช้น้ำ และการใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดน และได้จัดทำแผนที่แบ่งเขตแดนในปีพ.ศ.2474

เนื่องจากสภาพนิเวศของแม่น้ำโขงเป็นเกาะแก่ง โขดหิน จำนวนมาก ทำให้ฝรั่งเศสล้มเลิกการใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นทางรุกไปสู่จีน

3.2 การแย่งชิงทรัพยากรในช่วงสงครามเย็น

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ในราวปีพ.ศ.2488 ฝรั่งเศสได้หมดอิทธิพลและอำนาจ ประเทศในอินโดจีนต่างลุกขึ้นมาปลดปล่อยตนเอง เมื่อเข้าสู่ภาวะสงครามเย็น พ.ศ.2494 สำนักงานควบคุมอุทกภัย คณะกรรมการเศรษฐกิจประจำภาคพื้นเอเชียและตะวันออกไกล (Economic Commission for Asia and the Far East- ECAFE) ซึ่งก่อตั้งขึ้นเพื่อศึกษาศักยภาพของแม่น้ำโขงในการพัฒนาการชลประทานและการผลิตไฟฟ้าพลังงาน สำนักงานควบคุมอุทกภัยได้เริ่มศึกษาศักยภาพแม่น้ำโขงในการพัฒนาพลังงานไฟฟ้าจากน้ำและชลประทาน การศึกษานี้แล้วเสร็จในปี 2499 พบว่า แม่น้ำโขงมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเศรษฐกิจของภูมิภาค ECAFE จึงได้แนะนำให้ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนามได้ ร่วมมือกันพัฒนาภูมิภาคโดยลงนามในกฎบัตรก่อตั้ง คณะกรรมการประสานงานเพื่อการสำรวจลุ่มน้ำโขงตอนล่าง รูปธรรมคือ การสร้างเขื่อนทั้งในแม่น้ำโขงสายหลักและแม่น้ำสาขาของ 4 ประเทศลุ่มน้ำโขงตอนล่าง อย่างไรก็ตาม การก่อตั้งคณะกรรมการดังกล่าวถูกมองว่าเป็นเป้าหมายทางการเมืองของสหรัฐอเมริกาเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ที่กำลังขยายตัวในภูมิภาคอินโดจีน (กฤษฎา บุญชัย, 2553: 92-93) ได้เปลี่ยนชื่อเป็น คณะกรรมการเศรษฐกิจ

และสังคมแห่งเอเชียและแปซิฟิก (Economic and Social Commission For Asia and the Pacific- ESCAP) ในปีพ.ศ.2517 แต่ไม่สามารถหยุดยั้งการแผ่ขยายของคอมมิวนิสต์ได้ ในปีพ.ศ.2518 สหรัฐอเมริกาได้พ่ายแพ้ต่อสงครามเวียดนาม จีนได้เข้ามามีอิทธิพลในเขมร ลาวได้เปลี่ยนเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีเพียงประเทศไทยเท่านั้นที่รอดจากการปกครองแบบคอมมิวนิสต์

ในช่วงปีพ.ศ.2518 นี้เอง แม่น้ำโขงที่เป็นเส้นทางเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนฝั่งไทยและลาวได้ถูกปิดกั้น ดังข้อมูลบ้านม่วง ห้วยลึก และหาดไคร้ ที่บอกเล่าว่า การติดต่อกับเพื่อน ชุมชนฝั่งลาวได้ถูกตัดขาดลง กรณีบ้านม่วงยังมีกลุ่มคนแอบรับส่งชาวบ้านจากฝั่งลาวข้ามมาค้าขายอพยพที่ฝั่งไทย

3.2.1 นโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า และการกลายเป็นอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

เมื่อภูมิภาคนี้อยู่ในห้วงของอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน ทำให้มีความไม่ไว้วางใจกัน ประเทศไทยเองก็กลัว “คอมมิวนิสต์” จนกลายเป็นความขัดแย้งทางการเมือง อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่ไทยมีนโยบายเปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า เมื่อพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรีในปีพ.ศ.2531 ทำให้ประเทศต่าง ๆ ในอินโดจีนที่แม้ว่าจะมีอุดมการณ์ทางการเมืองแตกต่างกันก็หันมาพูดคุย ร่วมมือกันพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจได้ รัฐยังเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุน ซึ่งสอดคล้องกับการแผ่ขยายอิทธิพลของญี่ปุ่นทดแทนสหรัฐอเมริกาที่ถอนตัวจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เนื่องจากพ่ายแพ้ต่อสงครามเวียดนาม องค์การที่มีบทบาทสำคัญที่ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นสามารถเข้าไปมีบทบาท “พัฒนา” ในภูมิภาคนี้คือ ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย (Asia Development Bank) โดยญี่ปุ่นเป็นประเทศที่ให้เงินบริจาคมากที่สุด ในปีพ.ศ.2535 โครงการพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (Greater Mekong Sub-region, GMS) จึงเกิดขึ้น ภายใต้องค์กรสนับสนุนหลักคือ ADB และมีวัตถุประสงค์การพัฒนาผ่านการเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจที่ใกล้ชิดกันมากขึ้น (Closer Economic Linkage) ในประเทศจีน พม่า ไทย ลาว เขมร เวียดนาม โดยADB มีบทบาทเป็นผู้สนับสนุนด้านการเงิน ประสานงานโครงการ ให้ความช่วยเหลือด้านวิชาการ และคำปรึกษา อย่างไรก็ตาม การที่ญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทหลักในภูมิภาคนี้เพราะญี่ปุ่นต้องการย้ายฐานการผลิตจากประเทศตนเอง เพื่อให้ได้สินค้าที่มีต้นทุนที่ต่ำลง และมีแหล่งทรัพยากรที่มากขึ้นนั่นเอง โดยมองว่า อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงเป็นพื้นที่แห่งความยากจน เหมาะสมต่อการพัฒนา การจ้างงานในราคาถูก (นฤตม์ เจริญศรี. 2550) แต่ละประเทศต่างมุ่งแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรมาเสริมความมั่นคงทางเศรษฐกิจของตน และเพื่ออำนวยความสะดวกการค้าสินค้า มีการปรับปรุงเส้นทาง การเชื่อมโยงแต่ละประเทศเข้าหากัน เช่น การสร้างสะพานสะพานมิตรภาพไทย ลาว แห่งที่สองที่เชื่อมระหว่าง สะพานนะเขต กับจังหวัดมุกดาหาร สะพานแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาแนวพื้นที่เศรษฐกิจตะวันออก ตะวันตก เพื่อเปิดเส้นทางคมนาคมไปสู่ประเทศอื่น ๆ เช่น จีน เกาหลี ญี่ปุ่น บังกลาเทศ และอินเดีย

อย่างไรก็ตาม ประเทศในกลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ได้แก่ ไทย ลาว เขมร เวียดนาม มีข้อคิดเห็นว่า ควรมีการจัดตั้งคณะทำงานแม่น้ำโขง (Mekong Working Group, MWG) ในปีพ.ศ.2535 โดยจีน และพม่าปฏิเสธ

การเข้าร่วมคณะทำงานนี้ โดยจีนเกรงว่าตนเองจะถูกจำกัดการใช้ทรัพยากรจากกรอบการตกลงเรื่องการใช้น้ำของประเทศลุ่มน้ำโขงตอนล่าง (กฤษฎา บุญชัย, 2553: 100) ต่อมาในปีพ.ศ.2538 ได้เปลี่ยนชื่อเป็น คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง (Mekong River Commission, MRC) ซึ่งเป็นองค์กรระดับภูมิภาคที่รัฐบาลในแต่ละประเทศได้ร่วมกันสร้างระบบการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกัน โดยเน้นการพัฒนาอย่างยั่งยืนและแก้ไขปัญหาความยากจน และคำนึงถึงการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ

เมื่อเทียบระหว่าง MRC กับ GMS อันแรกเป็นองค์กรที่ดูแลให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจากน้ำโขงอย่างยั่งยืนและคำนึงถึงการมีส่วนร่วมมีประเทศสมาชิกคือ ไทย ลาว เขมร เวียดนาม แต่จีนและพม่า เป็นประเทศคู่ร่วมเจรจา (Dialogue Partner) ขณะที่ GMS เป็นกรอบความร่วมมือของหกประเทศคือ จีน พม่า ลาว ไทย เวียดนาม กัมพูชา มีกลยุทธ์หลักคือ ให้มีการเชื่อมโยงกัน (Connectivity) เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน (Competitiveness) โดยการรวมกลุ่มกันในภูมิภาค (Community) กำเนิดมาจากการต้องการขยายฐานการผลิตของประเทศญี่ปุ่น GMS เน้นการเชื่อมโยงด้านเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามทั้งสองแบบนี้ต่างต้องการพัฒนาเศรษฐกิจ แก้ไขปัญหาความยากจน และ MRC มีบทบาทใกล้ชิดกับทรัพยากรแม่น้ำโขงมากกว่า มีรายงานการประเมินการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงและทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง ทว่าไม่มีอำนาจในการบังคับให้ประเทศต่าง ๆ ปฏิบัติตามกรอบข้อตกลง โดยเฉพาะจีนที่มีบทบาทอย่างสูงในการพัฒนาทรัพยากรน้ำบริเวณแม่น้ำโขงตอนบน MRC จึงถูกขนานนามจากกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนว่าเป็น “เสือกระดาษ” แม้ว่าในเอกสาร MRC จะระบุว่า พัฒนาแม่น้ำโขงอย่างมีส่วนร่วม คำว่า มีส่วนร่วม ยังอยู่ในระดับนโยบาย แต่การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนยังอยู่ห่างไกลมากเลยทีเดียว

3.3 การรุกคืบของจีน: เปลี่ยนแม่น้ำโขงไปสู่ผู้ผลิตพลังงาน และการค้า

3.3.1 การสร้างเขื่อน

จีนตอนใต้ไม่มีทางออกสู่ทะเล เส้นทางที่จะทำให้อินจีนติดต่อเชื่อมโยงกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ก็คือ เส้นทางแม่น้ำโขง ในปีพ.ศ.2535 จีนประกาศให้คุนหมิง มณฑลยูนนานเป็นเมืองเปิดชายแดน (Long Land Border Economic Zone) เพื่อรองรับการลงทุนจากต่างประเทศและยกระดับการพัฒนาให้สอดคล้องกับเขตเมืองชายฝั่ง การเปิดพื้นที่หาเส้นทางออกสู่ทะเลอันดามันหรืออ่าวไทย ผ่านเมียนมา ลาวและไทย สะดวก ประหยัดเวลาและมีต้นทุนค่าขนส่งต่ำกว่าเมื่อเทียบกับการออกทะเลที่ทะเลจีนใต้ จะเป็นการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำในการพัฒนาของเมืองทางฝั่งตะวันตกด้วย นอกจากนี้จีนยังกำหนดยุทธศาสตร์ให้มณฑลยูนนานเป็นหัวสะพาน คือ เป็นสะพานที่เชื่อมสู่ประเทศเพื่อนบ้านใน GMS ช่วยประเทศจีนได้ทั้งทรัพยากร และแหล่งพลังงานใหม่ ๆ เพิ่มเติม รวมไปถึงการลงทุนสร้างเขื่อนในลาวด้วย

รัฐบาลจีนได้มีการเตรียมการด้านพลังงาน และวางแผนไว้ว่า ให้ภาคตะวันตกและมณฑลยูนนานเป็นแหล่งผลิตพลังงานขนาดใหญ่ จีนได้เริ่มสร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขงแห่งแรกในปีพ.ศ.2529 แล้วเสร็จในปีพ.ศ.2539 ทั้งที่การก่อสร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขงจะมีผลกระทบต่อประเทศทางตอนใต้ของแม่น้ำโขง แต่จีน

สร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนบนเสมือนหนึ่งว่า แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำภายในประเทศตนเอง (เพียร์พร ดี เทนส์ 2552) หลังจากนั้น จีนได้สร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนบนอีก จนถึงปัจจุบันมีเขื่อนที่สร้างเสร็จและกำลังก่อสร้างทั้งหมด 13 เขื่อน บนแม่น้ำโขงตอนบนประเทศจีน จะได้กำลังผลิตไฟฟ้าทั้งหมด 21,405 เมกะวัตต์ (Wikipedia, 2561) ทั้งนี้เขื่อนเหล่านี้ใช้เพื่อการผลิตพลังงานรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจของจีน และหากเหลือจากการใช้ภายในประเทศ จีนจะส่งออกพลังงาน แม้ว่าจีนจะสร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนบน ซึ่งอยู่ในดินแดนของจีนนั้น แต่แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำที่ไหลผ่านหลายประเทศ การสร้างเขื่อนบริเวณแม่น้ำโขงตอนบนย่อมส่งผลกระทบต่อประเทศที่อยู่ท้ายน้ำโดยเฉพาะเขมรและเวียดนาม

ลักษณะทั่วไปของแม่น้ำโขงมีความกว้าง 500-1,000 เมตร จะมีน้ำเต็มปีละ 3 เดือนคือช่วงฤดูฝน ส่วนอีก 9 เดือนน้ำจะแห้ง มีเกาะ ดอน แก่ง หาด ฯลฯ ไหลขึ้นมา ในแต่ละปีแม่น้ำโขงจะมีปริมาณน้ำที่ไหลสู่ทะเลจีนใต้ประมาณปีละ 475,000 ลูกบาศก์เมตร แม้จะมีปริมาณมาก แต่น้ำไหลไม่สม่ำเสมอและไม่แน่นอน เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของแม่น้ำโขงที่มีกำเนิดจากเทือกเขาสูง จึงทำให้แม่น้ำโขงมีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็นพลังงานไฟฟ้าได้เป็นอย่างดี

แม้ว่า MRC จะมีบทบาทในการดูแลการใช้ทรัพยากรจากแม่น้ำโขงร่วมกัน แต่กรณีของจีนนั้นไม่ได้เป็นสมาชิกใน MRC เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ ด้วยเหตุนี้ MRC จึงแทบจะไม่มียกยั้งการยับยั้งการสร้างเขื่อนของจีนเลย

นอกจากนี้ จีนมีแผนการสร้างเขื่อนในแม่น้ำสาขาในลาวอีก 30 แห่ง หากทั้งหมดสร้างแล้วเสร็จจะมีแหล่งเก็บกักน้ำเพิ่มขึ้นอีก 21 พันล้านลูกบาศก์เมตร (คณะมนตรีคณะกรรมการแม่น้ำโขง, 2554: 14-15) น้ำจำนวนมหาศาลนี้จะอยู่ในความควบคุมของประเทศจีน การไหลของน้ำจะไม่เป็นไปตามธรรมชาติแต่จะเป็นไปตามทิศทางการพัฒนาของจีน

3.3.2 การเดินเรือพาณิชย์

แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำนานาชาติ ซึ่งตามหลักสากลได้กำหนดไว้ว่า รัฐชายฝั่งเท่านั้นมีสิทธิเดินเรือในน่านน้ำนั้น โดยรัฐอื่นไม่มีสิทธิเดินเรือผ่าน การที่จะเดินเรือผ่านได้นั้น จะต้องได้รับความยินยอมจากรัฐหรือประเทศที่มีแม่น้ำนั้นไหลผ่านก่อน ความคิดการเดินเรือบนแม่น้ำโขงได้มีมาตั้งแต่สมัยฝรั่งเศสเข้ามาสำรวจบริเวณนี้ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 โดยต้องการเป็นเส้นทางเดินทางไปสู่จีน แต่เนื่องจากสภาพแม่น้ำโขงเป็นโขดหิน เกาะ แก่ง ดินซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเดินเรือฝรั่งเศสจึงระงับโครงการดังกล่าว

ในปีพ.ศ.2543 ภายใต้วามร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงภายใต้นโยบายการพัฒนาแม่น้ำล้านช้างให้เป็นเขตเศรษฐกิจ (Lanchang Economic Belt) ทำให้เรือขนาดระแวงบรรทุก 100 ตันสามารถเดินเรือได้ จีนจึงได้สร้างท่าเรือซือเหมา และมีการปรับปรุงร่องน้ำการเดินเรือพาณิชย์ระหว่างท่าเรือซือเหมาจนถึงท่าเรือเชียงแสน โดยสรุปมีการปรับปรุงร่องน้ำดังนี้ จากท่าเรือเชียงรุ่ง ถึง ท่าเรือเชียงแสน ประมาณ 360 กิโลเมตร ท่าเรือกวนเหล่ย ถึง ท่าเรือเชียงแสน ประมาณ 287 กิโลเมตร และปรับปรุงร่องน้ำ

เพื่อให้เรือสามารถแล่นผ่านไปได้ในช่วงฤดูแล้งหรือน้ำลด ทางจีนจะปล่อยน้ำจากเขื่อนเพื่อช่วยให้เรือแล่นได้สะดวกขึ้น

ในช่วงแรก ยังไม่มีเรือพาณิชย์ ไทย เนื่องจากผู้ประกอบการไทยเกรงว่าจะไม่ได้รับสิทธิในการขนส่งสินค้าเหมือนเรือสัญชาติอื่น ๆ แต่ต่อมาก็ได้มีการเดินเรือเช่นเดียวกับเรืออื่น ๆ การขนส่งสินค้าจากไทยไปยังจีนใช้เวลาประมาณ 3 วัน แต่ชาล่องคือ จากจีนมาไทย ใช้เวลาเพียง 1 วันเท่านั้น

ต่อมาได้มีการจัดทำแผนปรับปรุงด้านการเดินเรือพาณิชย์ขนาดใหญ่ โดยแบ่งเป็น 2 ระยะคือ ระยะแรก พ.ศ. 2545-2546 เป็นการขุดลอกและเคลื่อนย้ายหินต่าง ๆ ออกจากแม่น้ำโขง ระยะที่สอง คือ การระเบิดเกาะแก่ง โดยแบ่งออกมาเป็นสามขั้นตอน ดังนี้ หนึ่ง ทำการระเบิดแก่ง (Riffles) เพื่อให้แม่น้ำโขงมีความลึกมากขึ้น เหมาะสำหรับเรือขนาด 150 ตัน ขั้นตอนที่สอง ระเบิดแก่งเพื่อขยายลำน้ำให้กว้างขึ้น เพื่อให้เรือขนาด 300 ตันสามารถเดินผ่านไปได้ ขั้นตอนที่สาม ทำการระเบิดเกาะแก่งให้แม่น้ำมีความลึกและกว้างขึ้นไปอีก เพื่อให้เรือขนาด 500 ตัน สามารถเดินทางผ่านไปได้อย่างตลอดปี

อย่างไรก็ตาม ยังไม่ทันที่จะดำเนินการแล้ว ภาวประชาสังคมไทยและประชาชนที่อาศัยอยู่ตามแม่น้ำโขงได้ร่วมกันคัดค้านเนื่องจากกระแสน้ำมีความผันผวนอย่างรุนแรงในช่วงฤดูแล้งคือ มกราคม ถึง เมษายน ระดับน้ำแม่น้ำโขงไม่ได้ลดลงตามธรรมชาติ แต่กลับมีระดับสูง ต่ำ สลับกันไป ดังนั้น การระเบิดแก่งจึงทำได้เฉพาะในส่วนของจีนและลาว ส่วนในพื้นที่ประเทศไทยนั้นในส่วนที่เรียกว่า ความผิหลงนั้นถูกการต่อต้าน จึงระงับไว้ก่อน ในช่วงปีพ.ศ.2558 ภายหลังการสร้างสะพานมิตรภาพแห่งที่4 เสร็จเรียบร้อยแล้ว บริษัท CCCC Second Harbor Consultants จำกัด ได้รับสัมปทานจากรัฐบาลจีนในการปรับปรุงร่องน้ำ ต่อมาคณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบแผนการพัฒนาโครงการการเดินเรือ เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ.2559 แต่ทางกลุ่มรักษ์เชียงของและภาคประชาสังคมไทย ได้ออกแถลงการณ์คัดค้านและยื่นหนังสือเปิดผนึกถึงนายกรัฐมนตรีให้ยกเลิกโครงการดังกล่าว โดยให้เหตุผลว่า โครงการนี้จะทำลายระบบนิเวศที่สำคัญของโลก และแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำร่วมระหว่างประเทศ การก่อสร้างใด ๆ ควรคำนึงถึงผลได้ ผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับประเทศเหล่านี้ด้วย

ในปีพ.ศ.2560 บริษัท CCCC Second Harbor Consultants ได้ว่าจ้างให้บริษัท Team Consulting Engineering and Management ทำการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นประชาชน ในช่วงปีพ.ศ.2561 และต้นปีพ.ศ.2562 ปรากฏว่าชาวบ้านทั้งอำเภอเชียงแสน เชียงของ และเวียงแก่น ต่างไม่เห็นด้วยกับการดำเนินโครงการดังกล่าว นำสังเกตว่า การประชุมครั้งนี้ ทางบริษัทใช้คำว่า ย้ายหิน แทนคำว่า การระเบิด ชาวบ้านทั้งสามอำเภอ รวมทั้งภาคประชาสังคม ต่างมีคำถามว่า ใครคือผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาแม่น้ำโขง

ต่อมาในเดือนมีนาคม พ.ศ.2562 นี้ รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศของไทยได้ให้สัมภาษณ์ว่า ได้ร่วมหารือกับรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศของจีนในหลายประเด็น รวมถึงประเด็นโครงการเดินเรือพาณิชย์ในแม่น้ำล้านช้าง-แม่น้ำโขง โดยมีข้อตกลงร่วมกันว่า จะยุติโครงการดังกล่าว เพราะห่วงกังวลถึง

ผลกระทบที่เกิดกับชุมชนริมแม่น้ำโขงและผลกระทบที่จะเกิดกับทรัพยากรในแม่น้ำโขง แต่ต่อมาไม่นาน เมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2562 ที่ผ่านมามีการเจรจาทำเป็นเจ้าภาพจัดการประชุมคณะกรรมการประสานการดำเนินการตามความตกลงว่าด้วยการเดินเรือพาณิชย์ในแม่น้ำล้านช้าง-แม่น้ำโขง (The Joint Committee on Coordination of Commercial Navigation on the Lancang-Mekong River among China, Laos and Thailand, JCCCN) ครั้งที่ 17 ในที่ประชุมมีการสรุปเกี่ยวกับการดำเนินงานเบื้องต้นว่าในขณะนี้ประเทศจีนได้จัดทำรายงานผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและการมีส่วนร่วมของประชาชนเสร็จแล้ว และจะจัดส่งรายงานให้ประเทศสมาชิกรับทราบ เพื่อดำเนินการตามขั้นตอนภายในของแต่ละประเทศต่อไป และเน้นเรื่องข้อตกลงร่วมกันในประเด็นเรื่อง ความปลอดภัยของเรือ ร่องน้ำทางเดินเรือ คนประจำเรือ การพัฒนาท่าเรือ การจัดเก็บค่าธรรมเนียมต่างๆ เป็นต้น และในขณะนี้ประเทศจีนอยู่ระหว่างการนำข้อมูล AIS และระบบสื่อสาร VHF เพื่อติดตั้งในประเทศลาวและเมียนมา โดยฝ่ายไทยได้ขอให้จีนทำการต่อเชื่อมระบบ AIS ของไทยที่ทำเรือเชียงแสนเข้ากับระบบของจีนเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน

นอกจากนี้ยังมีความคืบหน้าเกี่ยวกับการประสานงานเตรียมการ การฝึกอบรมเจ้าหน้าที่และคนประจำเรือของประเทศสมาชิก ให้มีการทบทวนกฎระเบียบ หลักเกณฑ์ ตามข้อตกลงการเดินเรือ และประเทศจีนจะเป็นเจ้าภาพจัดประชุม JCCCN ครั้งที่ 18 ในปี 2563 ต่อไป การประชุมดังกล่าวไม่ได้กล่าวถึงข้อตกลงร่วมกันระหว่างรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศของจีนและไทยที่จะยุติโครงการดังกล่าว แต่ในที่ประชุมกลับเร่งให้มีการดำเนินโครงการอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านริมแม่น้ำโขง กลุ่มนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการและบุคคลทั่วไปที่ติดตามสถานการณ์โครงการดังกล่าวเกิดความสับสนและไม่มั่นใจว่าในอนาคตโครงการนี้จะดำเนินการต่อไปหรือจะยุติโครงการ

เนื่องจากมติ ครม. วันที่ 27 ธ.ค. 2559 ที่เห็นชอบในการที่จะศึกษาสำรวจออกแบบที่จะเดินเรือพาณิชย์ขนาดใหญ่ในแม่น้ำโขงให้เดินได้เกือบตลอดทั้งปี ตรงนี้ทางรัฐบาลยังไม่ได้ให้ข้อมูลข่าวสารแก่ชาวบ้าน ถือว่าเป็นการละเมิดสิทธิชุมชน และชาวบ้านห้วยลึกได้เข้าร่วมเวที กระบวนการ PNPCA (Procedure for Notification Prior Consultation and Agreement) ร่วมให้ข้อมูลและติดตามอย่างต่อเนื่องเรื่องข้อกังวลต่อผลกระทบข้ามพรมแดน กรณีการสร้างเขื่อนปากแบง ในตอนล่างในประเทศลาว ที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชนที่พึ่งพาทรัพยากรแม่น้ำโขงใน อำเภอเวียงแก่น และอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โดยเฉพาะที่บ้านห้วยลึก หมู่บ้านตามลำน้ำสาขา รวมถึงหมู่บ้านอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงในประเทศไทย

3.4 แม่น้ำโขงในบริบทการพัฒนาของไทย

แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งพรมแดนกับประเทศพม่าและลาวอยู่ 2 ช่วงคือ ช่วงที่หนึ่งพรมแดนระหว่างไทยกับพม่า กับลาว หรือที่เรียกว่าสามเหลี่ยมทองคำ คือ ฝ่ายพม่า อยู่บ้านผาก้อก จังหวัดท่าลี่ เหล็ก รัฐฉาน ฝ่ายลาว อยู่ที่บ้านคอนสัก แขวงบ่อแก้ว ฝ่ายไทยอยู่ที่บ้านสบรวก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ช่วงที่สอง ระหว่างไทยกับลาว ช่วงนี้มีระยะทางยาว 800 กิโลเมตร ฝ่ายไทยคือ นับจากจังหวัดเลย และหนองคาย

ลงมา ส่วนฝั่งลาวอยู่ที่แขวงเวียงจันทน์ แขวงสะหวันนะเขต แขวงสาละวัน และแขวงจำปาศักดิ์ ส่วนไทย แม่น้ำโขงไหลผ่านจากหนองคาย มานครพนม มุกดาหาร อุบลราชธานี แม่น้ำโขงยังมีลำน้ำสาขาที่แตกย่อยไปคือ ลำน้ำมูล และลำน้ำชี ซึ่งทั้งสองลุ่มน้ำนี้เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญ (ความสัมพันธ์ระหว่างโขง เลย ชี มูล จะกล่าวต่อไป)

เชิงบริบทพื้นที่แล้ว ไทยบริเวณภาคอีสานกับลาวมีความสัมพันธ์กันผ่านเรื่องเล่าตำนานแม่น้ำโขง การใช้ทรัพยากรร่วมกัน การแลกเปลี่ยนสินค้า จนกระทั่งปีพ.ศ.2518 ที่ลาวเปลี่ยนระบบการปกครองไปเป็นสังคมนิยม ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนสองฝั่งแม่น้ำก็หยุดลง ต่อมา ยุครัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นช่วงสำคัญที่ปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะ เขมร ลาว และเวียดนาม จากสนามรบสู่สนามการค้า รัฐบาลได้สร้างสะพานมิตรภาพไทย ลาว แห่งที่ 1 ในปีพ.ศ.2532 เชื่อมนครเวียงจันทน์ กับ จังหวัดหนองคาย (Friendship Bridge) สะพานแห่งนี้เป็นสัญลักษณ์การเกิดสันติภาพในภูมิภาคนี้ สะพานนี้สร้างเสร็จในปีพ.ศ.2537 ต่อมา มีการสร้างสะพานมิตรภาพไทย ลาว แห่งที่สองที่เชื่อมระหว่าง สะหวันนะเขต กับจังหวัดมุกดาหาร สะพานแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาแนวพื้นที่เศรษฐกิจตะวันออก ตะวันตก เพื่อเปิดเส้นทางการคมนาคมไปสู่ประเทศอื่น ๆ เช่น จีน เกาหลี ญี่ปุ่น บังคลาเทศ และอินเดีย ในปีพ.ศ.2556 สะพานข้ามแม่น้ำโขงแห่งที่สี่ ระหว่าง เชียงของกับ ห้วยทราย ภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลจีน โดยมีความมุ่งหวังว่าจะเป็นตัวเชื่อมเศรษฐกิจตะวันตกเฉียงใต้ของจีนกับไทย และลาว เพื่อเป็นเส้นทางขนส่งสินค้า ทั้งนี้ ทางฝั่งไทยและฝั่งลาวต่างก็จะได้รับประโยชน์จากการขนส่งเช่นกัน โดยอำเภอเชียงของอาจเป็นศูนย์กลางคลังสินค้า ไม่ว่าจะเป็นไซโล โกดังเก็บสินค้า และแขวงบ่อแก้วจะเป็นศูนย์กลางในการเปลี่ยนถ่ายสินค้า

รัฐไทยมีทัศนคติต่อแม่น้ำโขงไม่แตกต่างจากประเทศอื่น ๆ ที่มองแม่น้ำโขงเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจ ทิศทางการพัฒนาแม่น้ำโขงก็เพื่อแก้ไขปัญหาน้ำท่วม ฝนแล้ง เพราะรัฐเชื่อว่าลักษณะภูมิอากาศและภูมิประเทศที่ไม่เอื้อให้ประชาชนสามารถทำการเกษตรได้ ทำให้ประชาชนมีฐานะยากจน ดังนั้น การแก้ไขปัญหาคือ การทำให้มีน้ำใช้อย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี รัฐไทยมีแนวคิดการสร้างเขื่อนตั้งแต่ปีพ.ศ.2508 เขื่อนแรกคือ เขื่อนผามอง

การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรแม่น้ำโขงไม่ได้มาจากการพัฒนาภายนอกประเทศเท่านั้น การพัฒนาแม่น้ำโขงในประเทศก็ก่อให้เกิดปัญหาการเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ การลดน้อย สูญหายของพันธุ์ปลา และพืชผักต่าง ๆ ที่สำคัญคือ เกษตรกรและชาวประมงจำนวนมากต้องย้ายออกจากพื้นที่เพื่อให้รัฐเปลี่ยนแปลงพื้นที่เป็นเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้า จากข้อมูลที่ชุมชนทั้งสี่ได้บอกมานั้น พอจะกล่าวถึงโครงสร้างการพัฒนาได้ดังนี้

3.4.1 โครงการโขง เลย ชี มูล

ลักษณะพื้นที่ภาคอีสานเป็นที่ราบสูง จึงทำให้คนทั่วไปเข้าใจว่า อีสานแห้งแล้ง เพราะไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ รัฐจึงพยายามแก้ไขปัญหาน้ำท่วม ฝนแล้ง ให้มีน้ำเพียงพอต่อการเกษตรตลอดทั้งปี ในปีพ.ศ. 2530 รัฐจึงได้คิดโครงการโขงชีมูลเพื่อหาทางนำเอาน้ำจากลำน้ำชี และมูล มาใช้ก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำโขง ในช่วงนั้น มีน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงประมาณ 25,000 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี รัฐจึงคิดว่า ควรนำน้ำเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตร ดังนั้น ในปีพ.ศ.2532 กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม จึงได้จัดทำโครงการโขง ชี มูลต่อคณะรัฐมนตรี โดยมีวัตถุประสงค์หนึ่ง เพื่อขจัดปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภคให้หมดไป สอง เพื่อแก้ไขและป้องกันปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร อุตสาหกรรมและการบริการในระยะยาว

โครงการโขง ชี มูล แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 2 ส่วนคือ 1. การผันน้ำจากแม่น้ำโขงเข้ามาใช้ภายในประเทศผ่าน 2 ทางคือ ก. ทางจังหวัดเลย ข.ทางจังหวัดหนองคาย 2. การพัฒนาแหล่งน้ำในลุ่มน้ำชีมูล เพื่อให้เป็นพื้นที่กักเก็บน้ำก่อนที่จะปล่อยลงสู่แม่น้ำโขง ตามแผนงานนี้จะมีการสร้างฝาย(เขื่อน)ตลอดลำน้ำมูล และชี ประมาณ 20 แห่ง ระยะเวลา 42 ปี แต่ในปีพ.ศ.2537 รัฐบาลต้องระงับโครงการนี้ไว้ก่อน เนื่องจากได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ ชุมชนอย่างมาก โดยให้กลับไปศึกษารายละเอียดและติดตามผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นก่อน ผลกระทบที่เกิดขึ้นได้แก่ การเกษตรริมโขงที่ได้รับความเสียหายทั้งจากน้ำท่วมพื้นที่ หรือบางพื้นที่ได้รับผลกระทบจากน้ำลด หรือความแห้งแล้ง สภาพดินเค็มทำให้ไม่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก การลดลงของจำนวน ชนิดของปลา

3.4.2 โครงการประตุน้ำศรีสองรัก หนึ่งในโครงการผันน้ำโขง เลย ชี มูล

ปีพ.ศ.2556 กรมชลประทานได้เริ่มโครงการประตุน้ำศรีสองรัก และอ้างว่า โครงการนี้ไม่ได้เกี่ยวกับโครงการโขง เลย ชี มูลเนื่องจากโครงการโขง เลย ชี มูลยังอยู่ในช่วงของการศึกษาความเหมาะสม และความเป็นไปได้อยู่ กรมชลฯยังชี้แจงต่อไปว่า เพียงแต่จุดที่ตั้งโครงการใกล้กันเท่านั้น ทว่าหากพิจารณาลักษณะการดำเนินงานของโครงการโขง เลย ชี มูล ซึ่งได้เริ่มกลับมาทบทวนใหม่ในปีพ.ศ.2555 นั้นเป็นโครงการที่ผันน้ำโขงจากจุดสูงสุดของภาคอีสานให้ไปรยน้ำลงมาโดยไม่ต้องสูบ โดยให้น้ำไหลผ่านอุโมงค์ไหลได้ไม่น้อยกว่า 150 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที หลังจากนั้นน้ำเหล่านี้จะแจกจ่ายไปยังภาคอีสาน

ขณะที่โครงการประตุน้ำศรีสองรักวางแผนขุดปากแม่น้ำเลยให้กว้าง 300 เมตรและลึก 18 เมตร มีประตูน้ำ 5 บาน ปิดกั้นไม่ให้น้ำเลยไหลลงสู่แม่น้ำโขง แต่ถ้าปีไหนน้ำแม่น้ำเลยมีปริมาณมาก ประตูระบายน้ำได้ทำการขุดช่องลัดให้น้ำจากแม่น้ำเลยไหลลงสู่แม่น้ำโขงได้เร็วขึ้น ไม่ต้องไหลไปตามเส้นทางเดิมที่คดเคี้ยว แต่หากในปีไหนที่ปริมาณน้ำแม่น้ำโขงมากประตูระบายน้ำจะปิดกั้นไม่ให้น้ำโขงไหลลงแม่น้ำเลยเพื่อป้องกันน้ำท่วม นอกจากนี้ กรมชลประทานจะสร้างประตูน้ำอีก 2 บานที่แม่น้ำเลย ทำเป็นบันไดปลาโจน และเป็นช่องทางให้เรือสามารถผ่านไปได้

การกล่าวอ้างของกรมชลประทานที่ว่า โครงการประดูระบายน้ำศรีสองรักไม่ใช่ส่วนหนึ่งของโครงการโขง เลย ซิ มูลนั้น จึงเป็นเพียงความพยายามหลีกเลี่ยงแรงต้านทาน คัดค้านของภาคประชาสังคมที่ไม่เห็นด้วยกับโครงการโขง เลย ซิ มูล และหลีกเลี่ยงการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม

ก่อนที่คณะรัฐมนตรีจะอนุมัติในหลักการสร้างประดูระบายน้ำศรีสองรัก กรมชลประทานได้จัดการศึกษา วางโครงการ (Pre-feasibility Study) การศึกษานี้มีการวิเคราะห์ด้านเศรษฐศาสตร์โครงการ พบว่า อัตราผลตอบแทนทางเศรษฐกิจโครงการของภาครัฐไว้ที่ร้อยละ 9-12 นั้น มีค่าอยู่ในช่วงเกณฑ์ที่กำหนดไว้แต่ต่ำกว่าร้อยละ 12 แต่เมื่อพิจารณาไปถึงความต้องการมีโครงการของเกษตรกร และรายได้สุทธิต่อครัวเรือนของเกษตรกรที่เพิ่มขึ้น ซึ่งจะทำให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกรในเขตโครงการดีขึ้น เนื่องจากมีแหล่งน้ำในการเพาะปลูกอย่างเพียงพอและสม่ำเสมอ เป็นการช่วยเพิ่มผลผลิตและรายได้ ช่วยลดปัญหาการย้ายถิ่นของแรงงานและเสริมสร้างสถาบันครอบครัวให้มีความเข้มแข็งขึ้นด้วย

ในช่วงปีพ.ศ.2556 ที่ชาวบ้านกลางทราบบ้างการสร้างประดูระบายน้ำศรีสองรัก มีข้อสงสัยเกี่ยวกับประดูระบายน้ำจะทำให้น้ำท่วมหมู่บ้านหรือไม่ ซึ่งกรมชลประทานยังไม่สามารถมีข้อมูลที่ยืนยันแก่ชาวบ้านได้ว่า น้ำจะไม่ท่วม ชาวบ้านกลางเกือบทั้งหมดชุมชน ไม่เห็นด้วยสิ่งก่อสร้างนี้ จึงร่วมกันป้องกันพื้นที่โดยไม่อนุญาตให้เจ้าหน้าที่กรมชลประทานเข้ามายังพื้นที่ พร้อมทั้งปิดป้ายว่า ไม่ต้องการประดูระบายน้ำศรีสองรัก ชาวบ้านได้พยายามช่วยเหลือตนเองร้องเรียนหน่วยงานหลากหลายระดับ อำเภอ จังหวัด ศูนย์ดำรงธรรม คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี ซึ่งผลจากการยื่นปัญหาต่อคณะกรรมการสิทธิได้มีการจัดตั้งคณะทำงานบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่โครงการประดูระบายน้ำศรีสองรัก อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม 2561 แต่ก็ไม่มีการเรียกประชุมเลย จนกระทั่งช่วงที่โครงการวิจัยเข้าไปจึงได้เสนอแนะให้ชาวบ้านที่เป็นกรรมการในคณะทำงานดังกล่าวเร่งรัดไปยังประธานและเลขานุการคณะทำงานให้จัดการประชุมขึ้น ซึ่งสามารถผลักดันให้กรมชลประทานในฐานะเลขานุการคณะกรรมการนี้จัดการประชุมได้เพียงครั้งเดียวในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2561

การสร้างประดูระบายน้ำศรีสองรัก มีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มพื้นที่ชลประทานในฤดูฝน 72,500 ไร่ และฤดูแล้ง จำนวน 18,100 ไร่ บรรเทาอุทกภัยในฤดูน้ำหลาก และสามารถบริหารจัดการน้ำเลยตอนล่างได้อย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น 4,600 บาทต่อไร่ และส่งเสริมการท่องเที่ยวของอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย โดยมีจำนวนนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่โครงการ 806,200 คนต่อปี ส่งผลให้มีรายได้จากการท่องเที่ยวเฉลี่ยปีละ 207 ล้านบาท โดยบริเวณด้านบนประดูน้ำระบายน้ำจะนำเอาสัญลักษณ์ผีตาโขนมาประดับเพื่อหวังดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์จังหวัดที่ต้องการพัฒนาให้เป็นพื้นที่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ข้อกังวลใจของชาวบ้านกลาง และภาคประชาชนที่มีต่อ การดำเนินโครงการประดูระบายน้ำศรีสองรัก อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

1. ความกังวลใจในเรื่องน้ำท่วม เนื่องจากชาวบ้านกลางเคยประสบกับภัยพิบัติที่รุนแรงคือ น้ำท่วมใหญ่ใน ปี พ.ศ. 2521 กับ พ.ศ. 2545 ซึ่งระดับน้ำท่วมหนุนสูง จนสามารถท่วมบ้านชั้นเดียวแทบทั้งหลัง และระดับน้ำสูงไปจนถึงชั้นสองของบ้านสองชั้นหลายหลัง อีกทั้งพื้นที่ทำเกษตรได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมในครั้งดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ชาวบ้านได้ตั้งข้อสังเกตว่า หากเข้าสู่ช่วงฤดูฝน (กรกฎาคม-พฤศจิกายน) ในแต่ละปี ซึ่งเป็นฤดูที่น้ำเลยหลากสูงขึ้นมาจากต้นน้ำมาสู่พื้นที่กลางน้ำและปลายน้ำ กอปรกับช่วงที่น้ำโขงในแม่น้ำโขงหนุนสูงในช่วงฤดูน้ำหลากได้ไหลทะลักเข้ามาบริเวณปากแม่น้ำเลย หากมีการสร้างประตูละบายน้ำกั้นลำน้ำเลยเดิม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการประตูละบายศรีสองรัก อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทำให้ชุมชนบ้านกลางต้องอยู่ท่ามกลางความเสี่ยงจากน้ำท่วมด้วย เพราะชุมชนบ้านกลางก่อร่างสร้างชุมชนขึ้นมาในพื้นที่นิเวศที่เป็นแอ่งกระทะติดกับลำน้ำเลย ทำให้ชุมชนบ้านกลางอยู่ในพื้นที่ลาดต่ำกว่าชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ติดกับแม่น้ำเลยในอาณาบริเวณเดียวกัน

2. การล่มสลายของชุมชนชาติพันธุ์ไทพวน หากต้องเผชิญกับภัยคุกคามด้านน้ำท่วมที่อาจจะเกิดขึ้นจากโครงการก่อสร้างประตูละบายน้ำศรีสองรัก อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สิ่งที่ชาวชุมชนบ้านกลางกังวลเพื่อเติมขึ้นมาคือ ความกังวลใจว่าจะต้องอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน (Relocation) ทั้งนี้ ชาวไทพวนบ้านกลางในปัจจุบันยังใช้ชีวิตอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยกันฉันท์เครือญาติ และมีการพึ่งพาอาศัยใช้ชีวิตร่วมกันอย่างกลมเกลียว หากต้องเผชิญกับปัญหาน้ำท่วมเฉกเช่นอดีตที่เคยประสบมา ชาวบ้านมีความกังวลใจที่จะต้องพลัดถิ่น แยกย้ายจากกันไปอยู่ต่างพื้นที่กัน

3. การสูญเสียความมั่นคงทางอาหารจากแม่น้ำเลย ชาวชุมชนบ้านกลางและชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเลยตลอดทั้งสายน้ำมีจำนวนมากกว่า 74 ชุมชน จะได้รับผลกระทบโดยตรงหากมีการสร้างประตูละบายน้ำศรีสองรักฯ ด้วยเพราะการสร้างประตูละบายน้ำบนลำน้ำเดิมจะปิดกั้นการเข้ามาวางไข่ของปลาแม่น้ำโขงนานาชนิด ซึ่งที่ผ่านมา พบว่า ปลาแม่น้ำโขงว่ายเข้ามาทางปากแม่น้ำเลยในช่วงฤดูน้ำหลาก เพื่อวางไข่ โดยเฉพาะพื้นที่แม่น้ำเลยตอนปลายที่พบปลาแม่น้ำโขงว่ายเข้ามามากถึง 20 กิโลเมตร นอกจากนี้ชาวชุมชนลุ่มน้ำเลยสามารถหาอาหารทั้งกุ้ง หอย ปู ปลาจากแม่น้ำเลยได้ตลอดทั้งปี อีกทั้งริมฝั่งแม่น้ำเลยในช่วงฤดูน้ำลดไปจะเป็นพื้นที่ทำเกษตรริมน้ำเลยที่สำคัญของชาวบ้านหลายครัวเรือน

4. การสูญหายไปของวิถีประมงพื้นบ้านในแม่น้ำเลย ชุมชนที่อยู่ติดกับแม่น้ำเลย ในเขตอำเภอเชียงคานที่แม่น้ำเลย มีระบบนิเวศที่เต็มไปด้วยท่า หาด คอน แก่ง และวัง ซึ่งเป็นระบบนิเวศย่อยในแม่น้ำเลยที่ชาวบ้านสามารถหาปลาได้เป็นจำนวนมากตลอดทั้งปี โดยเฉพาะบ้านกลาง ตำบลปากคม กับบ้านคกมาด ตำบลเชียงคาน ที่มีทำนน้ำสำคัญที่ชุมชนจากต่างพื้นที่เข้ามาหาปลาพร้อมกับชาวบ้านในพื้นที่ในช่วงฤดูน้ำลด หากมีการสร้างประตูละบายน้ำขึ้นมา ชาวบ้านมีความกังวลการเปลี่ยนแปลงระดับน้ำที่ไม่เป็นไปตามระบบธรรมชาติ ซึ่งจะทำให้ไม่สามารถหาปลาได้ดังเดิม ซึ่งที่ผ่านมาบางครัวเรือนที่หาปลาเป็นประจำมีรายได้จากการหาปลาระหว่าง 20,000- 50,000 บาท/ปี

บทที่ 4

แม่น้ำในบริบทของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง

บทที่ผ่านมามีอธิบายถึงแม่น้ำโขงในบริบทของรัฐและองค์กรนานาชาติว่าเป็นอย่างไร สำหรับบทนี้จะกล่าวถึงแม่น้ำในความหมายของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงทั้งสี่ชุมชน ก่อนอื่นจะขออธิบายพื้นที่ศึกษาทั้งสี่ชุมชนว่าอยู่ตรงส่วนไหนของแม่น้ำโขง และมีนัยยะสำคัญต่อการศึกษาค้างนี้อย่างไร ตามด้วย ชุมชนเหล่านี้มีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศเหล่านี้อย่างไร ฟังฟังระบบนิเวศอย่างไร และรัฐไทยได้เข้าไปพัฒนาเปลี่ยนแปลงพื้นที่ลุ่มน้ำโขงอย่างไร

4.1 นิเวศของแม่น้ำในชุมชนที่ศึกษา

โครงการวิจัยนี้เลือกศึกษาพื้นที่ที่อยู่ในระบบนิเวศที่แตกต่างกันของแม่น้ำโขงดังนี้

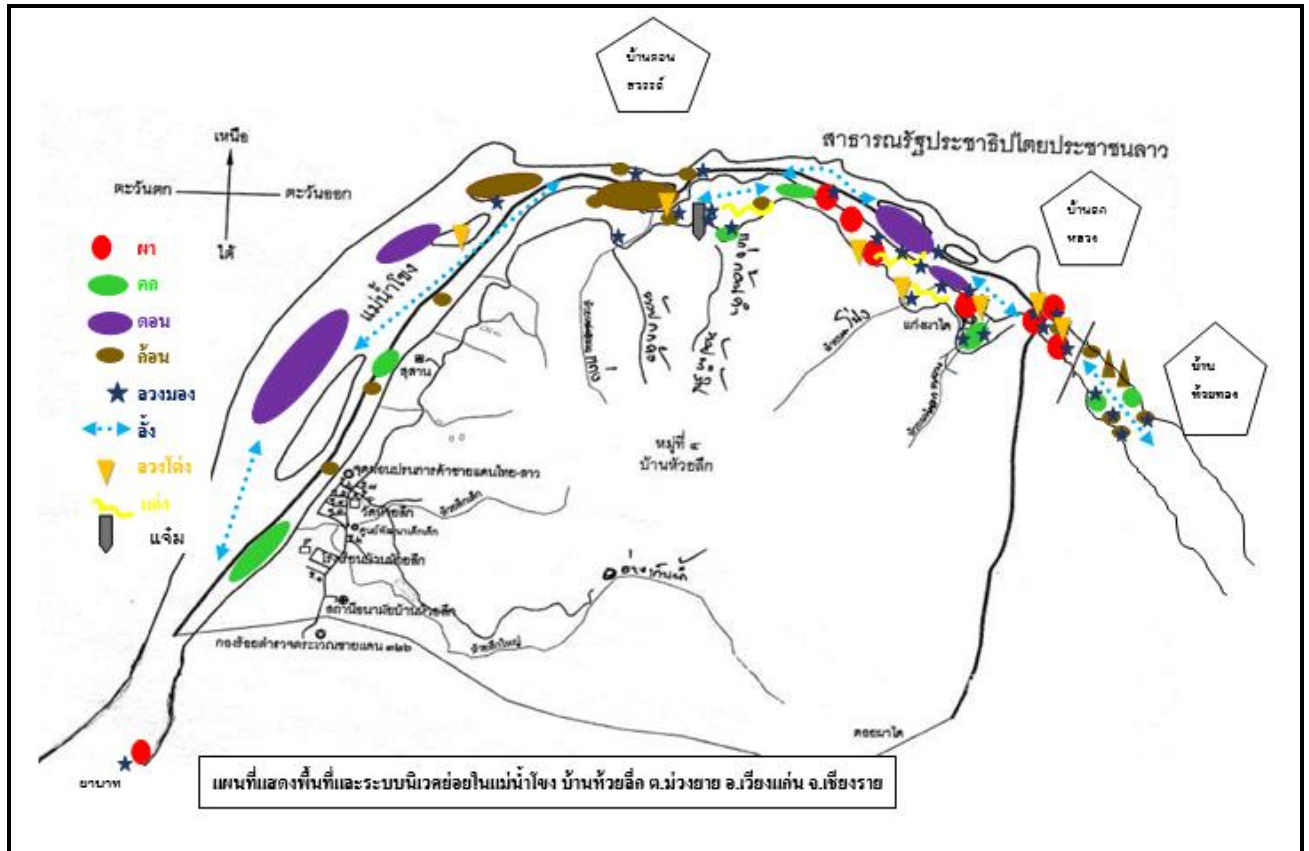
1.บ้านหาดไคร้ ตั้งอยู่ตำบลเวียง อ.เชียงของ ผังตรงข้ามกับบ้านหาดไคร้คือ บ้านห้วยทราย แฉงบ่อแก้ว บริเวณบ้านหาดไคร้จะมีระบบนิเวศที่สำคัญคือ ดอน ซึ่งบริเวณรอบ ๆ ดอนจะมีหาดที่เป็นพื้นที่เหมาะสมสำหรับไก สำหรับดอน ชาวบ้านจะหาปลาบึกที่ดอนแฉง ดังในรูปด้านล่าง

ภาพที่ 3 ภาพแผนที่ระบบนิเวศแม่น้ำโขงบ้านหาดไคร้

(วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการไท่: วิถีชีวิตและมิติทางเศรษฐกิจของชาวบ้านหาดไคร้)

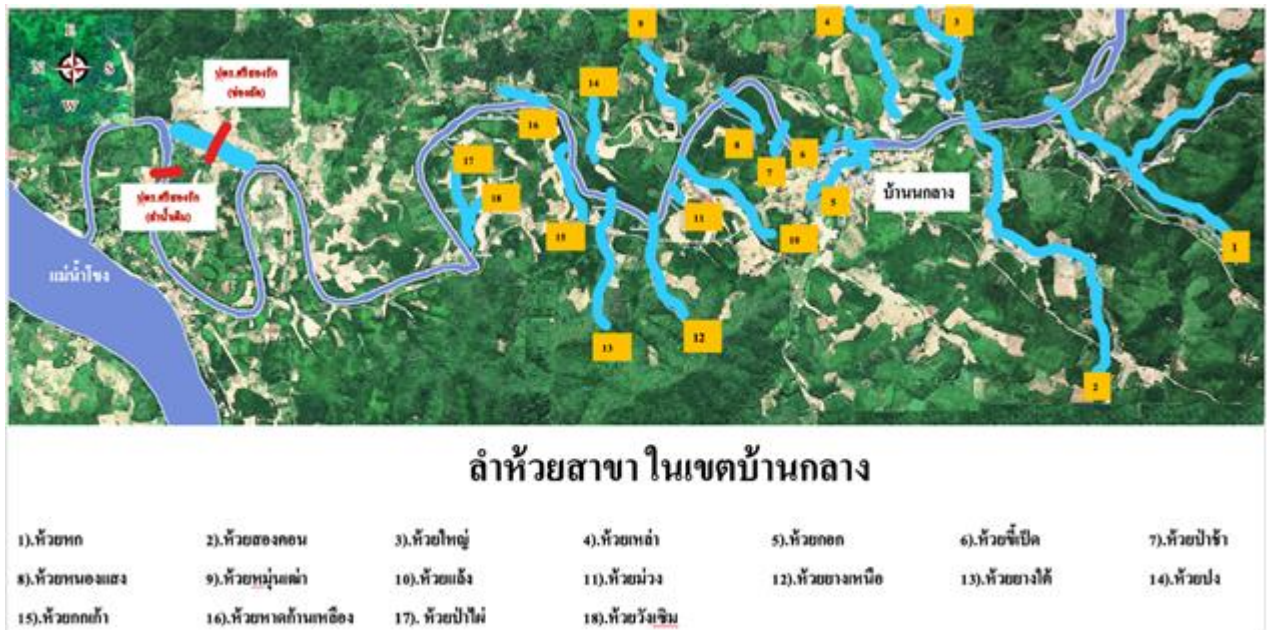
2. บ้านห้วยลึก ต.ม่วงยาย อ.เวียงแก่น จ.เชียงราย เป็นหมู่บ้านสุดท้ายที่แม่น้ำโขงไหลผ่านทางภาคเหนือของไทย ก่อนที่จะไหลลงเข้าประเทศลาว แล้ววกกลับมาประเทศไทยอีกครั้งหนึ่งที่อ.เชียงคาน ห่างจากบ้านห้วยลึกไป 91 กิโลเมตรทางฝั่งลาวมีแผนการสร้างเขื่อนปากแบง ระบบนิเวศที่บ้านห้วยลึกทำมาหากินบนแม่น้ำโขงมีระยะทางยาว 7 กิโลเมตร ประกอบด้วย ผา คก คอน ก้อน ลั้ง แก่ง ลวง แจ่ม หนอง และพื้นที่ริมฝั่ง จากแผนที่จะเป็นระบบนิเวศรวมของแม่น้ำโขงบริเวณบ้านห้วยลึก

ภาพที่ 4 ภาพแผนที่ระบบนิเวศแม่น้ำโขงบ้านห้วยลึก

(วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการ ทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึก)

3. บ้านกลาง ต.ปากตม อ.เชียงคาน จ.เลย ที่ตั้งของบ้านกลางอยู่บนแม่น้ำเลย ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในจังหวัดเลย มีต้นกำเนิดจากอ.ภูหลวงไหลลงแม่น้ำโขง มีความยาวตลอดสาย 230 กิโลเมตร ระบบนิเวศแม่น้ำเลยที่บริเวณบ้านกลางประกอบด้วย แก่ง คอน วัง หาด และบึง นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำสาขาอีก 18 สาย ในปี 2556 กรมชลประทานมีโครงการสร้างประตูระบายน้ำศรีสองรักบนแม่น้ำเลย เพื่อกั้นแม่น้ำเลยและแม่น้ำโขง ซึ่งชาวบ้านเกรงว่าจะมีผลกระทบต่อระบบนิเวศแม่น้ำเลย

ภาพที่ 5 ภาพแผนที่แสดงลำน้ำสาขาแม่น้ำเลยบริเวณบ้านกลาง
(วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการวิจัย การสร้างการบริหารจัดการร่วมประตุน้ำศรีสอง
รักเพื่อวิถีชีวิตและการเกษตรอย่างยั่งยืนของชาวไทพวน)

4. บ้านม่วง บ้านภูเขาทอง บ้านหนอง ต.บ้านม่วง อ.สังคม จ.หนองคาย ระยะความยาวของแม่น้ำ
โขงบริเวณสามชุมชนนี้ มีความยาวประมาณ 8 กิโลเมตร มีระบบนิเวศ ดังนี้ .ร่องน้ำลึก 2.ก้อน 5.คอน 6.คก
7.หนอง 8.บึง 9.โซ 10.คอน 11.แซน 12.เวิน 13.แก่ง 14.หาด 15.ตลิ่ง 16.ลำห้วยสาขา

ภาพที่ 6 ภาพแผนที่ระบบนิเวศแม่น้ำโขงบ้านม่วง บ้านนุ้เขาทอง บ้านหนอง ต.บ้านม่วง อ.สังขม (วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการวิจัย ชุมชนบ้านม่วงกับการสร้างแผนเชิงรุกในการปรับตัวให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง ผู้การเพิ่มขีดความสามารถความมั่งคั่งในอาหาร)

4.2 ชุมชนชาติพันธุ์กับแม่น้ำ

ทั้งสี่ชุมชนมีประวัติศาสตร์การอพยพมาจากประเทศลาวข้ามแม่น้ำโขงมาในเวลาที่แตกต่างกัน บ้านหาดไคร้ เป็นชาติพันธุ์ไทยวน/ลื้อ อพยพที่มาจากจังหวัดน่าน บ้านห้วยลึก อพยพมาจากหลวงพระบาง ดังนั้นจะเห็นว่า สำเนียงการพูดจะเป็นลาวหลวงพระบางและมีประเพณีวัฒนธรรมที่รับอิทธิพลมาจากลาว ส่วนชาวบ้านบ้านม่วง บ้านหนอง และภูเขาทอง มาจากเมืองบ่อเต็น เมืองแก่นท้าว เมืองหมอ เมืองสาณะคาม ชาวบ้านม่วงสันนิษฐานว่าตนเองน่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวน เช่นเดียวกับชาวบ้านกลาง แต่บ้านกลางยังมีวัฒนธรรมไทพวนอยู่มาก ขณะที่บ้านม่วงมีความเป็นคนลาวอีสานมากกว่า แม้ว่าจะมาจากประเทศลาวแต่ทุกคนได้รับสถานภาพพลเมืองไทย มีเพียงบ้านห้วยลึกประมาณ 20 คนที่ไม่มีสถานะพลเมืองไทย

ความสัมพันธ์กับแม่น้ำที่นอกเหนือจากการเป็นแหล่งทรัพยากรแล้ว ชาวบ้านทั้งสี่ชุมชนมีวัฒนธรรมที่แสดงความเคารพแม่น้ำมีความเชื่อว่า แม่น้ำมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยดูแลทรัพยากรในน้ำ ก่อนออกหาปลา คนหาปลาทุกคนต้องบอกกล่าวแม่ย่านางก่อนว่า “วันนี้จะจับปลาบึกแล้ว ขอให้แม่ย่านางช่วยให้จับปลาได้ และหากได้มาแล้วจะมาเลี้ยงแม่ย่านาง” กรณีนี้จะพบมากในชาวบ้านหาดไคร้ที่หาปลาบึกเนื่องจากเป็นปลาที่ตามฤดูกาลและมีขนาดใหญ่ หากใครจับปลาบึกได้จะต้องเลี้ยงด้วยเหล้า ไห ไข่ไก่ กล้วย หรือในวันหนึ่งอาจจะได้ปลาหลายตัว ก็ต้องเลี้ยงหลายครั้ง ใครจับได้ก็เลี้ยง ต่างคนต่างเลี้ยง จากนั้นค่อย

นำหมูลี้อย่างเจ้าท่า เจ้าดอน เลี้ยงเสร็จก็จะกินข้าวร่วมกันตามป่าตามดอน หรือตามตูดที่สร้างไว้ริมตลิ่ง ซึ่งตูดหาปลาเหล่านั้นหากหมดช่วงหาปลาก็จะรื้อทิ้งและเมื่อใกล้ช่วงหาปลาจึงจะมาสร้างใหม่อีกครั้ง ดังนั้นการหาปลาจึงเป็นกิจกรรมทางสังคมด้วย มิใช่กิจกรรมทางเศรษฐกิจเท่านั้นอย่างชาวประมงปัจจุบันนี้

โดยทั่วไปชาวบ้านทั้งสี่ชุมชน หากจะออกไปหาปลาจะยกมือไหว้ขอให้หาปลาได้ แต่ระยะหลังตั้งแต่ระดับแม่น้ำโขงผันผวน ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ การอธิษฐานให้จับปลาได้ไม่ค่อยได้ผลแล้ว

ก่อนที่จะสร้างเขื่อน บริเวณกลางแม่น้ำโขงในช่วงเดือนเมษายนจะปรากฏดอน แก่ง ต่าง ๆ โผล่เหนือน้ำ ชาวบ้านทั้งสี่ลาวและไทยจะใช้พื้นที่เหล่านี้ประกอบพิธีกรรมสงกรานต์และขอขมาแม่น้ำโขงร่วมกัน เช่น บ้านหาดไคร้ใช้ดอน บ้านห้วยลึก ใช้พื้นที่แจ่มปะทาย บ้านม่วง บ้านหนอง และบ้านภูเขาทองจะใช้พื้นที่ดอนเจ้าและดอนค้อ แต่ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านไม่สามารถคาดคะเนได้ว่าน้ำจะท่วมบริเวณเหล่านั้นเมื่อไหร่ มีบางปีที่ชาวบ้านเตรียมพิธีกรรมต่าง ๆ เรียบร้อยแล้ว แต่พอรุ่งเช้าทางจีนปล่อยน้ำจากเขื่อนมา ทำให้น้ำท่วมดอน แจ่ม ประเพณีสงกรานต์ในปีนั้นต้องยกเลิกไป

นอกจากนี้พบว่า ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค จะพบในชุมชนบ้านกลาง และบ้านม่วง บ้านหนอง บ้านภูเขาทอง ส่วนบ้านหาดไคร้และบ้านห้วยลึกไม่พบความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค อย่างไรก็ตาม บ้านม่วง บ้านหนอง และภูเขาทอง ความเชื่อเรื่องพญานาคไม่ได้มีความหมายต่อชุมชนมากนัก (ประเด็นนี้ควรจะได้มีการศึกษาเพิ่มเติม) ขณะที่บ้านกลาง ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในแม่น้ำเลยมีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งนี้อาจจะเนื่องจากชุมชนไทพวน บ้านกลางมีการพึ่งพิงแม่น้ำเลยในฐานะเป็นระบบนิเวศที่เกื้อกูลการดำรงชีพของชาวบ้านกลางอย่างเข้มแข็ง

ชุมชนไทพวน บ้านกลางอธิบายว่า แม่น้ำเลยเป็นแม่น้ำที่มีดวงวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ได้น้ำ เชื่อกันว่าในได้น้ำมีเมืองบาดาลอยู่หลายแห่งโดยเฉพาะบริเวณวังน้ำจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ประจำแต่ละวัง มีหน้าที่ปกป้องเมืองบาดาล ซึ่งโดยปกติแล้วดวงวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะเป็นผู้ปกป้องดูแลรักษาแม่น้ำ แต่ในบางครั้งก็อาจจะเอาชีวิตผู้คนเพื่อเป็นเครื่องสังเวย ชาวไทพวนจำแนกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในน้ำเลยออกดังนี้ 1.พญานาค 2.เงือก 3.ผีเสื้อน้ำ ความแตกต่างของพญานาคกับเงือกคือ พญานาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ชั้นสูง จำศีลอยู่ในเมืองบาดาลได้น้ำ และจะไม่ยุ่งกับผู้คน มีนิสัยไม่ดุร้าย ไม่ทำอันตราย ไม่ต้องการเอาชีวิตผู้คน ส่วนเงือกเป็นดวงวิญญาณที่มีนิสัยดุร้าย มักจะเลือกเอาชีวิตผู้คนที่มีจิตใจอ่อนแอ ส่วนผีเสื้อน้ำ เป็นดวงวิญญาณที่ไม่ต้องการเอาชีวิตผู้คนและสรรพสัตว์ ชาวบ้านเล่าว่า ผีเสื้อน้ำมีรูปลักษณะไม่ชัดเจน ไม่เคยปรากฏตัวให้เห็น แต่จะมาหยอกให้ชาวบ้านกลัว โดยเฉพาะเด็กที่กำลังเล่นน้ำอยู่ในแม่น้ำเลย ซึ่งอาจจะแกล้งให้จมน้ำบ้างแต่จะไม่ทำให้เสียชีวิต ชาวบ้านเชื่อกันว่าในช่วงเข้าพรรษาบรรดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และดวงวิญญาณที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำเลยจะเข้าวังจำศีลและเป็นช่วงละเว้นจากการทำบาปจะไม่ทำร้ายหรือเอาชีวิตผู้คนและสัตว์ ส่วนวันออกพรรษาบรรดา เงือก และผีเสื้อน้ำจะออกจากการจำศีลและล่องลอยตามกระแสน้ำเลยเพื่อเฝ้าคอยเอาชีวิตผู้คนและสัตว์ที่ลงเล่นน้ำในวันนั้น ผู้เฒ่าผู้แก่จึงมักห้ามปรามไม่ให้บุตรหลานลงน้ำเลยในวันออกพรรษาเพราะเกรงว่าสิ่งที่มองไม่เห็นอาจจะสะกดมนต์บังคับและเอาชีวิตบุคคลนั้นไปในที่สุด

นอกจากนี้ ชาวบ้านกลางเชื่อว่า ขอนตะเคียน คือ ต้นตะเคียนขนาดใหญ่ที่ล้มลงในแม่น้ำเลยตามธรรมชาติ ชาวบ้านเรียกชื่อแตกต่างกันไป เช่น ขอน ขอนไม้ ตะเคียน ขอนตะเคียน เป็นต้น ชาวบ้านเชื่อกันว่าบริเวณขอนตะเคียนคือที่อยู่อาศัยของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอาจจะเป็นประตูดูวังของเงือกหรือผีเสื้อน้ำ ดังนั้นจะไม่รื้อหรือทำลายทิ้ง

เมื่อพิจารณาตามความเชื่อของชาวไทพวน บ้านกลางแล้ว แม่น้ำมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยทำร้ายผู้คนหรือทำให้คนกลัว แม้แต่การลงไปแม่น้ำเลยเพื่อหาปลา หอย หากุ้ง หรือเล่นน้ำ จะต้องนำเอามะกรูดหรือมะนาวพกติดตัวไปด้วยเสมอ เพราะเชื่อกันว่ามะกรูดและมะนาวเป็นเครื่องรางของขลังสามารถป้องกันตนเองจากดวงวิญญาณในแม่น้ำไม่ให้มาทำอันตรายได้ ความเชื่อเช่นนี้ มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากแม่น้ำเลยอย่างยั่งยืน แม้ว่าแม่น้ำจะเป็นพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้ แต่แม่น้ำยังมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยป้องกัน หากมีการใช้ประโยชน์ที่ไม่ถูกต้อง

ชุมชนชาติพันธุ์ตระหนักดีว่า การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำ บางครั้งมีการปล่อยของเสีย ละเมิดกฎเกณฑ์ ทำให้แม่น้ำในแต่ละปี ชุมชนชาติพันธุ์มักจะมีพิธีขอขมาแม่น้ำหรือช่วยชำระล้างสิ่งสกปรกที่ทำไว้ด้วยการขอขมา กรณีบ้านกลาง ได้ทำพิธีขอขมาแม่น้ำเลย หลังจากผ่านวิกฤตน้ำท่วมหมู่บ้านครั้งใหญ่ในปี 2545 โดยเตรียมของเช่น ไห้วอันได้แก่ ดอกไม้ รูป เทียน พางัว (พานบายศรี) ข้าว ปลา อาหารคาว อาหารหวาน ดันหมากเบง(บายศรีขนาดเล็ก) 3 ดัน หมายถึง พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ และดันหมากเบงใหญ่ 1 ดัน หมายถึงแม่น้ำ (ดันหมากเบงในที่นี้คือตัวแทนชั้น 5 บรรดาของเช่น ไห้วบูชาเหล่านี้ชาวบ้านจะต้องทำเรือแพต้นกล้วยเพื่อเป็นแพวางเครื่องบูชาให้ลอยไว้อยู่กลางแม่น้ำเลย โดยจะต้องผูกสายสัญญาณจากเรือแพมายังแท่นทำพิธีบริเวณท่าน้ำได้สะพาน ชาวบ้านจะเฝ้าดูจนกระทั่งเรือแพและสิ่งที่โปรยลงแม่น้ำลอยกลับสายตา เป็นการเสร็จสิ้นพิธีขอขมาแม่น้ำเลยในปีนั้น ชาวบ้านกลางทำพิธีขอขมาต่อแม่น้ำลอยเลยตั้งแต่ปี 2548 ถึง 2551 ภายหลังจากทำพิธีขอขมาครบสามปี หมู่บ้านก็กลับเข้าสู่ความอยู่เย็นเป็นสุขอีกครั้ง

นอกจากนี้ มีประเพณีลอยกระทง ชาวบ้านกลางจะลอยกระทงในช่วงวัน 15 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี เพื่อขอขมาแม่น้ำเลยที่เคยได้หาอยู่หากิน ตามประเพณีที่ยึดถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ซึ่งการลอยกระทงของชาวไทพวนจะมีลักษณะคล้ายกับชุมชนทั่วไป แต่จะแตกต่างที่มีการตัดเล็บ เล็มปลายผม และปั้นข้าวเหนียวแล้วนำมาจ้ำ (จ้ำ แปลว่า จิ้ม) ที่ร่างกายก่อนจะนำไปใส่ที่กระทงก่อนที่จะไหลไปกับแม่น้ำ เป็นที่น่าสังเกตว่าบ้านกลางมีความเชื่อเรื่องพระอุปคุต จะมีการเชิญพระอุปคุตในงานบุญพระเวศทุกปี

ในกลุ่มไทพวนบ้านหาดไคร้ ความผูกพันกับแม่น้ำโขงจะต่อเนื่องไปจนถึงเมื่อเสียชีวิต ญาติพี่น้องจะนำข้าวของเครื่องใช้ เช่น เครื่องครัว เสื้อ เสื้อผ้า ข้าวสารอาหารแห้ง ผลไม้ เงินประมาณ 100-200 บาทใส่ไปกับแพที่ทำจากลำต้นกล้วย แต่ปัจจุบันทำจากไม้อัดคล้ายเรือ ราคาลำละ 3000-5000 บาท ชาวบ้านหาดไคร้เชื่อว่า จะทำให้ผู้เสียชีวิตไปสู่ดินแดนสวรรค์ผ่านแม่น้ำโขง โดยเรือหรือแพที่ล่องไปนี้จะเสมือนหนึ่งการบริจาคลังของที่อยู่ในเรือให้กับผู้คนที่ยกขึ้นที่พบเห็นด้วย ชาวหาดไคร้เรียกพิธีนี้ว่า การตาน(ทาน)เรือ

โดยทั่วไปจะทำพิธีนี้เมื่อครบรอบวันตาย 100 วัน หากไม่ทำในช่วงนี้ อาจจะทำในวันบุญมหาชาติ การทำทานเรื่องนี้ยังสืบเนื่องมาจนปัจจุบันนี้

4.3 ระบบนิเวศแม่น้ำโขงและแม่น้ำเลย

พื้นที่ที่งานวิจัยท้องถิ่นดำเนินการมีอยู่ 3 ชุมชนที่พึ่งพิงระบบนิเวศแม่น้ำโขง คือ บ้านหาดไคร้ บ้านห้วยลึก และบ้านม่วง ส่วนพื้นที่บ้านกลางพึ่งพิงระบบนิเวศแม่น้ำเลย อย่างไรก็ตาม แม่น้ำเลยกับแม่น้ำโขงเชื่อมโยงกันที่อำเภอเชียงคาน จ.เลย และรัฐไทยมีโครงการผันน้ำโขง เลย ชี มูล ในส่วนนี้จะกล่าวถึงระบบนิเวศโดยรวมของทั้งสี่พื้นที่

การศึกษาระบบนิเวศทั้งสี่ชุมชน พบลักษณะที่สำคัญดังนี้ (ดูรายละเอียดการศึกษาระบบนิเวศแต่ละชุมชนจากรายงานของแต่ละโครงการ)

บ้านหาดไคร้ แม่น้ำโขงจะมีลักษณะของรูปพรรณสัณฐานที่สำคัญดังนี้ ดอน หาด หลง ผา

บ้านห้วยลึก แม่น้ำโขงมีรูปพรรณสัณฐาน คือ ผา คก ดอน หาด แจ่ม หนอง ริมฝั่ง

บ้านม่วง แม่น้ำโขงมีรูปพรรณสัณฐานคือ หาดทราย ตลิ่ง แก่ง คอน บุ่ง ก้อน คก เวิน แชน หนองหลวง หมิดไคร้

บ้านกลาง แม่น้ำเลยมีรูปพรรณสัณฐานคือ หาด ท่า ดอน แก่ง บวก และหนอง

ตามลักษณะนี้ พอจะจำแนกนิเวศแม่น้ำโขงได้เป็น

หนึ่ง พื้นที่ที่ติดกับบกหรือแผ่นดินเรียกว่า ตลิ่ง หรือ ริมฝั่ง บริเวณนี้เป็นพื้นที่สำหรับปลูกผักสวนครัว เมื่อครั้งที่น้ำจากแม่น้ำโขงขึ้นลงตามฤดูกาล น้ำจะพัดพาตะกอนดินที่มีสารอาหารต่าง ๆ มาทับถมอยู่บริเวณริมตลิ่ง ทำให้การปลูกผักไม่ต้องใช้ปุ๋ยหรือสารเคมี พืชผักที่ปลูกริมตลิ่งมีความหลากหลายมาก เช่น บ้านม่วง พื้นที่ริมตลิ่งจะปลูกผักชีฝรั่ง ผักขี้นม ผักกุ่ม ผักเกี้ยว ผักจิ้งจေး ฯลฯ ชุมชนอื่นก็มีผักหลากหลายชนิดเช่นเดียวกัน (ดูรายงานวิจัยท้องถิ่นแต่ละเรื่อง) กรณีบ้านกลาง ริมตลิ่งแม่น้ำเลย ที่ชาวบ้านกลางยืนยันว่าคุณภาพดีกว่าริมตลิ่งแม่น้ำโขงคือ ผือก ปัจจุบันนี้ริมตลิ่งน้ำเลยยังไม่ถูกทำลายเหมือนแม่น้ำโขง ที่ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นแนวเขื่อนกันตลิ่ง ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถปลูกผักได้อย่างเดิม หมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบมาก คือ บ้านหาดไคร้ ซึ่งดอนต่าง ๆ หายไปจากการสร้างเขื่อนกันตลิ่งในปีพ.ศ.2557 กรณีชาวบ้านห้วยลึกจะร่อนทองบริเวณพื้นที่ริมตลิ่งด้วย

สอง คือพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำโขง อาจจะเป็นทรายหรือหินก็ได้ หาดจะมีสองแบบคือ หาดริมฝั่งแม่น้ำโขง กับ หาดที่อยู่รอบ ๆ ดอนกลางแม่น้ำโขง พื้นที่รอบ ๆ หาดจะเป็นน้ำ บริเวณนี้จะมีต้นไคร้จำนวนมากพื้นที่ที่มีไคร้ขึ้น ได้ท่อน้ำจะเป็นปนทราย และน้ำไหลเอื่อย ๆ มีลักษณะใส ชาวบ้านจะเห็นโกทอดยาวเหมือนเส้นผมของผู้หญิง ชาวหาดไคร้จะเรียกลักษณะแอ่งน้ำแบบนี้ว่า หลง (บ้านหาดไคร้) หนอง (บ้านห้วยลึก) เป็นที่นำเสียดายอย่างยิ่งที่หลง และหาด ดอน บ้านหาดไคร้ที่อยู่ริมตลิ่งถูกทำลายไปพร้อมกับการสร้างเขื่อนกันตลิ่ง หาดทรายบ้านม่วงยังเป็นแหล่งวางไข่ของนกเขาทราย และเป็นพื้นที่ปลูกผักได้ด้วย

เช่นกัน รอบ ๆ หาดจะมีคันไคร้ และบริเวณซอกคันไคร้จะเป็นพื้นที่ที่ปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ มักจะชอบมาวางไข่ในช่วงเดือนมกราคม ถึง มีนาคม เมื่อวางไข่เสร็จก็จะพอดีกับฤดูน้ำหลาก ปลาเหล่านี้จะเริ่มว่ายไปตามกระแสน้ำ ดังนั้น เมื่อไม่มีหาด นั้นหมายถึงว่า ไม่มีพื้นที่ให้สัตว์น้ำหลบภัยวางไข่ ทำให้สูญเสียความหลากหลายของปลา

สำหรับบ้านกลาง พื้นที่ที่เรียกว่า ท่า เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านปรับให้เรียบสามารถเดินลงน้ำเลยได้ ท่ามีหน้าที่หลายอย่าง เช่น เป็นที่จอดเรือ เป็นที่สำหรับลงหาปลา สัตว์น้ำเล็ก ๆ หาทอยตาก เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม เช่นท่าหัวคอน ชาวบ้านใช้เป็นสถานที่รดน้ำคำหัวผู้ใหญ่ ท่ายังเป็นพื้นที่สำหรับลงไปอาบน้ำด้วย สาม พื้นที่กลางแม่น้ำโขง มีชื่อเรียกที่แตกต่างกัน แต่ที่พบคล้าย ๆ กันในลุ่มชน ได้แก่ คอน ผา

แก่ง

คอน คือพื้นที่ที่โผล่ขึ้นมากลางแม่น้ำโขง คอนมีขนาดเล็กใหญ่แตกต่างกัน บางคอนยาวถึง 5 เมตร คอนเป็นตัวกั้นไม่ให้น้ำไหลแรงเกินไป คอนที่บ้านห้วยลึกจะมีหินผาขึ้นมาด้วย ในช่วงน้ำลด จะเห็นคอนทรายชัดเจนขึ้น คอนทรายที่บ้านหาดไคร้ชื่อคอนภูจะไม่มีคันไม้เลย แต่มันจะชอบมาวางไข่ เช่น นกเขาทราย นกนางนวล นกแอ่นแว่น นกกระจอก นกยางขาว ฯลฯ (ดูรายละเอียดรายงานบ้านหาดไคร้) บ้านม่วงไม่มีชื่อเรียกว่า คอน แต่มีก้อน ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับคอน แต่เป็นโขดหินที่โผล่ขึ้นจากน้ำ จะเห็นได้ชัดเจนเวลาน้ำลดคือเดือนมกราคม ถึง พฤษภาคมของทุกปี ก่อนบริเวณบ้านม่วงเป็นที่อยู่อาศัยของปลา และสัตว์เล็ก ๆ บางก้อนจะเป็นโหลขนาดเล็กใหญ่แตกต่างกัน ก้อนแบบนี้จะทำให้ปลาสามารถเข้าไปอาศัยอยู่ได้ ก้อนจะเป็นแหล่งหาปลาของชาวบ้านม่วงที่เรียกว่า ลวงมอง แก่ง คอน

คอนก็เช่นเดียวกัน คอนก็เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์เล็ก ๆ คอนแห่งหนึ่งที่บ้านหาดไคร้ชื่อคอนโป่ง เป็นที่ตั้งของค่ายทหารลาว และใช้เป็นพื้นที่จัดงานวันสงกรานต์ด้วย

ผาหรือแก่ง คือแผ่นหินที่มีความสูงสลับกัน โผล่พ้นน้ำ ระบบนิเวศผาหรือแก่งจะประกอบด้วยระบบนิเวศอื่น ๆ ด้วย เช่น บ้านห้วยลึก ผาจะมีระบบนิเวศอื่น ๆ เช่น กก ร้อง แจ่ม และคอน แก่งที่บ้านม่วงมีระบบนิเวศอื่น ๆ เช่น กก คอน เวน

เมื่อน้ำโขงปะทะกับผาหรือแก่ง จะทำให้กระแสน้ำเปลี่ยนทิศทาง ความเร็ว สิ่งที่เราเรียกว่า กก คือ ส่วนหนึ่งของผาหรือแก่ง ที่บริเวณนั้นมีกระแสน้ำมาปะทะกับผา ทำให้เกิดกระแสน้ำวนเป็นหลุมลึกลงไป กระแสน้ำนี้พัดเอาตะกอนทรายออกมา แก่งผาใดจะมีกหลากหลายมากเช่น กกกาด กกส้มป่อย กกสองห้อง กกทะเลด กรณีบ้านม่วงกระแสน้ำที่ไหลผ่านแต่ละกเรียกว่า คอน แก่งคือ ระบบนิเวศที่รวมเอากกกับ คอน ส่วนกระแสน้ำที่ไหลวนอยู่รอบ ๆ กก เรียกว่า เวน บริเวณแก่งกับผา มักจะมีคนเสียชีวิต กรณีบ้านหาดไคร้ บริเวณผาด่านจะมีคนจมน้ำตายบริเวณนั้น จนชาวบ้านตั้งศาลเรียกว่า เจ้าพ่อผาด่าน บ้านม่วง มีคดีน้อย เนื่องจากเคยมีศพเด็กไหลมากับน้ำ และไหลวนอยู่บริเวณนี้ ชาวบ้านเล่าลือกันว่า มีพญานาคอยู่บริเวณนี้

แจ้ม คือส่วนปลายของหินผา เป็นแนวช่วยป้องกันการพังทลายของตลิ่ง แจ้มปรากฏในงานของบ้านห้วยลึก ส่วนบ้านอื่นไม่มี

ความน่าสนใจของระบบนิเวศแบบนี้คือ ทำให้มีปลาหลากหลายชนิดมาหลบซ่อน วางไข่ หาดอาหาร กิน บริเวณแจ้ม ซึ่งกระแสน้ำไม่แรง มีต้นไคร้ขึ้น จะมีปลานขนาดเล็ก ชาวบ้านจะใช้เครื่องมือหาปลาด้วยการใช้สอ ตวง แห จ้า ส่วนบริเวณคอก ส่วนบริเวณเวิน แม้ว่าจะมีกระแสน้ำไหลวน แต่ภายในเวิน น้ำจะลึกไหลหมุนวนตลอดเวลา มีเศษอาหาร วัชพืช รวมทั้งสิ่งของซากศพไหลจะอยู่ในนั้น บริเวณนี้จะมีปลาเฉพาะ ปลาขอน ปลาอด บริเวณรอบ ๆ คอก ชาวบ้านนิยมมาไล่มอง ปลาที่จับได้จะมีขนาดใหญ่ ประมาณ 5-20 กก. ข้อสังเกตคือว่า บริเวณที่มีน้ำวนมาก ๆ จะมีปลานขนาดใหญ่ เช่นที่บ้านหาดไคร้ บริเวณจับปลาบึกบ้านหาดไคร้ คือดอนแวง ที่น้ำไหลเชี่ยวและลึก ส่วนบริเวณที่น้ำไหลเอื่อย ๆ จะเป็นที่พักอาศัยของปลานขนาดเล็ก ไม่ว่าจะเป็นน้ำลึกหรือตื้น จะต้องมีพืชคือ ต้นไคร้ ขึ้นเสมอ

นอกจากนี้ กระแสน้ำ มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบนิเวศ ตามธรรมชาติแล้ว น้ำในแม่น้ำโขงจะมีจำนวนมากในช่วงฤดูฝน กระแสน้ำจะไหลเชี่ยว ในช่วงฤดูฝน คือเดือนกรกฎาคม ถึง กันยายน หลังจากนั้นน้ำจะค่อย ๆ ลดลง จนถึงช่วงฤดูแล้ง เป็นช่วงที่ปลาวางไข่ พอวางไข่เสร็จ รอน้ำมาก็จะว่ายไปตามกระแสน้ำ กรณิปลาบึกจะว่ายมาวางไข่ทางตอนบนของแม่น้ำโขงโดยผ่านบ้านหาดไคร้ในช่วงเดือนเมษายน ชาวบ้านสามารถจำแนกได้ว่า ปลาตัวใดเป็นตัวผู้ ตัวเมียจากแรงกระเพื่อมและทิศทางของน้ำ ปลาตัวเมียจะว่ายไม่เร็ว เพราะมีไข่ในท้องจำนวนมาก นอกจากนี้ ลักษณะทางกายภาพของแม่น้ำโขงที่มาจากเทือกเขาสูง ทั้งปริมาณและอัตราแรงของน้ำที่ไหลผ่านจึงมีศักยภาพที่จะพัฒนาไฟฟ้าพลังน้ำได้อย่างดี ขณะเดียวกัน ผา ดอน แ่ง เหล่านี้ก็เป็นอุปสรรคต่อการเดินเรืออย่างยิ่ง การทำลายระบบนิเวศนี้เพื่อประโยชน์การเดินเรือ จะทำให้น้ำไหลได้สะดวกและลงสู่ทะเลอย่างรวดเร็ว มีผลต่อปลาที่อาศัยพื้นที่เหล่านี้อย่างมาก

กรณิแม่น้ำเลย วัง กับ แ่ง วังเป็นร่องน้ำลึก ส่วนแ่งจะเป็นหินยาวขวาง หรือ หินเป็นชั้น ๆ เป็นพื้นที่ที่ปลามาวางไข่บริเวณขึ้นของหิน ส่วนวังจะพบปลาใหญ่

นอกจากการพึ่งพิงระบบนิเวศแม่น้ำแล้ว ยังมีการพึ่งพิงทรัพยากรบนบก ซึ่งแต่ละพื้นที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน

4.4 ความรู้และการพึ่งพิงแม่น้ำโขงและแม่น้ำเลย

ระบบนิเวศทั้งสี่ชุมชนมีความแตกต่างกันไป ซึ่งมีผลต่อประเภทของปลา สัตว์น้ำ และพืชผักที่ปลูกบนหาด ตลิ่ง ผังที่แตกต่างกัน ในส่วนนี้จะกล่าวถึงการพึ่งพิงแม่น้ำที่แตกต่างกัน

บ้านหาดไคร้ เป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับการจกไกและการหาปลาบึก เป็นที่น่าสังเกตว่า แม่น้ำโขงบริเวณอื่น ๆ จะมีสาหร่ายน้ำจืดเช่นเดียวกับบ้านหาดไคร้แต่ชาวบ้านไม่ได้นำมาปรุงเป็นอาหารเหมือนกับบ้านหาดไคร้ ดังกรณีช่วงที่ระดับน้ำแม่น้ำโขงลดลงมากในเดือนตุลาคม พฤศจิกายน ณ บ้านม่วง บ้านหนอง และบ้านภูเขาทองจะมีไกเกิดขึ้นจำนวนมาก แต่ชาวบ้านทั้งสามหมู่บ้านนี้ไม่เก็บไกมากิน

ในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน ระดับน้ำแม่น้ำโขงที่บ้านหาดไคร้จะลดลงจนสามารถเห็นคอนต่าง ๆ ได้ชัดเจน บริเวณหาดและหล่งต่าง ๆ ที่มีน้ำไหลเอื่อยๆ ระดับน้ำสูงแค่เข้าน้ำจะมีไถเกิดขึ้น ซึ่งจะมีหินก้อนแบน ๆ หรือต้นไคร้บริเวณนั้นให้ไถสามารถเกาะติดเพื่อการเจริญเติบโตได้ ในช่วงนี้ผู้หญิงและเด็กจะไปจก (เก็บ) ไถกันอย่างสนุกสนาน ส่วนใหญ่จะไปในช่วงเช้าที่แดดยังไม่จัด เมื่อจกไถได้แล้วต้องนำไปล้างทำความสะอาด ตากให้แห้ง ต้องทำให้เสร็จภายในหนึ่งวัน มิฉะนั้น ไถจะเน่าเสีย

ผู้ชายบ้านหาดไคร้จะมีความรู้ความสามารถจับปลาบึกที่แตกต่างจากหมู่บ้านอื่น ๆ ในแม่น้ำโขงที่มีปลาบึกเช่นเดียวกัน ชาวบ้านจะรู้ว่าเดือนเมษายน ประมาณวันที่ 14-16 เมษายน จะมาดักจับปลาบึกที่คอนแวง ซึ่งเป็นคอนที่ใหญ่ที่สุดในบริเวณนี้ มีความยาวประมาณ 2 กิโลเมตร และมีความกว้างประมาณ 300 เมตร คอนแวงฝั่งขวา เป็นพื้นที่ในเขตไทยจะมีร่องน้ำลึกที่ปลาบึกมักจะว่ายผ่านทางนี้ มาแล้ว และชาวบ้านสังเกตว่า ก่อนปลาบึกจะมา จะมีนกนางนวลบินมาก่อน ชาวบ้านเรียกนกนางนวลว่า “ล่ำมปลาบึก” นอกจากนั้นชาวบ้านยังสังเกต “ดอกขอมพอ” หรือดอกหางนกยูงว่าบานเป็นสีแดงเต็มต้นแล้วหรือยัง รวมทั้งดูยอดใบโพธิ์หน้าวัดหาดไคร้ด้วยว่าผลิใบหรือไม่ หากครบทั้ง 3 องค์ประกอบ นั้นเป็นสัญญาณเตือนว่า อีก 3 วันปลาบึกจะมาแล้ว ชาวประมงจะต้องเตรียมพร้อมทั้งเรือ อวนและกำลังคนในการจับปลาบึก

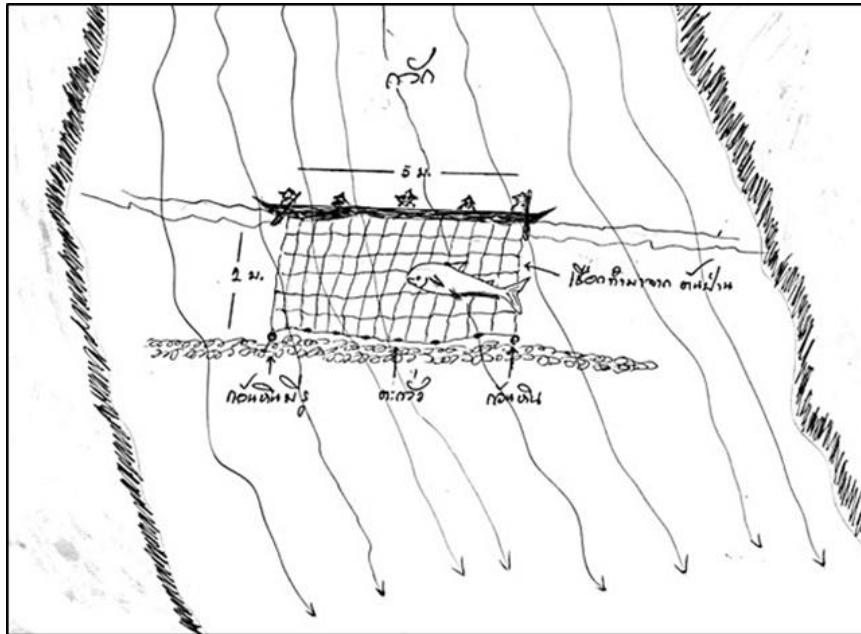
เนื่องจากปลาบึกมีขนาดใหญ่มาก มีน้ำหนักมากกว่า 150 กิโลกรัม ดังนั้น การหาปลาบึกครั้งหนึ่ง จำเป็นต้องใช้ผู้ชายประมาณ 3-4 คน

ความรู้ในการจับปลาบึก

หมอปลาจะไปนั่งที่ห้างปลาที่ตั้งอยู่ 2 จุด คือ จุดที่ 1 ตั้งอยู่ระหว่างคอนเก่าไผ่และคอนหลวง และจุดที่ 2 จะอยู่ตรงข้ามกันจะอยู่บริเวณหัวคอนแวง จะเริ่มหาปลาตั้งแต่บริเวณคอนแวงแนวก่อนถึงผาเปิด 500 เมตร ยาวเป็นระยะทางกว่า 2 กิโลเมตรจนถึงบริเวณกลางคอนกูด คนที่นั่งดูปลาจะมีความรู้เกี่ยวกับการดูปลา โดยจะสังเกตจากขนาดของคลื่น เวลาปลาว่ายมาจะว่ายมาเป็นคู่ พ่อเสาร์เล่าว่า “หากปลาว่ายมาและหยุดกลางหาดนั้นจะเป็นปลาตัวเมีย เพราะว่ายมาพร้อมไข่ที่อยู่ในท้อง ไข่ในท้องหนักประมาณ 30 กิโลกรัม แต่ถ้าหากเป็นปลาที่ว่ายมาเรื่อย ๆ สม่่าเสมอพุ่งตรงมาอย่างเดียวไม่หยุดพักนั้นคือปลาตัวผู้”

เมื่อคนนั่งห้างตะโกนบอกว่าปลามาแล้ว 3 คนอยู่บนเรือจะพายเรือไปขวางปลาบึกที่กำลังว่ายมา พอไปถึง 3 คนจะขึ้น 3 จุด คือหัวเรือ กลางเรือและท้ายเรือ เรือที่ใช้เมื่อก่อนเป็นเรือขุดจะหัวแบนหรือเรือถ่อไม่มีเครื่องยนต์ หมอปลาที่อยู่บนบกจะช่วยดูคลื่นและควบคุมเรือ ว่าจะให้ไปทางซ้ายหรือทางขวา จะไม่บอกเป็นระยะทาง แต่จะให้ดูตามเงาของต้นไม้ เช่น ตอนนีปลามาถึงเงาต้นไม้มะพร้าวแล้ว เป็นต้น ก่อนจะปล่อยกวักจะดูช่วงน้ำลึกก่อน เพื่อไม่ให้ตะกั่วไปโดนหินถึงจะปล่อยกวักลงไป ความยาวของกวักเท่ากับความยาวของเรือประมาณ 20 วา เมื่อเจอปลาบึก จะเอาหินขว้างพร้อมกัน สองข้างและด้านหลังจะวิ่งมาชนกวัก คนที่อยู่บนเรือจะเหยียบกวักแต่ละด้านไว้ คนขว้างหินอยู่ตรงกลางเรือ ขว้างก้อนแรกต้องขว้างให้ไกลที่สุดประมาณ 20-30 เมตร หลังจากนั้นขว้างพร้อมกัน 3 จุด ปลาจะวิ่งตรงเข้าปากกวัก 1 ข้างที่เหยียบ และคนที่อยู่หัวเรือ

ต้องหันเรือไปทิศใต้ไม่ให้ขวางน้ำเพื่อป้องกันเรือล่ม ปล่อยให้เรือไหลไปตามน้ำ กวักไว้ก็จะหลุดจากนั้นปากถูกกวักก็จะรูต อีกข้างหนึ่งของกวักจะผูกไว้ปลายเรือ ปล่อยให้ปลาบึกเดินจนหมดแรง แล้วค่อยๆลากปลาขึ้นมานบนเรือ

ภาพที่ 7 ภาพการจับปลาบึกโดยใช้กวัก
(วาดภาพโดย นายพุ่ม บุญหนัก)

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีความรู้การจับปลาชนิดอื่น ๆ ด้วย ซึ่งชาวบ้านต้องรู้ช่วงเวลาและการเดินทางของปลา เช่น ช่วงปลาว่ายทวนน้ำมาวางไข่หรือที่เรียกว่า ปลาขึ้น ประมาณเดือนธันวาคม-มีนาคม จะเป็นปลานขนาดเล็ก เช่น ปลากระบอก ปลาแกง เป็นปลานขนาดเล็ก และช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม ปลานขนาดใหญ่ เช่น ปลาบึก ปลาเลิม เป็นต้น ช่วงปลาอยู่กับที่ (ปลาจะไม่ว่ายไปไหน) เดือนกรกฎาคม-กันยายน จะไม่มีปลาเพราะเป็นหน้าฝนน้ำท่วมน้ำนอง และช่วงปลาล่อง (ปลาว่ายกลับ) เดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ปลาจะว่ายกลับไปเดิม ช่วงนี้ชาวบ้านจะรอจับปลาอีกครั้ง

ชาวบ้านหาใคร่ได้เรียนรู้ระบบนิเวศได้อย่างละเอียด รู้ช่วงเวลาที่เหมาะสมที่ปลา ไก สัตว์น้ำอื่น ๆ เจริญเติบโตและสามารถนำมากินในครัวเรือน

บ้านห้วยลึก ผู้ชายทุกคนที่บ้านห้วยลึกจะหาปลาเป็นทุกคน ระบบนิเวศซึ่งเป็นพื้นที่ในการหาปลาที่สำคัญของชุมชนอยู่ 7 พื้นที่ คือ 1.ผา 2.คก 3.ดอน 4.หาด 5.แจ่ม 6.หนอง 7.ริมฝั่ง ระบบนิเวศที่ต่างก็นำมาซึ่งองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ในระบบนิเวศนั้น ๆ แตกต่างกัน

ผา มีลักษณะเป็นกลุ่มแท่งหินที่ก่อตัวขึ้นในแม่น้ำโขง มีหลากหลายขนาด ปกติแล้วกลุ่มผาจะจมอยู่ใต้น้ำ แต่ในช่วงฤดูน้ำลดกลุ่มผาจะโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำ ซึ่งในบริเวณกลุ่มผาเหล่านี้มีความสลับซับซ้อนและ

ประกอบไปด้วยร่องน้ำลึก โดยจากบริเวณพื้นที่บ้านแจ่มป่องจนถึงแก่งผาไดพบผาทั้งหมด 12 ผา ได้แก่ ผา วัว ผาเต่า ผาเป็ด ผาก้อนคำ ผาขวาง ผานม ผาอิง ผาชัน ผาค้าง ผาได ผาดับ และผาล้ำ ยกตัวอย่างเช่น ผาได จะมีลักษณะคล้ายบันไดและจะปรากฏให้เห็นต่อเมื่อระดับน้ำลดลงเท่านั้น ถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของหมู่บ้านห้วยลึก ปลาที่พบได้มากในบริเวณผา คือ ปลาคดค้ง ปลาแซ่ ปลาเนื้ออ่อน และปลาหนัง

ภาพที่ 8 ภาพแสดงผา

(วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึกและ
ทีมพี่เลี้ยง)

คก คือส่วนที่เว้าเข้าริมฝั่ง รวมถึงใช้เรียกบริเวณตรงกลางแม่น้ำที่มีน้ำวน คกที่หมู่บ้านห้วยลึกเว้าเข้า ฝั่งทั้งสองด้านทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาวมีชื่อว่า “คกหลวง” เป็นบริเวณที่มีน้ำวนอยู่โดยรอบ บริเวณตรงกลางของแม่น้ำ มีลักษณะการวน ขึ้นด้านทิศเหนือและวนเป็นวงกลม ขนาดของคกขึ้นอยู่กับพื้นที่แต่ละแห่ง เมื่อ น้ำลดบริเวณคกจะปรากฏคอนทรายผุดขึ้นมาให้เห็นเป็นครั้งคราวขึ้นอยู่กับการขึ้นลงของระดับน้ำ

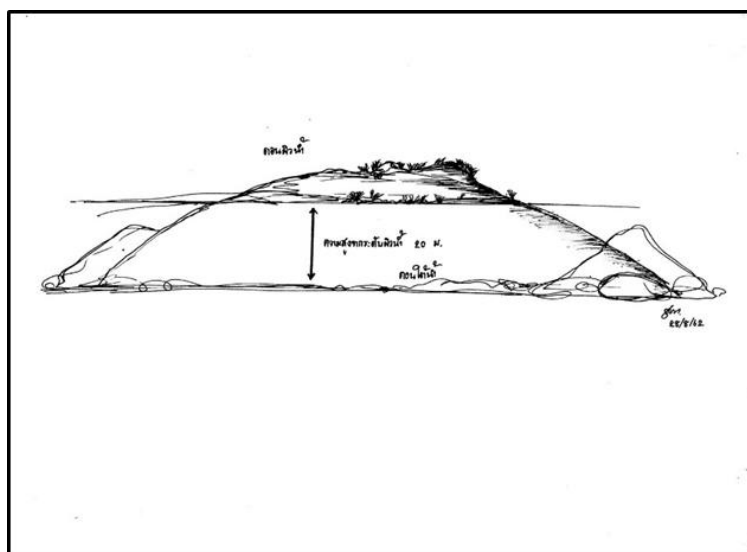
ในอดีตคกถูกใช้เพื่อยังชีพและหารายได้สำหรับชาวบ้านห้วยลึก ทั้งยังเป็นแหล่งที่อยู่ทั้งสัตว์น้ำ สัตว์ปีก และพืชพันธุ์นานาชนิด สัตว์น้ำที่อาศัยเป็นสัตว์จำพวกปลา เช่น ปลาสร้อย ปลาแคป ปลาบึก ปลาคัง ปลาค้าว ปลาไม (ปลากะเบนน้ำจืด) ฯลฯ ส่วนพืชพรรณนั้นจะขึ้นอยู่ริมฝั่งส่วนที่เว้าเข้ามา โดยมีตั้งแต่ ผักกาดฮ่อง (รอง) หญ้าดอกจิกจั่น มะเขือพวง ต้นไคร้ เป็นต้น ส่วนสัตว์ที่อาศัยอยู่บริเวณคกได้แก่ นก เช่น นกแก้ว นกเขาทราย

ภาพที่ 9 ภาพแสดงคก

(วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึกและ
ทิมพีเลีย)

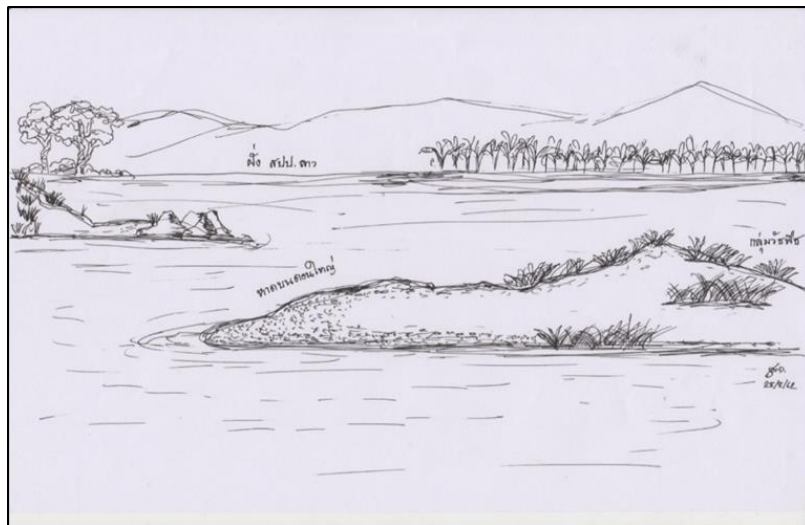
ดอน มีลักษณะเป็นเกาะตั้งอยู่กลางแม่น้ำโขง เกิดจากการทับถมของกรวด หิน ดิน ทรายและโคลน
รวมถึงเศษกิ่งไม้มากมายที่พัดพามากับแม่น้ำ ในช่วงน้ำหลากซึ่งเป็นช่วงที่ระดับน้ำในแม่น้ำโขง มีปริมาณ
มาก จะสามารถมองเห็นดอนได้เพียงจุดเดียว เรียกว่า “ดอนกลาง” เมื่อถึงฤดูแล้งระดับน้ำในแม่น้ำโขงจะ
ลดลงจนสามารถเห็นดอนอื่น ๆ ด้วย ลักษณะภายนอกเป็นหาดทรายสีขาวปะปนด้วยก้อนหินขนาดเล็ก และ
มีต้นวัชพืช เช่น ต้นอ้อ ต้นควน ต้นไมยราบ ต้นหญ้าจักจั่น ต้นสบู่ ขึ้นปกคลุมหนาแน่น แต่ก็ยังมีพืชที่
สามารถรับประทานได้เติบโตในบริเวณดังกล่าว อาทิ แตงโม มันแกว เป็นต้น และเป็นที่ที่ชาวประมงจากฝั่ง
ไทย มักไปจอดพักเรือหาปลา

ภาพที่ 10 ภาพแสดงดอน

(วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการ ทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึกและ
ทิมพีเลียง)

หาด คือพื้นที่ที่ลาดเอียงลงไปในน้ำและมีแนวยาว 50-100 เมตร มีความลึกไม่เกิน 1-3 เมตร เป็นบริเวณที่มีกระแสน้ำไหลแรง ลักษณะของหาดที่บ้านห้วยลึกประกอบด้วยหาดหินและหาดทราย ตัวอย่างเช่น หาดทรายบริเวณคก สองห้องหาดมักจะปรากฏอยู่บริเวณพื้นที่หัวดอน เมื่อระดับน้ำเพิ่มขึ้นจะไม่ปรากฏหาดให้เห็น หาดถูกใช้ในการทำกิจกรรมหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ “จกไก” หรือการเก็บสาหร่ายน้ำจืดซึ่งเป็นพืชที่ขึ้นอยู่บริเวณ โขดหิน นอกจากนี้หาดยังเป็นบริเวณที่ชาวประมงใช้ในการหว่านแหหาปลา ซึ่งถือเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านห้วยลึกในอดีต

ภาพที่ 11 ภาพแสดงหาด

(วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการ ทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึกและ
ทิมพีเลียง)

หนอง เป็นลักษณะของสระน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติจากลักษณะการไหลของแม่น้ำโขงบริเวณใกล้ดลิ่งริมน้ำโขงบาง

ช่วงเท่านั้น หากระดับน้ำลดต่ำลงจะเห็นหนองชัดเจนโดยมีหินน้อยใหญ่อยู่รายรอบ รวมถึงมีทรายละเอียดและโคลนบริเวณก้นหนอง แต่เมื่อน้ำเพิ่มสูงขึ้นจนท่วมบริเวณหนอง จะไม่ปรากฏให้เห็นหนองทว่าเป็นเพียงแม่น้ำโขงที่ไหลทอดยาวสุดสายตา

เมื่อปริมาณน้ำลดลง(ในฤดูแล้ง) จะปรากฏน้ำขังในหนองซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ รวมถึงยังเป็นเสมือนบ่อเก็บน้ำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านสามารถนำไปใช้ในช่วงหน้าแล้งได้ ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านจะเริ่มหาปลา เนื่องจากเป็นช่วงที่ปลาติดอยู่ในหนอง โดยใช้แห เบ็ดตกปลา และการงมหาปลา ซึ่งมีผู้เชี่ยวชาญในการหาปลาเป็นผู้เลือกวิธีการจับปลาในบริเวณต่าง ๆ ในบริเวณหนองยังพบพืชบางชนิด เช่น ต้นไคร้ ต้นก้าม ต้นอ้อ เป็นต้น

ภาพที่ 12 ภาพแสดงหนอง

(วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการ ทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึกและ
ทีมพี่เลี้ยง)

แก้ม คือ ปลายแหลมของโขดหินที่ยื่นออกไปในแม่น้ำโขง ช่วยชะลอกระแสน้ำ และป้องกันการพังทลายของตลิ่ง รวมทั้งช่วยพัดพาขยะหรือสิ่งปฏิกูลที่มากับกระแสน้ำไม่ให้ไปติดบริเวณริมตลิ่ง ในส่วนด้านหลังของแก้มนั้นเป็นที่อาศัยของปลาขนาดเล็ก และตรงปลายแก้มที่ยื่นออกไปในน้ำ ชาวบ้านมักหาปลาโดยใช้สอ ต่อง แห จำ ส่วนพืชในระบบนิเวศแก้มส่วนใหญ่มักเป็นต้นไคร้ น้ำ พื้นที่แก้มป้องกันแก่งผาใดจะพบแก้ม 3 ชนิด ประกอบด้วย แก้มป่อง แก้มป่องน้อยและแก้มประทาย

ภาพที่ 13 ภาพแสดงแก้ม

(วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการ ทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึกและ
ทีมพี่เลี้ยง)

ริมฝั่งโขง หมายถึงพื้นที่ที่ปรากฏให้เห็นเมื่อระดับน้ำลดลง มีลักษณะเป็นทางลาดต่างระดับทอดยาวลงไปในแม่น้ำโขง ดินในบริเวณริมฝั่งเป็นดินปนทรายร่วนและมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การปลูกพืชเช่น ข้าวโพด มันแกว ต้นหอม ข้าวไร่ ผักกาด ค่น้ำ ข้าวสาลี ยาสูบ ผักสวนครัว ถั่วแขกเป็นต้น โดยเน้นการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ส่วนที่เหลือจากการบริโภคจึงนำไปขาย การเพาะปลูกเริ่มขึ้นช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนกรกฎาคมของทุกปี เนื่องจากเป็นช่วงที่น้ำในแม่น้ำโขงลดระดับลงจนปรากฏพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกหรือที่เรียกว่า “การทำเกษตรริมโขง”

ภาพที่ 14 ภาพแสดงริมฝั่ง

(วาดภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการ ทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึกและ
ทีมพี่เลี้ยง)

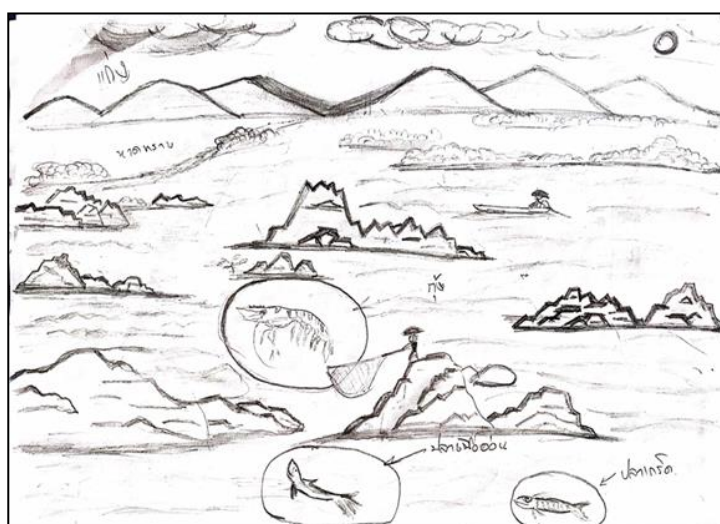
นอกจากนี้ระบบนิเวศบ้านห้วยลึกที่เรียกว่า แก่งผาได ยังเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวสำคัญของชุมชนด้วย โดยทั่วไปแล้ว เด็กผู้ชายจะเริ่มออกหาปลากับพ่อแล้วค่อย ๆ เรียนรู้การจับปลา เรียนรู้ระบบนิเวศ และธรรมชาติ ชีวิตของคนห้วยลึกจึงเป็นชีวิตที่พึ่งพิงทรัพยากรแม่น้ำโขง

บ้านม่วง บ้านหนอง และบ้านภูเขาทอง จากภาพจะเห็นว่าแม่น้ำโขงมีลักษณะ เป็นร่องแม่น้ำลึกดังปรากฏในภาพที่แสดงด้วยฟ้าเข้ม รอบๆ ร่องน้ำลึกจะมีก้อนจำนวนมากมาย ก้อนเหล่านี้เป็นพื้นที่หาปลาที่สำคัญของชาวบ้านหรือที่เรียกว่าลวง ชาวบ้านมักจะเรียกพื้นที่ลักษณะนี้รวมกันว่าก้อนลวง

ก้อนและแก่ง ลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ เป็นก้อนหินที่อยู่กลางลำน้ำโขงจะเห็นก้อนและแก่งชัดเจนในช่วงฤดูน้ำลด เริ่มตั้งแต่เดือนธันวาคม จนถึงเดือนพฤษภาคม พอถึงช่วงฤดูฝนก้อน แก่ง ที่มีขนาดเล็กเตี้ย จะจมน้ำในช่วงฤดูฝนตามภาพ จะเห็นก้อนหินจำนวนมาก ขนาดใหญ่เล็กแตกต่างกันเรียงต่อกันเรียกว่าแก่ง ซึ่งแก่งนี้เป็นที่อยู่ของสัตว์เล็กสัตว์น้อยและเป็นแหล่งอาหารของปลาใหญ่ที่เข้ามาหากินอาหารเช่นเตา หรือ สาหร่ายน้ำจืดที่ติดอยู่กับ โขดหิน เข้ามาพักอาศัยในแก่งหินพวกนี้ บางพื้นที่แก่งอยู่ติดกัน ชาวบ้านสามารถเดินข้ามไปหาปลาได้ บางพื้นที่ต้องใช้เรือพายไป ในช่วงน้ำลดแก่งจะเป็นพื้นที่วางไข่ของปลาหลายๆชนิด

เช่น ปลาเค็ม ปลาหนัง ปลาอืด ปลาว่า ในเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคม จะจับได้ปลาขนาดเล็ก ได้แก่ปลา เกร็ด ปลามาง ปลาตะเพียน แก่งบางแห่งจะมีโพรงลึกเป็นที่อยู่อาศัยของปลาหนังซึ่งมีราคาแพง ทำให้ลวง มองบริเวณนี้มีราคาแพงกว่าที่อื่นๆ

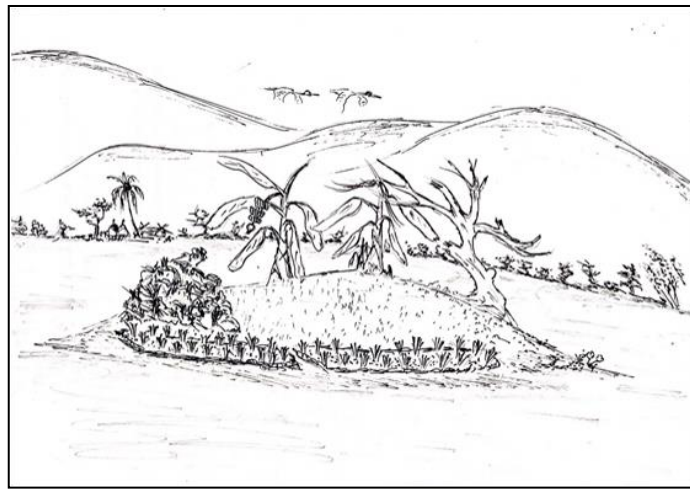
บริเวณชุมชนบ้านม่วงที่มีโชคหินที่ชาวบ้านจะเรียกกันว่าก้อน ก้อนบางก้อนส่วนหนึ่งจะอยู่ใต้น้ำ และจะมีแต่ชาวบ้านในพื้นที่เท่านั้นที่รู้ว่าก้อนที่อยู่ใต้น้ำอยู่ตรงไหนบ้าง ก้อนจะเป็นที่กำบังเป็นที่อยู่อาศัย ของปลาบางก้อนจะมีลักษณะเป็นถ้ำ เป็นโหลงขนาดใหญ่ที่ปลาสามารถเข้าไปอยู่อาศัยได้ เป็นที่อยู่ อาศัยของหอยที่มากินไคร้ที่ที่เกิดจากโชคหิน บางก้อนจะเป็นลักษณะของหินล้วน บางก้อนจะมีดินปน อยู่พืชน้ำต่างๆ ก็จะเกิดขึ้นตามเช่น ต้นไคร้ ต้นเลา ต้นว่า ทั้งสามชุมชนมีก้อน แก่งที่สำคัญดังนี้ แก่งพาล ก้อนแบ่น ก้อนบาทเวิน ก้อนพระพวง ก้อนพระแหลม ก้อนสัว ก้อนหมาเนา ก้อนฝีน้อย ก้อนหัวหมวก ก้อน หินโหยด ก้อนปลาปาก ก้อนแปะข้าง ก้อนแดงน้อย ก้อนหาดแสด ก้อนซุงนาก ก้อนแดงใหญ่ ก้อนลวงชัย ก้อน ซุงนากลาว ก้อนแก่งกล้า ก้อนพะนั่งม่วง ก้อนปากคอนแพหมื่น ฯลฯ ซึ่งแต่ละก้อนจะมีตำนานเรื่องเล่า และ ประเภทของปลาแตกต่างกันไป

ภาพที่ 15 ภาพแสดงก้อนและแก่ง
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไย)

ดอน ระบบนิเวศต่อมาคือดอน จากภาพดังกล่าวคือลักษณะของดอน ซึ่งเกิดจากการสะสมของ ตะกอนดินที่ไหลมาตามลำน้ำโขง จนเกิดเป็นผืนดินสะสมไปเรื่อยๆ เกิดดอนน้อยใหญ่สลับกันไปโผล่ขึ้น เหนือน้ำโขง ดอนที่มีขนาดเล็กในช่วงน้ำหลากจะจมอยู่ใต้น้ำส่วนใหญ่ที่มีขนาดใหญ่ มีน้ำไหลล้อมรอบ ดอน บริเวณสันดอนขนาดใหญ่สันดอนจะโผล่ตลอดและชาวบ้านก็ทำเกษตรทั้งปี ทั้งสามชุมชนมีสองดอนที่เป็นดอนใหญ่ คือ ดอนเจ้าและดอนค้อ โดยเมื่อก่อนชาวบ้านจะทำพิธีกรรมบูชา พิธีเลี้ยงที่ดอน ในช่วงสงกรานต์ ทางประเทศลาว บ้านนาสา ผู้นำจะประกาศให้ลูกบ้านนำเหล้าไห ไก่ตัว

ไปที่ดอนบูชาที่ดอน ในสมัยก่อน บูชาด้วยควาย โดยผู้นำทางพิธีกรรมเป็นคนพาเริ่มทำพิธี หลังจากที่ทำพิธีเสร็จแล้วชาวบ้านจะทำอาหารทานร่วมกัน ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการบูชาเจ้าที่ทำความเคารพเจ้าที่

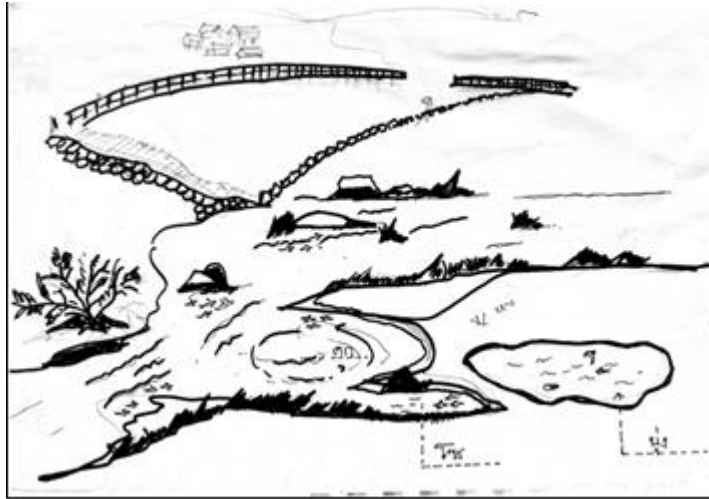

ภาพที่ 16 ภาพแสดงดอน
(วาดภาพโดย นายแดง เนาวินัย)

คก มีลักษณะคล้ายกับคกติตรึมโขงหรือติดดอนกลางน้ำ บางพื้นที่เป็นคกขนาดเล็ก บางพื้นที่เป็นคกขนาดใหญ่ ขึ้นอยู่กับระบบนิเวศของร่องน้ำในแต่ละพื้นที่ บางพื้นที่มีลักษณะเว้าเข้ามาติดฝั่งเป็นเวิน น้ำจะไม่ค่อยไหลแรง น้ำไหลวนกระแสน้ำเข้ามาวนอยู่ในบริเวณที่เรียกว่าคก ส่วนใหญ่ปลาอยู่ในบริเวณคกที่ลึก ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนำตุ้มไปวางดักปลาในบริเวณนี้และมอง มองที่มีขนาดใหญ่ขนาด 16-25 เซนติเมตรปลาที่ได้จะเป็นปลาเอน ปลาหัวมด ปลาอีตุ ปลาปากปาน ปลาแซ่ที่มีขนาดตัวละ 5-20 กิโลกรัม คกที่มีขนาดใหญ่จะเห็นได้ตลอดปีแต่คกที่มีขนาดเล็ก จะเห็นได้เฉพาะตอนน้ำลดเท่านั้น คกที่สำคัญมีดังนี้คือ คกขานาง คกห้วยยาง คกหม่อง คกห้วยหลวงซอน คกถ่อน คกป่าแก ฯลฯ

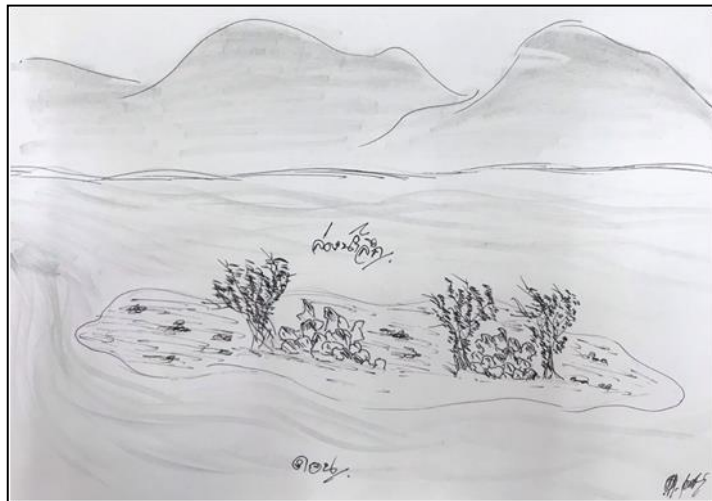
ในภาพวาดนี้จะมี โข ลักษณะของไหลของน้ำที่ติตรึมคลั่งเว้าเข้าไปคล้ายวงรี น้ำไม่เคยแห้งและน้ำในโขงจะไม่ไหลเวียน และเมื่อน้ำแห้งมากๆ จากโขงจะกลายเป็นบึงมีพืชที่ขึ้นตามขอบโขงคือผักคาด ผักชี้ช้าง ผักขี้ม ดันเลา เป็นพืชที่เป็นเครือ ปลาเกล็ดจะวางไข่ในบริเวณนี้ช่วงเดือนกรกฎาคม พอช่วงน้ำหลากปลาเหล่านี้ก็ออกไปสู่ผืนน้ำใหญ่และแม่น้ำสาขา

บุง เป็นลักษณะบริเวณเป็นแอ่งน้ำ ที่เกิดจากน้ำโขงลดลงตามธรรมชาติ บริเวณรอบข้างบุงจะมีลักษณะแตกต่างกันในทุกๆ ปีตามกระแสน้ำไหลของแม่น้ำโขง บางพื้นที่เป็นเกาะหาดทราย มีโขดหินต้นไคร้ที่ล้อมรอบบางพื้นที่จะมีเกาะหาดทรายล้อมรอบ บุงแม่น้ำโขงจะมีน้ำขังอยู่ในช่วงน้ำขาดและจะมีสัตว์ตัวน้อยจำพวกกิ้ง หอย ปู ปลา ลูกปลาที่เพิ่งฟักเป็นตัวอ่อน ลูกอีตด ลูกกบและคางคกจำนวนมาก แมลงน้ำต่างๆ ซึ่งพื้นที่บุงนี้เปรียบเสมือนเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำและสาหร่ายก่อนจะเติบโตขยายพันธุ์ในช่วงน้ำขึ้นต่อได้

ภาพที่ 17 ภาพแสดงคก
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไญ่)

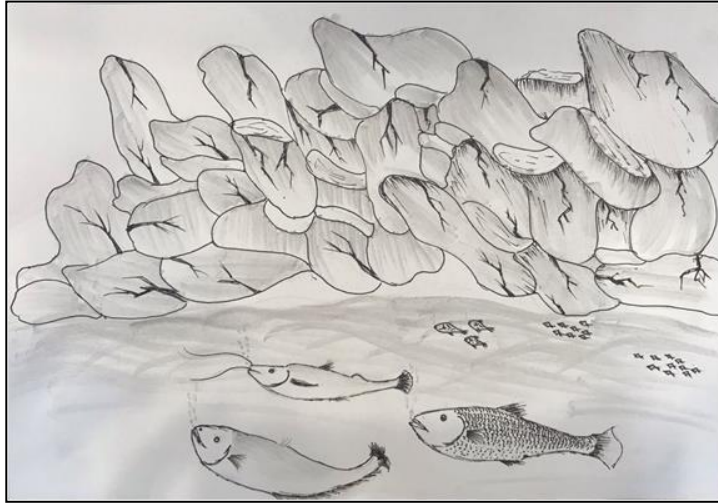
คอน เป็นลักษณะการไหลของน้ำที่ไหลผ่าน คอนทำให้น้ำไหลแยกเป็นสองสาย ส่วนสายน้ำที่แยกออกมาเป็นคอนจะมีลักษณะเป็นร่องน้ำที่ตื้นขึ้นกว่าเดิม จากนั้นน้ำก็ไหลผ่านก็ไปบรรจบกับร่องน้ำลึกเหมือนเดิม สามารถเชื่อมหากันได้หลายจุด เป็นที่อยู่อาศัยและที่หากินของสัตว์น้ำเช่นปลา กุ้ง หอย แมงอี่ เนี้ยว บริเวณคอนน้ำไหลยังมีต้นไคร้ น้ำ ไคร้นุ่นเกิดขึ้นเป็นที่พักอาศัยของนกเป็ดน้ำ นกนางแอ่น นกตาขาว นกกระยางขาว นกหัวจุกและยังเป็นที่อยู่อาศัยของพันธุ์ปลาเป็นแหล่งวางไข่ของสัตว์น้ำอีกด้วย จะมีลักษณะใหญ่เล็ก ตามลักษณะของระบบนิเวศ มีคอนที่สำคัญดังนี้ คอนตะพวงปลา คอนแพหลวง

ภาพที่ 18 ภาพแสดงคอน
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไญ่)

แซน มีลักษณะเป็นโขดหินเรียบเป็นชั้นๆ เป็นแนวยาว เป็นผาสูงตติริมน้ำโขงจะพบเห็นได้เมื่อช่วงน้ำลดลงในเดือนมกราคมถึงเดือนพฤษภาคม บริเวณใต้น้ำที่เป็นแซนหินจะเป็นเส้นทางของปลาที่ว่ายทวน

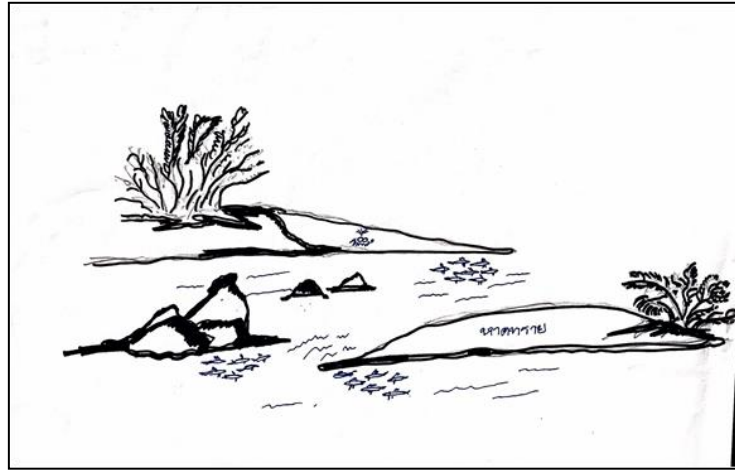
น้ำ ปลาจะว่ายเวียนติดกับผาหิน จะพบปลามากในช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคมทุกปี ชาวบ้านจะมาหา
กินในบริเวณนี้โดยนำเครื่องมือจับปลาเช่น ต้องมาดักปลา บางก้อนสามารถใส่ได้ แขนที่สำคัญดังนี้
แขนปลาขบ แขนบรรทม

ภาพที่ 19 ภาพแสดงแขน
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไย)

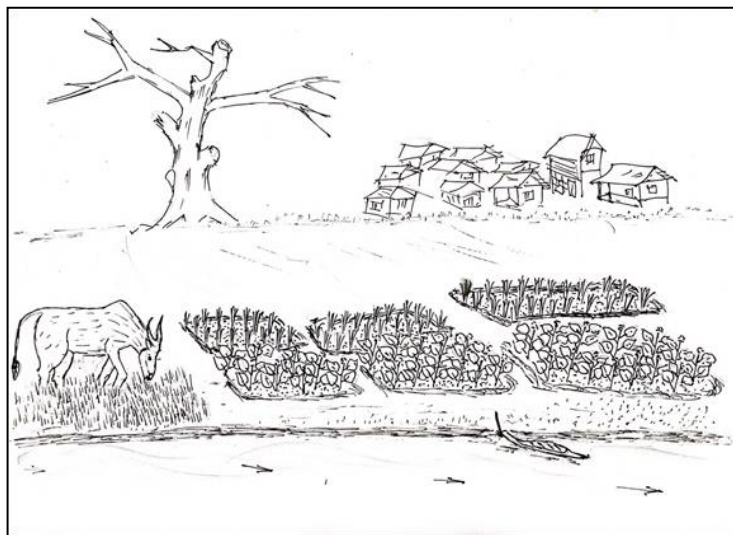
เวิน มีลักษณะคล้ายน้ำไหลวนเหมือนพายุหมุนน้ำจะหมุนลงพื้นน้ำ บางครั้งเป็นเวินใหญ่บางครั้งเป็น
เวินเล็กขึ้นอยู่กับกระแสน้ำที่ไหลมา น้ำจะเปลี่ยนทิศทางการไหลอยู่ตลอดเวลาและมีพื้นที่กว้าง พื้นที่ได้น้ำ
นั้นจะมีลักษณะน้ำลึกไหลหมุนวนและขุ่นทำให้มีเศษอาหารวัชพืชต่างๆที่ไหลวนในจุดนี้มีมากและจะมีปลา
เพาะปลาขบปลาออก ปลาเทโพ หรือชนิดปลาหนัง เข้ามาหากินอาหารในแถบบริเวณนี้

หาด ในช่วงน้ำลดตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงเดือนพฤษภาคมระดับน้ำค่อยๆ ลดลง จะมีหาดทรายได้
ระดับตามน้ำลดระดับลง เป็นพื้นที่ว่างเวิ้งของนกหลากหลายชนิด เป็นที่อาศัยของแมลงต่างๆ เช่น จิโป่ม จิ
หล่อ จินายไส้เดือนที่ทำรูวางไข่อยู่ใต้ทรายขุดรูเล็กๆ ลงไปอาศัยในตอนกลางคืนจะออกเสียงร้องเจี๊วเจี๊วจะ
หากินตามพืชที่เกิดขึ้นในน้ำโขง บริเวณริมหาดชาวบ้านยังอาศัยตะกอนและแร่ธาตุที่ถูกพัดพามา เพื่อปลูก
พืชผักริมโขงตรงบริเวณที่เป็นตลิ่งและสันดอนที่มีสภาพของดินปนทราย เช่น ผักชีช้าง ผักขี้ม ผักกุ่ม ผัก
เกี่ยวไคร้ผักปมตำลึง บักนอด ผักจิ้งจายต้นมะเดื่อ ต้นอ้อ ต้นตากบ ต้นเลา หวาน้ำพืชที่เกิดขึ้นในตลิ่งจะมี
ผลและหล่นเป็นอาหารสัตว์น้ำ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ตลิ่งและยังมีต้นไม้อยู่หลายชนิดที่เกิดอยู่ในบริเวณนี้และ
เป็นต้นไม้ที่มีรากเขอะเกาะดินไม่ให้พังทลายได้ดี ต้นไม้ที่เกิดขึ้นตามตลิ่งยังช่วยยึดเกาะหน้าดินให้ออกได้
อีกทาง ริมตลิ่งจะมีดินทรายปนดินร่วนทำให้การเตรียมพื้นที่ปลูกผักมีความสะดวกและง่ายต่อการขุดดินทำ
แปลงผัก

ภาพที่ 20 ภาพแสดงหาด
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไฉน)

พื้นที่ตลิ่งริมโขงยังเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของพวกสัตว์บกสัตว์น้ำทั้งช่วงน้ำลดและน้ำขึ้นได้อีกด้วย ผัก
ริมโขง ผักชีข้าง ผักขี้มขี้เขียด ผักเกี่ยวไคร้ ผักคาด ผักโหม ผักจิ้งจาย ผักบวง ผักตำลึง ผักชีข้าง ผักขี้มขี้
เขียด ต้นไคร้ ไคร้หนูน ต้นเลา ต้นอ้อ กุ่ม มะเดื่อ ไข่ หวาน้ำ ต้นคอม ต้นคาม สีดาน้ำ นอดน้ำ พลับพลึง กก
ก้านเหลือง ต้นทม ละหุ่งน้ำ พืชผักที่อยู่ริมตลิ่งมีทั้งที่ขึ้นเองตามธรรมชาติและปลูก ถ้าพืชผักที่มีระยะสั้นจะ
ปลูกไว้ใกล้บริเวณน้ำ เนื่องจากจะสามารถเก็บได้เร็วและไม่ใช้เวลานาน พืชที่มีอายุในการเจริญเติบโตนานจะ
ปลูกไว้ไกลๆ ริมฝั่งเพื่อสามารถเก็บผลผลิตได้ทันก่อนที่ช่วงฤดูฝนจะมา

ภาพที่ 21 ภาพแสดงพื้นที่ตลิ่งริมโขง
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไฉน)

บ้านกลาง ระบบนิเวศย่อยในแม่น้ำเลย โดยจำแนกได้ดังนี้ คือ แก่ง ดอน วัง หาด และบึง

แก่ง คือ บริเวณลำน้ำที่มีโขดหินขวางกั้น ในช่วงฤดูน้ำหลากระดับน้ำจะยกตัวสูงขึ้น ทำให้ไม่สามารถมองเห็นแก่งได้ แต่สังเกตได้จากบริเวณฝวน้ำที่กระแสน้ำจะไหลแรงกว่าพื้นที่อื่นๆ ช่วงฤดูน้ำลดพื้นที่แก่งจะปรากฏขึ้น ผู้ชายมักจะหาปลาบริเวณแก่งที่เป็นร่องน้ำลึก โดยใช้เครื่องมือหาปลา เช่น แห มอง อวน และผู้หญิงจะใช้สวิงจับสัตว์น้ำบริเวณแก่งที่เป็นร่องน้ำตื้น พื้นที่แก่งมักจะมีปลามาวางไข่ในบริเวณนี้ได้แก่ ปลาตะเพียน ปลาหนาม ปลาจาด ปลาอีตุ ปลาช่อน ปลาดุก และปลาช่อน เป็นต้น โดยแก่งในบริเวณบ้านกลางจะพบ 3 แก่งด้วยกันคือ แก่งใหม่ แก่งคันทนา และแก่งหาดคดดอน คือ มีลักษณะเป็นพื้นดินและโขดหินที่เกิดจากการตกตะกอนของแม่น้ำ

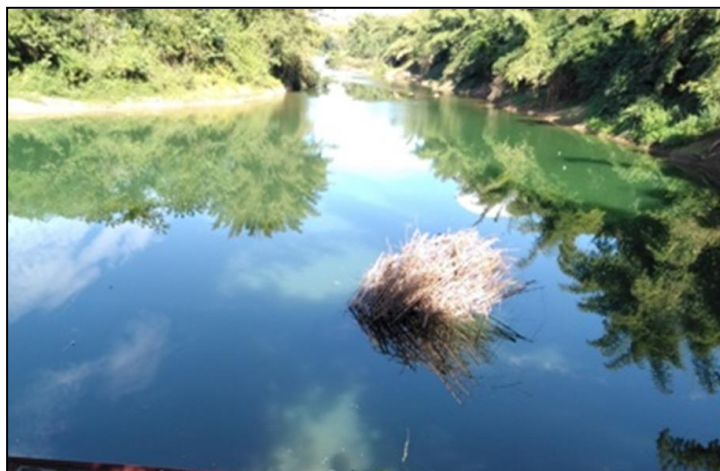
มีน้ำล้อมรอบคล้ายกับเกาะ แต่จะปรากฏให้เห็นเฉพาะในช่วงฤดูน้ำลดเท่านั้น ส่วนฤดูน้ำหลาก จะถูกน้ำท่วมจนไม่สามารถมองเห็นพื้นที่ดอนได้ ชาวบ้านกลางไม่นิยมใช้ประโยชน์จากพื้นที่บริเวณนี้ เนื่องจากเป็นพื้นที่กร้าง พื้นที่ดอนบ้านกลาง เช่น ดอนแก่งใหม่ มีลักษณะดอนพื้นดิน อยู่กลางแม่น้ำเลย มีขนาดพื้นที่ประมาณ 1 ไร่ เหตุที่เรียกว่า ดอนแก่งใหม่เนื่องจากดอนแห่งนี้อยู่ใกล้กับแก่งใหม่

ภาพที่ 22 ภาพแสดงแก่ง

(ถ่ายภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการวิจัย การสร้างการบริหารจัดการร่วมประตุน้ำศรีสองรัก เพื่อวิถีชีวิตและการเกษตรอย่างยั่งยืนของชาวไทยวน)

ในส่วนของ วัง คือ เป็นพื้นที่ได้น้ำมีระดับน้ำลึกมากกว่าพื้นที่อื่น ๆ ลักษณะของฝวน้ำบริเวณวังจะไหลราบเรียบ และได้น้ำมีกระแสน้ำนิ่งซึ่งเป็นลักษณะเช่นนี้ตลอดทั้งปี ชาวบ้านเชื่อกันว่า วังเป็นที่อยู่ของดวงวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านผู้ชายมักจะนิยมไปหาปลาบริเวณวัง เนื่องจากจะเจอปลาใหญ่ โดยเฉพาะปลาเค็ง ที่มักพบเฉพาะบริเวณพื้นที่วังเท่านั้น โดยการหาปลาผู้ชายจะนำเรือกาบออกหาปลา โดยวังที่บ้านกลางมีทั้งหมด 7 วัง คือ วังแค้น วังมน วังม่วงหรือวังท่าป่าเหว วังอ้อ วังแซ้ วังฮาง และวังเซิม

ภาพที่ 23 ภาพแสดงวัง

(ถ่ายภาพโดย คณะนักวิจัยท้องถิ่น โครงการวิจัย การสร้างการบริหารจัดการร่วมประจักษ์น้ำศรีสองรัก เพื่อวิถีชีวิตและการเกษตรอย่างยั่งยืนของชาวไทยวน)

หาด คือ พื้นที่บริเวณริมตลิ่งแม่น้ำ มีลักษณะเป็นพื้นดินหรือพื้นทรายทอดตัวจากริมฝั่งไปยังแม่น้ำ พื้นที่หาดมีลักษณะลาดเอียงต่ำ จึงทำให้ระดับน้ำบริเวณหาดค่อย ๆ ลึก หาดบางจุดในแม่น้ำเลยมีร่องน้ำลึกอยู่ด้านหน้าบริเวณหาด มักจะพบแมงอีนี๊ว และหอยตาก ซึ่งกลุ่มผู้หญิงมักจะนิยมจับกลุ่มกันหาสัตว์น้ำบริเวณนี้ เนื่องจากมีความปลอดภัย และกระแสน้ำไม่ไหลเชี่ยวมากนัก หาดบริเวณบ้านกลางมีทั้งหมด

6 หาด คือ หาดลอก หาดสมท้อ หาดตาเลื่องหรือหาดก้านเลื่อง หาดคด หาดตาเปี้ย และหาดไห

บุง มีลักษณะเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำที่มีน้ำท่วมขังตลอดทั้งปี ในช่วงฤดูน้ำหลากแม่น้ำเลยจะไหลเข้าไปท่วมพื้นที่บุง แต่เมื่อแม่น้ำเลยลดระดับลง บุงจะยังคงมีน้ำอยู่แต่จะแยกตัวออกจากแม่น้ำเลย บุงมีพรรณพืชไม้น้ำขนาดเล็กที่มีความหลากหลายและเป็นที่อยู่อาศัยของปลาและสัตว์น้ำน้อยใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์ ผู้ชายมักเข้าไปหาปลาในพื้นที่บุงตลอดทั้งปี โดยใช้เครื่องมือจำพวก มอง แห ทั้งนี้ เฉพาะอาณาเขตบ้านกลางพบบุงอยู่บริเวณแก่งใหม่หนึ่งจุด จึงเรียกขานกันว่า บุงแก่งใหม่

ระดับน้ำจะแตกต่างกันไปในแต่ละฤดู โดยช่วงฤดูน้ำหลากเดือนพฤษภาคม ถึง ตุลาคม แม่น้ำเลยมีลักษณะการไหลที่เชี่ยวกราดจากต้นแม่น้ำถึงปลายน้ำ แม่น้ำเลยช่วงฤดูการนี้มีสิน้ำตาลเข้ม ขุ่น มีปริมาณน้ำในลำน้ำมาก ผู้คนในลุ่มน้ำไม่นิยมหาอาหารจากแม่น้ำเลยในช่วงนี้มากเท่าไรนัก เนื่องจากเป็นช่วงที่กระแสน้ำไหลเชี่ยวรุนแรงค่อนข้างอันตราย ส่วนในฤดูแล้ง ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึง เมษายน แม่น้ำเลยมีลักษณะการไหลที่ช้าลง ปริมาณน้ำในลำน้ำลดลง เกาะ แก่ง สันดอน โขดหินจะปรากฏขึ้นจากแม่น้ำ ทำให้แม่น้ำเลยบางจุดผู้คนสามารถสัญจรโดยเรือหาปลาขนาดเล็กและสามารถเดินลัดเลาะตามโขดหินข้ามลำน้ำเลยได้ สีของแม่น้ำเลยในช่วงฤดูการนี้ค่อนข้างใสสะอาดบางพื้นที่มองเห็นท้องน้ำได้ ทั้งนี้ ผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำเลยนิยมหากินในแม่น้ำเลยช่วงฤดูการนี้มากที่สุด เนื่องจากมีความปลอดภัยและใสสะอาด

เครื่องมือหาปลา จะถูกออกแบบให้เหมาะสมกับลักษณะปลาหรือสัตว์น้ำ กระแสน้ำ และลักษณะของพื้นที่ที่จะนำเครื่องมือไปจับ เครื่องมือหาปลามีตั้งแต่ขนาดเล็ก ๆ ไว้สำหรับจับกุ้ง แมลง ปู ปลาตัวเล็ก ไปจนถึงปลาที่มีน้ำหนักเป็นร้อยกิโลกรัม

เครื่องมือหาปลาและสัตว์น้ำขนาดเล็ก

ดางลากกุ้ง ทำด้วยผ้าดางเขียวเย็บต่อ ๆ กันทำให้เป็นโถงเล็กน้อยให้มีความยาว 2-3 เมตร ความกว้าง 1 เมตร เย็บดินด้านล่างด้วยลูกแหหรือลูกตะกั่วเพื่อให้ดางจม ใช้ไม้ไผ่เป็นหลักทั้ง 2 ข้าง ใช้ได้ทุกพื้นที่ ก่อนดางดางต้องผสมรำผสมดินหรือหัวอาหารทิ้งไว้เป็นจุด ๆ รอให้กุ้งเข้ามากินรำมาก ๆ ถึงจะลากดางได้ การลากดาง ลากตามกระแสน้ำชนิดสัตว์ที่จับได้ กุ้ง ปลาตัวเล็ก ใช้คนลาก 2 คน ช่วงเวลาที่เหมาะสมคือหลังพระอาทิตย์ตกดิน และลากดางในช่วงน้ำแห้งมีหาดทรายหรือบ่ง

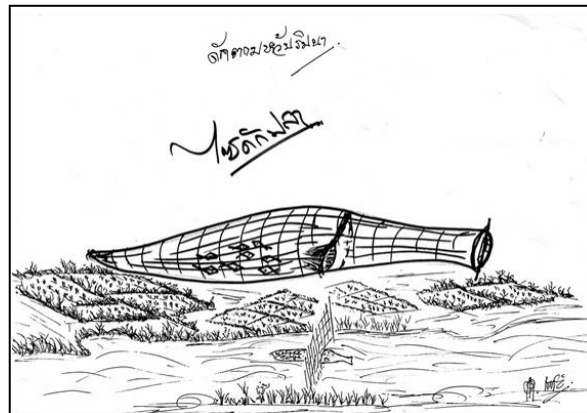
ภาพที่ 24 ภาพแสดงดางลากกุ้ง
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไย)

เครื่องมือดักกุ้ง ในอดีตชาวบ้านใช้ใช้กุ้งดักภาพซ่ายมีอวางตามริมตลิ่งน้ำโขงที่ไม่แรงมากเป็นพื้นราบความลึกประมาณ 90 – 100 เซนติเมตร ด้วยการตีโครงสร้างแบบกลองสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านหนึ่งจะปาดเป็นปากกลามเพื่อให้มีทางเข้าของกุ้งแควลง จากนั้นนำผ้าดางเขียวมาหุ้มห่อและทำปีกทั้งสองข้างเพื่อกันให้กุ้งเดินทางไปทางเดียวกัน ตรงกลางจะเจาะรูเพื่อให้กุ้งมุดเข้าไปเป็นจุดๆทำจากบนถึงด้านล่าง ใช้ในพื้นที่ริมฝั่งหรือริมโขดหินที่มีน้ำไหลแรง กุ้งจะว่ายทวนกระแสน้ำ ใช้ได้ทุกฤดู

รูปภาพขวมือ คือเครื่องมือปัจจุบัน ชาวประมงพื้นบ้านได้ประยุกต์เครื่องมือดักกุ้งหลายรูปแบบ มีการดัดแปลงมาจากวัสดุเหลือใช้ในประจำวัน ทำด้วยถังน้ำดื่มแล้วหรือขวดน้ำ 1.25 ลิตรมาเจาะรูบริเวณรอบถึง รอบขวด มีงาเป็นทางเข้าเพื่อให้กุ้งได้เคลื่อนที่เข้า ชาวบ้านวางดักในพื้นที่บริเวณน้ำนิ่งและไหลช้า สำหรับชาวที่มีน้ำหนักเบาจะใช้ไม้ไผ่เป็นหลักยึดปักให้ลงถึงพื้นดินใช้รำและหัวอาหารปลาเป็นเหยื่อล่อ และมีหินมาทับเครื่องมือที่ทำจากขวดน้ำไว้เพื่อไม่ให้ไหลไปตามน้ำ จะใช้เชือกผูกเป็นห่วงเพื่อให้เห็นเครื่องมือในตอนไปเก็บกู้

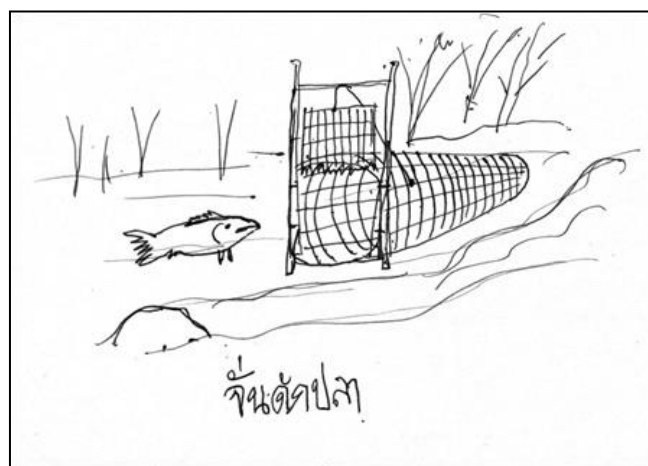
ในช่วงน้ำหลากช่วงเดือน พฤษภาคม เพื่อวางไข่และเจริญเติบโต พอปลายฝนต้นหนาวก็จะกลับลงแอ่ง บึง วัง ชาวบ้านก็จะเอาไข่ไปดัก และปลาในช่วงฤดูนี้ เริ่มสะสมไขมัน คือที่มาของคำว่า “ข้าวใหม่ ปลามัน”

ภาพที่ 27 ภาพแสดง ไจ่ดักปลา

(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไย)

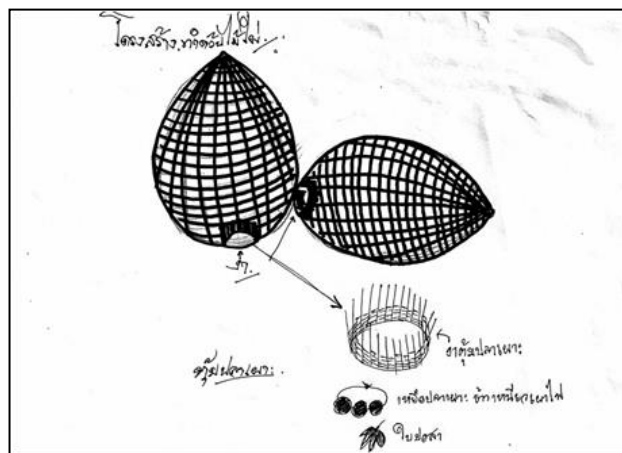
จั่น เป็นเครื่องมือดักปลาที่ไม่ต้องใช้เหยื่อ ภูมิปัญญาชาวบ้านนำไม้ไผ่มาจักสาน ใช้ในพื้นที่ริมฝั่ง ที่น้ำไหลแรง ดักทางปลาที่ว่ายทวนกระแสน้ำ ปลาที่จับได้ ปลาอีตุ้ม ปลาโน ปลาคัง ปลาปาก ปลาบู่ เป็นเครื่องมือที่สร้างขึ้นเอง ชาวบ้านจะใช้จั่นดักปลาในช่วงน้ำหลาก เพราะปลาจะว่ายทวนน้ำและริมฝั่งในช่วง น้ำหลากไม่ออกไปกลางแม่น้ำเพราะน้ำขุ่น การวางจั่นดักปลาจะวางห่างจากฝั่งประมาณสองเมตร แต่ บางครั้งอาจวางห่างจากฝั่งเกินสองเมตรในพื้นที่ค่อนข้างไกลฝั่งตามความเหมาะสม บางจุดจะมีแพ่งกันเพื่อ บังคับปลาให้เข้าไปในจั่น

ภาพที่ 28 ภาพแสดงจั่น

(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไย)

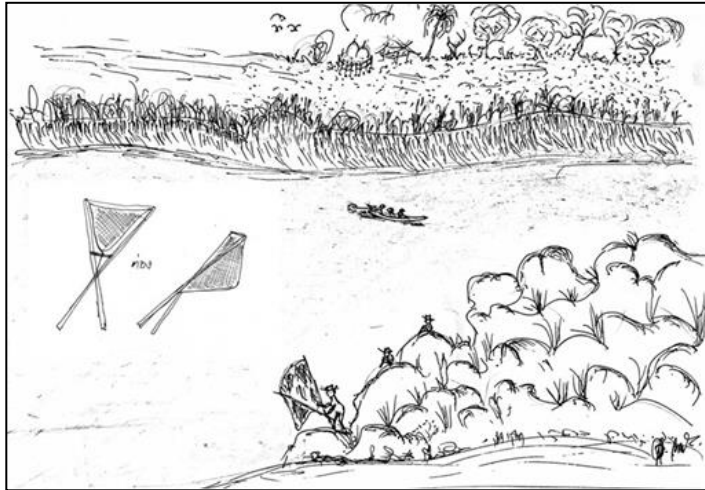
ตุ้มปลาเผา จักสานขึ้นโครงด้วยไม้ไผ่ข้าวหลามและไม้ไผ่พาง เนื่องจากเนื้อไม้ไผ่มีความบางเบา ทำให้จักสานง่าย ซึ่งความยาวของป่องไม้ไผ่ที่นำมาจักสานยาวถึง 120 เซนติเมตร ตุ้มปลาเผาใหญ่เท่าโอ่งแดง สานให้ความห่างของตาตุ้มประมาณ 4-5 เซนติเมตร ทำปากทางเข้าที่ชาวบ้านเรียกว่างา อยู่ด้านล่างฐาน ตุ้มวางตุ้มในบริเวณคกหรือบริเวณที่มีความลึกของน้ำประมาณ 10 เมตรขึ้นไปในบริเวณคก ซึ่งด้านล่างน้ำมีการไหลของน้ำแรงพอประมาณลักษณะการไหลเวียน ตุ้มปลาต้องใส่หินที่เป็นหินกรวดลงไปเพื่อถ่วงให้ตุ้มไม่แกว่งไปมา ตัวตุ้มที่วางลงไปใต้น้ำจะไม่ติดพื้นต้องดึงเชือกขึ้นมาให้ห่างจากดินประมาณ 1 เซนติเมตร ตุ้มปลาเผาจะมีเชื้อใส่ไว้ เมื่อก่อนชาวบ้านจะนำผักกุ่มมัดเป็นมัดแล้วนำไปแขวนไว้ในตุ้มปลา แต่ปัจจุบันมีการเปลี่ยนเชื้อจากที่เคยใช้ผักกุ่มเปลี่ยนมาเป็นการใช้ข้าวเหนียว (ดูภาพด้านล่าง ภาพวิธีการตุ้มของชาวบ้าน)

ภาพที่ 29 ภาพแสดงตุ้มปลาเผา

(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไฉน)

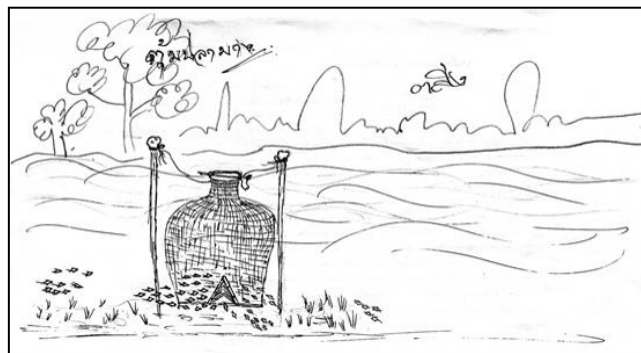
ต้อง เป็นเครื่องมือหาปลาอีกชนิดหนึ่ง ที่ใช้หาปลาในช่วงน้ำเริ่มขึ้นและปลาเริ่มอพยพมาถึงบริเวณแก่งในพื้นที่บ้านม่วงในช่วงเดือนมีนาคม-มิถุนายน จะไปปักซั้งปลาตามโขดหินที่แก่งเพราะในช่วงนั้นระดับน้ำจะต่ำจนเกิดเป็นแก่งน้ำจะแคบและไหลเชี่ยวมาก ปลาจะขึ้นเลาะตามโขดหินชนิดปลาที่ได้ ปลากระบอก ปลาหมอ ปลายาง ปลาออก ปลารากกล้วย ปลาช่อน ปลาค้าว ปลาขบ ปลาแกง ปลาปาก ในช่วงนี้เป็นช่วงที่ชาวบ้านหาปลาได้เป็นจำนวนมาก ปลาหนึ่งส่วนใหญ่จะขึ้นตอนกลางคืน ส่วนมากจะเป็นปลาตัวใหญ่ 2-3 กิโลกรัมขึ้นไป ปลาเกร็ดจะขึ้นในตอนกลางวัน พอถึงช่วงน้ำเต็มฝั่งก็จะใช้ต้องเลาะซั้งกอหญ้าที่น้ำท่วมตามริมฝั่งแม่น้ำโขง ปลาที่ได้คือ ปลาใน ปลากด ปลากัง นิยมนำต้มไม้ไผ่ ที่มีปลายไฟเล็กและเบาเพื่อให้เวลาตักต้องยกขึ้นมาง่าย เบา ตัวต้องจะป็นด้ายเอ็น มีอายุใช้งานส่วนใหญ่ไม่เกิน 3 – 5 ปี จะใช้แรงงานผู้ชายตักต้อง เนื่องจากแรงน้ำมีความเชี่ยวไหลแรง ยืนตักต้องอยู่แซนและก้อนในบริเวณแก่ง จะมีกติกาในการตักต้องคือมีการต่อคิวในการตักต้อง กรณีมีคนไปเยอะและต้องรอคิวนาน

ภาพที่ 30 ภาพแสดงการตักต่อง

(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไฉน)

คุ่มปลามาง ทำจากไม้ไผ่จักสานเป็นรูปทรงกลมแบบคอขวดเส้นผ่าศูนย์กลาง 30-40 เซนติเมตร สูง 60 เซนติเมตร ทำงาตักปลาออกตรงฐานล่าง ใช้ในช่วงฤดูน้ำหลากขึ้นเต็มฝั่ง ใช้ติดริมฝั่งบริเวณที่มีหญ้าขึ้น ทั้งในแม่น้ำโขงและลำน้ำสาขา ในช่วงเดือนกรกฎาคม-กันยายน ช่วงนี้น้ำจะขุ่นปลาจะหาหลบตามริมฝั่ง ชนิดปลาที่จับได้ขึ้นอยู่กับเหยื่อที่ใช้ ถ้าเป็นรำก็จะได้ปลามาง (ปลาตะเพียน หากใช้ไส้ไก่หรือหัวอาหารปลาคูก็จะได้ปลากด ปลากะทิง)

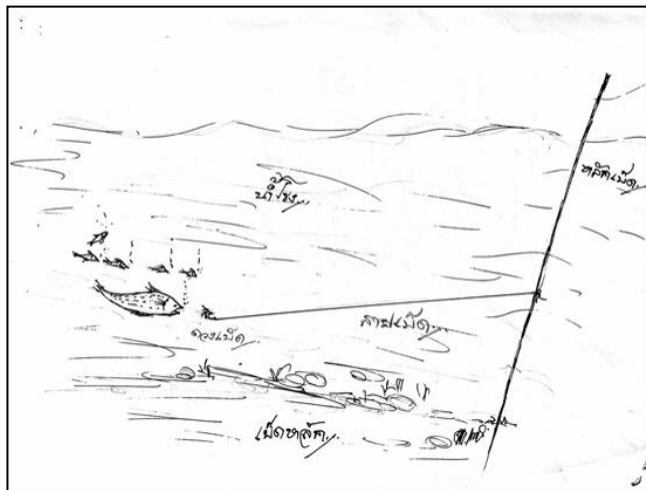
ภาพที่ 31 ภาพแสดงคุ่มปลามาง

(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไฉน)

เบ็ด ที่ใช้ในพื้นที่จะมี เบ็ดคัน เบ็ดหลัก เบ็ดชำ และเบ็ดฝีก การใช้งานจะแตกต่างกันไปเช่นเบ็ดคันหรือชาวบ้านเรียกว่าเบ็ดค่อม เป็นการนำไม้ไผ่มาเหลาให้เท่านี้วมือทำปลายคันให้บางสามารถโค้งได้ และเป็นเทคนิคของเบ็ดที่ต้องการให้ปลากินเบ็ดและติดเบ็ดได้ง่าย ใช้ได้ทุกพื้นที่ใช้เหยื่อไส้เดือน เหยื่อปลาตัวเล็ก ปักตามริมตลิ่ง ปลาที่จับได้ ปลากด ปลากัง ปลาช่อน ปลานิล นิยมใช้กันมากในช่วงน้ำลด

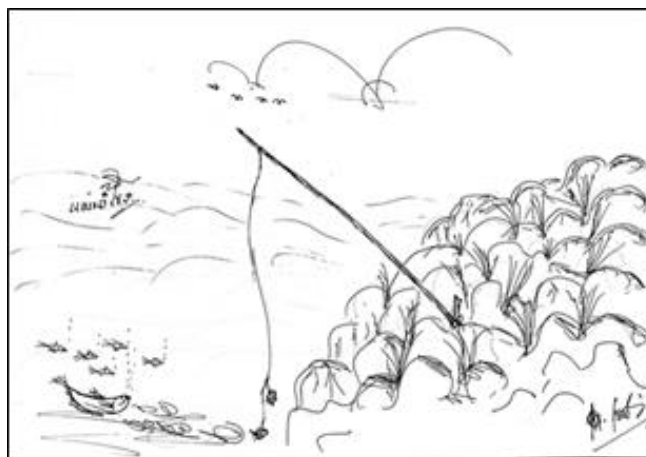
เบ็ดหลัก หลักทำด้วยไม้ไร่ (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง)และเหลาไม้ข้างที่มีลักษณะหนา มาเหลาหลักเบ็ดให้ขนาดเล็กเท่าหัวแม่มือ ความยาวหลักเบ็ดยาวประมาณ 2-3 เมตร ปักหลักเบ็ดในช่วงน้ำเริ่มขึ้นในเดือน

กรรภูาคม และปักหลักเบ็ดได้อีกรอบเดือนพฤศจิกายน ปักตามริมโขงหาดทรายคอน โดยใช้ไม้ไผ่เป็นเหยื่อปลาในช่วงน้ำเริ่มขึ้นเดือนกรรภูาคม ใช้แมลงและกุ้งเป็นเหยื่อปลาใน เดือนพฤศจิกายน ปลาที่ติดเบ็ดส่วนใหญ่ได้ปลา ปลาแคด ปลาคัง ปลาตอง ปลาสงัว ปลาฮอน

ภาพที่ 32 ภาพแสดงเบ็ดหลัก
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไย)

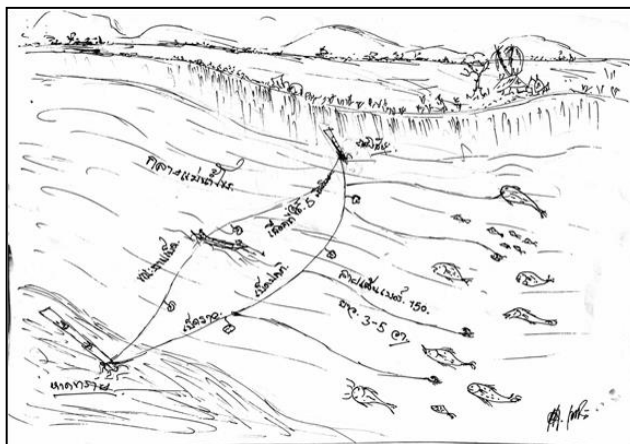
เบ็ดชำ เป็นเบ็ดที่ทำด้วยเชือกยาว 5 เมตรส่วนปลายจะมีดวงเบ็ดและมีหินมัดติดเพื่อให้เบ็ดจมน้ำ เบ็ดชนิดนี้ใช้ในพื้นที่ หมีดไคร้ ไต้หลวง คอน ใช้ปลาตัวเป็น ๆ เป็นเหยื่อ เช่น ปลากระบอก ปลาไหล ปลาที่จับได้ ปลาคัง ปลาหูหมาก ปลาแซ่ ใช้ได้ทุกฤดูกาล

ภาพที่ 33 ภาพแสดงเบ็ดชำ
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไย)

เบ็ดเตียก เป็นเบ็ดที่ใช้ในพื้นที่ร่องน้ำลึก คอน คก เวิน มีความยาวของสายเบ็ด 30-60 เมตร

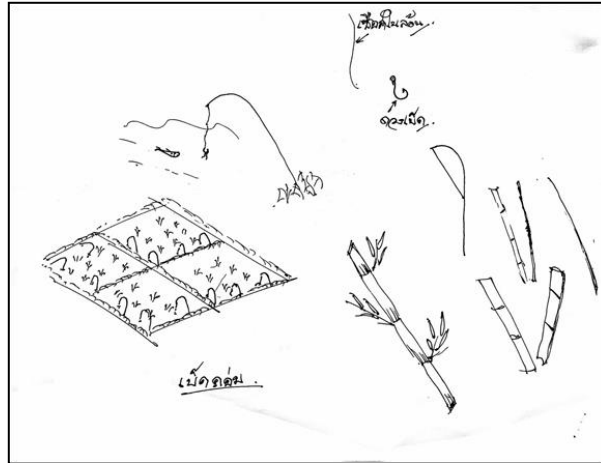
แล้วแต่ละพื้นที่ ใช้เชือกโยงข้ามโขง ผึงหนึ่งมัดหลักที่อยู่บนฝั่งอีกด้านหนึ่งมัดหินชำ โยนลงน้ำจนถึงพื้นดิน กลางลำน้ำ มัดหินป้อมและเบ็ดเป็นจุดๆ เพื่อให้เบ็ดจมน้ำและถึงพื้นดิน ใช้เหยื่อลูกปลาสร้อย ปลากระบอก ปลาที่กินเบ็ด ปลาหูหมาก ปลาขบ ปลาปาก ปลาคว่ำ ปลาเผา ปลาคังที่มีขนาดใหญ่ ดวงเบ็ดใช้ใหญ่สุดเดิม ที่ไปตีเหล็กเอาเอง เบ็ดทุกชนิดสามารถรองรับน้ำหนักปลาตั้งแต่ขนาด 200 กรัมถึง 20 กิโลกรัม ยกเว้นเบ็ด ค่อมหรือเบ็ดคันที่รับน้ำหนักได้ไม่เกิน 1 กิโลกรัม

ภาพที่ 34 ภาพแสดงเบ็ดฝีก
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไย)

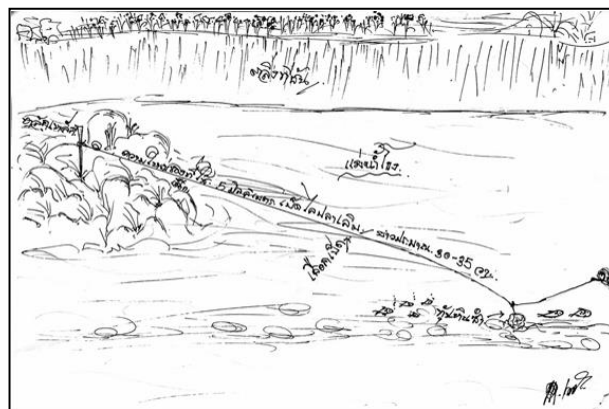
เบ็ดแขวน มีลักษณะการใส่ตามชื่อ คือการผูกแขวนไว้กับหลักไม้ไผ่หรือกิ่งไม้ตามริมฝั่งโดยเหยื่อ จะว่ายอยู่ระดับผิวน้ำเพื่อล่อปลาหากินตามผิวน้ำเช่น ปลาขบ ปลาคว่ำ ปลาสร้อย แต่อาจจะมีลักษณะพิเศษก็ ตรงเหยื่อล่อ เหยื่อที่ใช้ล่อปลาสำหรับเบ็ดแขวน ปลาขนาดเล็ก เช่น ปลาดุก ปลากระบอก ปลาไหล ปลาปาก ส่วนที่พิเศษสำหรับเบ็ดแขวนคือการนำลูกของพันธุ์พืชตามธรรมชาติที่สุกแล้วมาเป็นเหยื่อล่อสำหรับปลา กินพืช มะเดื่อใหญ่ ลูกขี้กา ลูกผักกุ่ม ปลาที่ได้ ปลาปาก ปลาเผา ปลาขาง

เบ็ดค่อม คันเบ็ดทำมาจากไม้ไผ่บ้าน ชาวบ้านตัดไม้ไผ่เป็นท่อนๆ จากนั้นแล้วก็นำมาเหลาให้ได้ ขนาดตามต้องการ ความยาวของคันเบ็ดประมาณ 120 เซนติเมตร เดิมใช้ด้ายไนล่อนผูกคันเบ็ดให้แน่นและ เอาดวงเบ็ดมาผูกมัดกันให้แน่น ส่วนใหญ่ชาวบ้านเอาไปปักไว้ตามคันนาในช่วงที่ฤดูการทำนาก่อนข้าวตั้ง ท้อง และริมตลิ่งน้ำโขงที่น้ำไม่ไหลแรงมาก ใช้ได้เดือนเป็นเหยื่อ ปลาที่ได้ คือ ปลาซ่อน ปลาดุก ปลาหม้อ นานา ปลาไหล จะปักเบ็ดเบ็ดค่อมไว้ในช่วงเย็นๆ ในช่วงเช้าจะมายามอีกรอบ

ภาพที่ 35 ภาพแสดงเบ็ดคด
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไย)

เบ็ดไค การปักเบ็ดไคจะมีอยู่สองลักษณะถ้าพื้นที่ไหนเหมาะสมกับการมัดไคก่อนหิน ชาวบ้านจะมัดแล้วปล่อยเชือกให้ไหลลงน้ำโขงโดยมีหินผูกถ่วงไว้เพื่อไม่ให้ดวงเบ็ดแกว่งไปมา ใช้ความยาวของเชือกประมาณ 30-35 วา ส่วนใหญ่ในอดีตรักใช้เชือกในล่อนใหญ่ ปัจจุบันใช้เชือกฟาง 5 มิลลิเมตร เขี้ยวที่ใช้ล่อใช้หนังควายที่เนา เนื้อลิง เนื้อหมา ที่เป็นของเนา همین เนื่องจากเหยื่อล่อเหล่านี้จะล่อปลาได้เป็นอย่างดี ขนาดของปลาตั้งแต่ 10 กิโลกรัมถึง 50 กิโลกรัม

ภาพที่ 36 ภาพแสดงเบ็ดไค
(วาดภาพโดย นายแดง เนาว์ไย)

ความน่าสนใจของชุมชนริมแม่น้ำโขงคือ ความรู้เกี่ยวกับนิเวศแม่น้ำโขงที่มาจากการปฏิบัติและประสบการณ์ ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศแม่น้ำโขงนี้ มีความละเอียดอ่อน นักวิจัยท้องถิ่นทุกคนมีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ ชื่อปลา พืชผัก การไหลของน้ำ วิธีการหาปลา สัตว์น้ำ การผลิตเครื่องมือต่าง ๆ ประเด็นการพูดคุยที่มีชีวิตชีวาในช่วงเก็บข้อมูลคือ การเล่าเรื่องภูมิปัญญาการหาอยู่หากินกับแม่น้ำโขง ซึ่งพบว่า ทุกคนอธิบายได้อย่างละเอียด ช่วยเพิ่มเติมข้อมูล ถกเถียงแลกเปลี่ยนกันอย่างกระตือรือร้น การเก็บข้อมูล

ลักษณะนี้เหมือนกับการดึงคนเหล่านี้ให้กลับไปสู่วัยเด็กที่มีชีวิตอยู่กับแม่น้ำโขง เด็กผู้ชายออกเรือหาปลา กับ พ่อ หรือญาติที่เป็นผู้ชาย ส่วนผู้หญิงออกไปจกไคกับแม่ หาปลาริมฝั่ง ผู้หญิงทั้งสี่หมู่บ้านไม่ค่อยได้ออกเรือ หาปลาแบบผู้ชาย ผู้หญิงจะหาปลา สัตว์น้ำ จกไค ที่หาด หรือปลุกผักที่ริมตลิ่ง ผู้หญิงจะมีความรู้ดีมาก เกี่ยวกับการปลุกผัก การหาปลาตัวเล็กๆ ที่ไม่ต้องออกเรือ ส่วนผู้ชายจะออกเรือหาปลา กรณีปลาบึกจะเห็นว่า คนหาปลาจะเป็นผู้ชายเท่านั้น เมื่อผู้ชายเป็นคนหาปลา พวกเขาจะเป็นคนทำเครื่องมือหาปลาชนิดต่าง ๆ ได้ อาจจะเป็นเพราะว่ารู้ธรรมชาติของปลาอย่างดี จึงสามารถทำเครื่องมือจับมันได้

ความรู้เกี่ยวกับแม่น้ำโขง มีตั้งแต่การสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงธรรมชาติ กรณีปลาบึก ชาวหาดไคร้ บอกว่า หากมีนกนางนวล บินมาก หรือดอกหางนกยูงผลิดอกเมื่อไหร่ นั่นแสดงว่า ปลาบึกกำลังจะมาแล้ว ชาวบ้านมีความรู้ จำแนกชนิดของปลา กุ้ง พืชผักต่าง ๆ ร่องน้ำ กระแสน้ำ ผา แก่ง คก เวิน คอน หลง หนอง และอื่น ๆ เมื่อหาปลาหรือสัตว์น้ำได้แล้ว ชาวบ้านมีความรู้ว่าจะถนอมอาหารอย่างไร ปลาที่หาได้จะนำมา ตากแห้ง ไก่นำมาปรุงเป็นไกยี้ ไก่น้ำเกลือ ไก่เขียว ไก่ปรุงรส ไว้เป็นอาหาร เมื่อล่องเรือไปกับชาวบ้าน คนหาปลาจะมีความรู้ในการพาย หรือจับเรือ รู้ระบบนิเวศของแม่น้ำว่าบริเวณใดเป็นเวิน มีโขดหิน อยู่ด้านล่าง ที่ใดมีความเหมาะสมในการวางเครื่องมือหาปลาชนิดใด เช่น โด้ง มองชนิดต่างๆ หรือจะใช้วิธีการดำหาปลา

กลุ่มคนที่มีความรู้เหล่านี้ เป็นคนที่เกิดก่อนปีพ.ศ.2530 หรือ มีอายุประมาณ 45 ปีขึ้นไป เราพบว่า บ้านหาดไคร้จำนวนเรือหาปลามีอยู่ 13 ลำ มีเพียง 6 ลำที่ยังวนเวียนออกหาปลา ที่เหลือจอดอยู่ริมฝั่ง ในจำนวน 6 ลำนี้มีเจ้าของเรือที่อายุ 25 และ 35 ปี แต่ทั้งสองคนมีอาชีพประจำอยู่แล้ว ปริมาณปลาที่หาได้น้อยลงมาก แต่คนหาปลาก็ยังคงมาที่แม่น้ำโขงทุกคนแม้ไม่ได้ปลา คนหาปลาบอกว่า เราผูกพัน บ้านห้วยลึกมีเด็กหนุ่มที่เรียนจบระดับปริญญาตรี กลับมาช่วยพัฒนาเกษตรที่บ้านมากกว่าการหาปลาแล้ว อาจจะเป็นเพราะว่า การเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงอยู่ในระดับที่ชาวบ้านควบคุมไม่ได้ การทำเกษตรยังสามารถใส่ปุ๋ย ปรับแต่งกิ่ง ดอก เพื่อให้ได้ผลผลิต

ลูก หลาน คนหาปลา คนจกไค ไม่ได้มีความสัมพันธ์ ผูกพันกับแม่น้ำโขงเหมือนคนรุ่นพ่อแม่ คนเหล่านี้มีอาชีพที่พึ่งพิงเศรษฐกิจภายนอกชุมชน วิถีคนแม่น้ำโขงอาจจะไม่ใช่วิถีเกษตรกรอย่างเดียว แต่เป็นวิถีของความรู้อะไรและประสบการณ์ของคนที่อยู่ลุ่มน้ำโขงด้วย

4.5 แม่น้ำโขงคือพื้นที่สาธารณะ

การใช้ประโยชน์และกรรมสิทธิ์ ตามลักษณะกายภาพของแม่น้ำโขง พื้นที่บริเวณริมตลิ่ง หาด ที่เพาะปลูกพืชผักริมหน้านั้น เป็นพื้นที่จับจองเฉพาะตนหรือครอบครัว ในปีใดที่ไม่ใช้พื้นที่เพาะปลูก เพื่อนบ้านสามารถยืมพื้นที่ไปปลูกผักได้ แต่เมื่อกรมโยธาธิการเริ่มสร้างเขื่อนกันตลิ่ง ทำให้พื้นที่ปลูกผักหดหายไป ผักที่ปลูกได้จึงไม่ได้มีจำนวนมากเพื่อแจกจ่ายอีกแล้ว กรณีบ้านหาดไคร้ ยังคงมีคนปลูกผักริมโขงประมาณ 2 ราย (ก่อนหน้านี้นี้ปลูกกันเกือบทุกหลังคาเรือน) ผักที่ปลูกได้จะเอาไปขายแม้ว่าจะเป็นคนในบ้านเดียวกันก็ตาม กรณีบ้านห้วยลึก ตอนนี้แทบจะไม่มีคนปลูกผักแล้ว กรณีบ้านกลาง พื้นที่ริมตลิ่งและหาด

ยังคงความเป็นธรรมชาติไว้มาก ชาวบ้านปลูกพืชผักได้เอาไว้กิน แจกกันในชุมชน หากมีเหลือก็วางขายหน้าบ้าน เช่นเดียวกับการหาปลา ปัจจุบันนี้ ปลาที่หาได้มีไว้พอขายในชุมชนเท่านั้น จะแบ่งกันกินก็ต่อเมื่อเป็นคนที่สนิทกันมากจริง ๆ เท่านั้น แต่ที่บ้านกลางยังเห็นระบบการแลกเปลี่ยนหรือการให้โดยไม่มูลค่าอยู่

กรณีการจกโก ชาวบ้านหาดไคร้ไม่ปิดกั้นพื้นที่การจกโก คนบ้านอื่นสามารถมาจกโกที่นี่ได้ เช่นเดียวกับคนที่บ้านหาดไคร้ก็สามารถไปจกโกที่อื่นได้เช่นเดียวกัน แต่ปีนี้เป็น 2562 ชาวบ้านสามารถจกโกได้แค่ 2-3 วันเท่านั้น และในช่วงเดือนมิถุนายน เมื่อครอบครัวหนึ่งพบโกอยู่บริเวณดอนแวง เขาไม่บอกใครเลย กล่าวว่า คนอื่นจะมาแย่งจกโก

กรณีเช่นนี้จะเห็นว่า ในพื้นที่ที่ทรัพยากรมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ทรัพยากรนั้นจะไม่มีราคา เนื่องจากทุกคนสามารถเข้าถึงได้ หรือสามารถหาได้ง่าย หากทรัพยากรมีจำกัด ไม่นานอนว่าในอนาคตจะสามารถเข้าถึงทรัพยากรนั้น ๆ ได้หรือไม่ สิ่งนั้นจะไม่สามารถแจกจ่ายได้ จะเก็บไว้เป็นผลประโยชน์ส่วนตน สรรพสิ่งต่าง ๆ ในแม่น้ำโขงก็เช่นเดียวกัน ปลาที่ไม่เคยมีราคาในอดีต แต่ปัจจุบันมีราคาแพงและไม่แน่ใจว่าจะสามารถหาพบได้หรือไม่ในอนาคต เช่น ปลาบึก เป็นต้น

พื้นที่หาปลาจะมีสองลักษณะคือ กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่มีมูลค่า และ กรรมสิทธิ์ที่ส่วนรวม แต่สามารถขอยืมใช้จากเจ้าของ

กรรมสิทธิ์ส่วนรวม กรณีบ้านห้วยลึก ลวงหาปลา ลวงไล่มอง โด่งกับดักซ่อน เป็นพื้นที่สาธารณะ ใครไปถึงก่อนก็สามารถจับจองได้ ปัจจุบันมีแต่ลวงไล่โด่ง กับ มอง เป็นที่สาธารณะอยู่ ปัจจุบันไม่มีลวงไล่ดักซ่อนแล้วเพราะระบบนิเวศเปลี่ยนไป คนหาปลาสามารถมาไล่ลวงได้ตลอดทั้งปี แต่จะรู้ว่าลวงนี้ใครเป็นผู้ถือครอง ลวงของบ้านห้วยลึกบริเวณเลยแก่งผาไค้ไปทางประเทศลาวที่ผาดับ พื้นที่ทางโคกหมาจึงจกอาจจะมีการขอเช่าระยะสั้น จ่ายราคาแล้วแต่ตกลง 50-200 บาท ปีนี้มีคนที่ห้วยลึกไปจกลวงที่ฝั่งลาว 3 คน

ลั้งไหลมอง จะอยู่พื้นที่ร่องน้ำลึกแถวดอน และหาด บริเวณดอนกลาง ลั้งจะเข้าคิวกันไหล ในเดือนมีนาคม ถึงพฤษภาคม ปล่อยไหลไปกับสายน้ำ คนหนึ่งไล่ได้ประมาณ 3 รอบ ส่วนนิเวศอื่น ๆ ไม่มีกรรมสิทธิ์ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ แม้คนที่อยู่ฝั่งลาวก็สามารถมาหาปลาได้ที่บริเวณบ้านห้วยลึก

กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล บ้านกลาง มีลวงโด่ง มีประมาณ 8-9 จุด กรรมสิทธิ์เป็นส่วนบุคคลสืบทอดกรรมสิทธิ์ส่งผ่านไปถึงลูกหลาน หรือขายต่อ มูลค่าหาปลาปีละประมาณสามหมื่นถึงแสนห้า และไม่เคยเห็นการขายสิทธิ์ มีข้อสังเกตว่า คนที่เป็นเจ้าของลวงโด่งจะมีฐานะดีในชุมชน

บ้านม่วง มีการวางลวงที่ฝั่งลาว ลวงไล่มองกับโด่ง มีกรรมสิทธิ์บุคคลขายได้ราคาประมาณ 7000-70,000 บาท ลวงที่ตามก้อนและลวงจะมีราคาเพราะมีปลาใหญ่และจำนวนมาก คนหาปลาฝั่งลาวเริ่มขายลวงให้คนหาปลาฝั่งไทยมากขึ้น ปัจจุบันที่บ้านม่วง คนหาปลาที่มีฐานะดีเป็นเจ้าของลวงประมาณ 10 ลวง ลวงปลาเอนจะหาปลาได้ปีละ 100,000 บาท หากเจ้าของลวงไม่สามารถหาปลาในปีนั้นได้ อาจจะปล่อยให้เช่าโดยคิดผลประโยชน์ร้อยละ 50 ขณะที่บ้านห้วยลึกคนหาปลาฝั่งไทยและฝั่งลาวสามารถข้ามไปมาหาปลาได้

แต่ที่บ้านม่วง คนหาปลาฝั่งไทยจะบอกว่า คนหาปลาฝั่งลาวตัดอวนตนเอง ใช้เครื่องมือที่เป็นอันตรายต่อปลา เช่น ระเบิด ซ็อต เป็นต้น

ชาวบ้านผู้ชายที่หาปลาจะไม่เรียกตนเองว่า พรานปลา คำนี้เกิดขึ้นมาเมื่อองค์กรภายนอกเข้ามาในพื้นที่แล้วได้พูดคุยกับชาวบ้านเกี่ยวกับความรู้เรื่องนิเวศกับการหาปลา พบว่าชาวบ้านคนนั้นมีความรู้ดี จึงเรียกว่าพรานปลา ในความเห็นของชาวบ้านแล้ว ทุกคนคือพรานปลา เป็นคนที่มีความรู้เกี่ยวกับการหาปลา ชาวบ้านพอใจจะเรียกตนเองว่า คนหาปลา มากกว่า คำว่า พรานปลา หรือ คนจับปลา เพราะพรานปลา เหมือนกับเป็นผู้ล่า คนจับปลา แตกต่างจากคนหาปลา เพราะเราต้องมีความรู้ ว่า ปลาประเภทใดมาที่แม่น้ำแบบใด แต่การจับปลา เราอาจจะไปจับปลาในตลาด หรือที่ใดก็ได้ แต่คนแม่น้ำโขงต้องเป็นคนหาปลาแน่นอนว่า แต่ละชุมชนมีคนที่มีความรู้หรือความชำนาญพิเศษ ชาวบ้านก็ไม่ได้เรียกคนเหล่านี้ว่า พรานปลา

โดยส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายหาปลาที่ต้องใช้เรือหรือในพื้นที่ที่ไกลจากริมฝั่ง ผู้หญิงจะหาปลา ซ้อนกุ่ม แม่ง หอย ปูตัวเล็กๆ ที่อยู่ริมฝั่ง หรือที่พอจะเดินได้ในแม่น้ำโขง ใช้เครื่องมือง่ายๆ เช่น สสวิง กระซอน เป็นต้น ชาวบ้านทั้งสี่หมู่บ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับปลา และหาปลาเป็นนัย จะมีอายุประมาณ 50 ปีขึ้นไป คนหาปลาเป็นที่อายุต่ำกว่า 50 ปีก็พอจะมีอยู่บ้างแต่ไม่มาก กรณีบ้านหาดไคร้มีเจ้าของเรือ 2 ลำที่อายุ 27 และ 35 ปี แต่ทั้ง 2 คนมีอาชีพประจำอยู่ด้วย

บทที่ 5

การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตและระบอบอาหาร

ความเข้าใจว่า ชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำโขงเป็นชุมชนหาปลาเป็นความจริงบางส่วนเท่านั้น หรือความเข้าใจว่า ชุมชนอีสานแห้งแล้ง ไม่มีความมั่นคงทางอาหาร ก็เป็นการมองแบบเหมารวม ข้อมูลที่ได้จากงานวิจัยท้องถิ่นทั้งสี่ชุมชนพบว่า ชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำโขงเป็นชุมชนที่พึ่งพิงน้ำและป่า กล่าวคือ แม่น้ำโขงเป็นแหล่งอาหารโปรตีน และพืชผักสวนครัวที่ปลูกตามริมตลิ่ง ขณะเดียวกันมีพื้นที่สำหรับการปลูกข้าว มีทั้งข้าวคอก และข้าวนาเพื่อกินและขาย (บ้าง) นอกจากนี้ปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อเป็นรายได้สำหรับการศึกษาของลูก และเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน

5.1 วิถีการดำรงชีพและระบบอาหาร

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงวิถีการดำรงชีพและระบบอาหารในสี่ชุมชนที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง

ชุมชนแม่น้ำโขง “ปลูกข้าว หาปลา” (ก่อนปีพ.ศ.2518)

ระยะนี้ทั้งสี่ชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ คนรู้จัก การแลกเปลี่ยนสิ่งของกันและกันกับประชาชนฝั่งลาว บ้านหาดไคร้จะสัมพันธ์กับชาวบ้านฝั่งลาวที่เรียกว่า บ้านดินธาตุ เมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว บ้านม่วง มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากับทางฝั่งลาว เวียงจันทน์ บ้านห้วยลึก เดิมทีเป็นชาวลาวมาจากหลวงพระบาง ความสัมพันธ์กับชาวบ้านทางฝั่งลาวนั้นมีแม่น้ำโขงเชื่อมความสัมพันธ์ จนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านห้วยลึกยังไปจับปลาหรือมีประเพณีร่วมกันระหว่างพี่น้องสองฝั่งโขง นอกจากนี้แม่น้ำโขงจะเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญแล้ว ชาวบ้านทั้งไทยและลาวยังหาปลา สัตว์น้ำเล็ก ๆ จากแม่น้ำโขงด้วย

ในช่วงนี้ชาวบ้านหาปลาจากแม่น้ำโขง และปลูกข้าวกินเอง อาจจะเป็นข้าวไร่หรือข้าวนาก็ได้ บ้านหาดไคร้มีพื้นที่ทำนาอยู่บ้านโง้ไค้ที่ติดกันกับบ้านหาดไคร้ บ้านม่วง และบ้านห้วยลึกทำข้าวไร่และข้าวนา และข้ามไปปลูกข้าวฝั่งลาวด้วย บ้านกลางปลูกข้าวไร่กับข้าวนา ส่วนปลา และผักริมน้ำโขงเป็นกับข้าวที่ชาวบ้านไม่ต้องเสียเงินซื้อ อาจกล่าวได้ว่า ผู้คนที่อยู่ริมน้ำโขงล้วนมีทักษะการหาปลา เพียงแต่ว่า ผู้ชายจะหาปลาตามแม่น้ำโขง ส่วนผู้หญิงมักจะหาปลาริมหาด หรือริมตลิ่ง หรือทำน้ำ ปลาจากแม่น้ำโขงยังไม่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ ตลาดภายนอกยังไม่ค่อยรู้จักปลาน้ำโขง ดังนั้น ชาวบ้านทั้งสี่ชุมชน หาปลามาเพื่อบริโภคในครัวเรือน ไม่มีตลาดสำหรับจำหน่าย จึงมีระบบเศรษฐกิจที่ยังไม่ขึ้นกับตลาดมากนัก แทบทุกหลังคาเรือนปลูกข้าวกิน และจับปลาเป็นอาหาร ชุมชนยังไม่ค่อยมีการติดต่อกับภายนอกมากนัก เนื่องจากเส้นทางคมนาคมทางบกไม่ดี การติดต่อกับสังคมภายนอก โดยส่วนใหญ่จะไปทางฝั่งลาวมากกว่าฝั่งไทย เช่น บ้านม่วงที่ค้าขายกับฝั่งลาว

อย่างไรก็ตาม พบว่า ชาวบ้านเริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อเป็นรายได้บ้าง เช่น บ้านหาดไคร้ กับบ้านห้วยลึกปลูกยาสูบ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ บ้านกลางและบ้านม่วงปลูกฝ้าย เส้นทางขนถ่ายสินค้าคือแม่น้ำ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านทั้งสองก็ปลูกฝ้ายไว้ใช้เอง เช่น ทำที่นอน ผ้าห่มเป็นต้น แม้ว่าจะมีการปลูกพืชเศรษฐกิจช่วงนี้แต่ยังไม่เข้มข้นมากนัก

ช่วงความสัมพันธ์กับลาวชะงัก เริ่มเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจไทย (พ.ศ.2518-2530)

ในช่วงหลังจากที่ประเทศลาวเปลี่ยนไปเป็นคอมมิวนิสต์ ทำให้การติดต่อไปมาหาสู่ระหว่างไทยกับลาวหยุดชะงักด้วย ช่วงนี้เป็นจุดเริ่มต้นของความเฟื่องฟูทางเศรษฐกิจในชุมชนฝั่งไทย กล่าวคือ ทรัพยากรที่แม่น้ำโขงยังคงอุดมสมบูรณ์ ขณะที่พืชเศรษฐกิจตัวเก่าไม่ให้ผลดี ชาวบ้านก็สามารถเปลี่ยนไปปลูกพืชชนิดอื่น และปลาแม่น้ำโขงเริ่มมีราคา มีตลาด กรณีบ้านกลางและบ้านม่วง การปลูกฝ้ายไม่ได้ผลดี ชาวบ้านกลางได้เปลี่ยนไปปลูกถั่วชนิดต่าง ๆ เช่น ถั่วเขียว ถั่วแดง ถั่วดำและข้าวโพด ต่อมาปลูกกล้วยน้ำว้า บ้านกลางเคยเป็นหมู่บ้านติดอันดับหนึ่งของประเทศไทยที่ส่งกล้วยน้ำว้าออกไปต่างประเทศ ขณะที่บ้านม่วง เปลี่ยนจากฝ้ายเป็นกล้วย ยางพารา เช่นกัน

บ้านห้วยลึก เริ่มนำปลาน้ำโขงออกไปขายและแลกข้าวตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตพื้นที่อำเภอเวียงเก่า เช่น บ้านม่วง บ้านยาย และบ้านหล้า บ้านหาดไคร้ก็เช่นเดียวกัน เริ่มนำฝักริมโขงไปขาย ในช่วงปีพ.ศ. 2526 ชาวบ้านเปลี่ยนเครื่องมือการหาปลาจากกวักไปเป็นอวน ทำให้ได้ปลามากขึ้น และนำไปขาย ในปีพ.ศ.2528-2529 ชาวบ้านเริ่มนำไก่ไปขายตามตลาด และส่งไปขายต่างอำเภอ มีรายได้จากการขายไก่ปีละ 100,000 บาท

ในช่วงปลายพุทธทศวรรษ 2520 เป็นช่วงที่รัฐเริ่มมีการพัฒนาสู่ชนบท ดังนั้นจึงมีการสร้างถนนอำนวยความสะดวกด้านไฟฟ้า ในชุมชนที่ห่างไกล มีวัตถุประสงค์ให้การพัฒนาเข้าไปปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวชนบทให้ทำเกษตรแผนใหม่ เข้าถึงการสาธารณสุข และการศึกษา ดังจะเห็นว่า ช่วงนี้ลูกหลานชาวบ้านทั้งสี่ชุมชนได้เริ่มเรียนหนังสือ และคนรุ่นนี้ เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วไม่ได้กลับมาใช้ชีวิตที่ท้องถิ่นเหมือนคนรุ่นพ่อแม่ ดังกรณีบ้านหาดไคร้ ที่คนหาปลา คือคนที่อยู่ช่วงวัยมากกว่า 45 ปี ส่วนที่บ้านห้วยลึกและบ้านกลาง ยังพอเห็นคนรุ่นนี้ที่สามารถอธิบายระบบนิเวศแม่น้ำโขงและเลยได้อย่างละเอียด

การเข้าสู่เศรษฐกิจแบบตลาด การพึ่งพิงแม่น้ำโขงลดลง (พ.ศ.2531-2547)

เศรษฐกิจของทั้งสี่หมู่บ้านในช่วงนี้ดีขึ้นมาก ชาวบ้านจับปลาน้ำโขงมาขาย และพืชเศรษฐกิจให้ผลกำไรดี แต่พบว่าบางชุมชนจับปลามากขึ้น แต่บางชุมชนใช้เวลาปลูกพืชเศรษฐกิจมากกว่า

กรณีบ้านหาดไคร้ ผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนวิธีการจับปลาบึก ทำให้ได้ปลาบึกมากขึ้น ในช่วงปี 2532-2533 เป็นช่วงที่ปลาบึกเข้าสู่ตลาด และราคาสูงที่สุด พบว่าชาวบ้านหลายคนลงทุนซื้อเรือ และอวนปลาบึกเพิ่มขึ้น จากเดิมมีเรือเพียง 18 ลำ เพิ่มมาเป็น 60-70 ลำ และในปี 2533 เองก็เป็นปีที่ชาวบ้านจับปลาบึกได้มากที่สุดถึง 69 ตัว ราคาอยู่ที่กิโลกรัมละ 250 บาท ปลาบึก 1 ตัว เฉลี่ยตัวละ 150- 200 กิโลกรัมเริ่มมี

นักท่องเที่ยวมาเที่ยวเชิงของมากขึ้น ในปีพ.ศ.2531 เริ่มมีร้านอาหารริมแม่น้ำโขงขึ้นแห่งแรกชื่อร้านนางนวล ลูกค้ามีทั้งคนในและนอกชุมชน คนในชุมชนคือ คนหาปลาที่มีรายได้มากขึ้นจากการจับปลาบึกและปลาอื่น ๆ ส่วนใหญ่เป็นผู้ขายมานั่งกินเหล้า และตามด้วยการไปเที่ยว จนทำให้ต่อมาในช่วงปีพ.ศ.2537-2538 มีผู้ป่วยโรคเอดส์ชายและเสียชีวิต

ชาวบ้านหาดไคร้ขายที่ดินบริเวณบ้านโจ้โก้ที่เป็นพื้นที่ทำนาให้คนภายนอก ราคาที่ดินไร่ละ 20,000-30,000 บาท (ปัจจุบันนี้ไร่ละ 2,000,000 บาท) นอกจากนี้ สามารถขายไถไปสู่พื้นที่ต่างอำเภอด้วย ในช่วงปีพ.ศ.2540 เป็นต้นมา ชาวบ้านเปลี่ยนจากข้าวโพดพื้นเมืองไปสู่การปลูกข้าวโพดเศรษฐกิจ และนำเทคโนโลยี เช่น รถเก็บข้าวโพด รถเกี่ยวข้าว เริ่มขยายแปลงให้ใหญ่ขึ้น ขณะที่มียาได้เป็นเงินสดจากการขายที่ดินและพืชเศรษฐกิจ แต่รายได้จากปลานิลลดลงเพราะปลานิลถูกจัดเป็นสัตว์คุ้มครองอยู่ในภาวะเสี่ยงสูญพันธุ์ ทางราชการจึงไม่ให้ชาวบ้านจับปลานิลอีกต่อไป โดยกรมประมงได้พัฒนาการเลี้ยงปลานิลขึ้นมาทดแทน ช่วงนี้นับได้ว่า เศรษฐกิจบ้านหาดไคร้ค่อนข้างดีเลยทีเดียว ซึ่งมาจากทั้งทรัพยากรแม่น้ำโขงและจากพืชเศรษฐกิจ

สำหรับในพื้นที่ภาคอีสาน กรณีบ้านม่วง ช่วงกลางทศวรรษ 2540 ที่ยางพารา ได้กลายมาเป็น พืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาล โดยเฉพาะ โครงการส่งเสริม “ยางพารา 1 ล้านไร่ ระหว่างปี 2546-2549 (พฤษภาทมิฬ และนิคมฯ บุญมา, 2554) ทั้งนี้ได้มีการทดลองปลูกยางพาราในภาคอีสานครั้งแรกที่จังหวัดหนองคาย เมื่อต้นทศวรรษ 2510 และเริ่มการนำร่องส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกยางพาราโดยสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ซึ่งทาง สกย. ได้ส่งเสริมทั้งพันธุ์กล้ายาง ปัจจัยการผลิต และอบรมทักษะในการกรีดยางและทำยางแผ่น ตลอดจนการนำผลผลิตไปขายให้ แต่มีชาวบ้านเข้าร่วมยังไม่มากเท่าที่ควร จนกระทั่งเข้าสู่ช่วงกระแสนิยมปลูกยางในช่วงปลายทศวรรษ 2540 ดังกล่าว ที่ชาวบ้านในหลายจังหวัดภาคอีสาน โดยเฉพาะจังหวัดหนองคาย บึงกาฬ และเลย ที่มีการปลูกยางกันเป็นจำนวนมาก

สำหรับพื้นที่ตำบลบ้านม่วง อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย ยางพาราได้รับการทดลองปลูกในพื้นที่เป็นครั้งแรกในปี 2523 โดยการส่งเสริมของ สกย. และกลับมาได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลให้ปลูกอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2546 การส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกยางพาราได้นำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งด้านที่ดิน ชาวบ้านบุกรุกป่าสงวนเพื่อปลูกยางพารา เนื่องจากขณะนั้นราคายางก้อนด้วยราคากิโลกรัมละ 80 บาท หนุ่มสาวที่ออกไปทำงานนอกชุมชนเริ่มกลับมาสู่หมู่บ้านเพื่อกรีดยาง ช่วงนี้ชาวบ้านมีเงินซื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น รถยนต์ มอเตอร์ไซด์

บ้านกลางที่มีรายได้จากการปลูกกล้วยน้ำว้าส่งขายนั้น ในปีพ.ศ.2540 กล้วยเกิดโรคระบาด ชาวบ้านต้องฟันทิ้งแล้วเปลี่ยนไปปลูกมะขามหวาน และปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ด้วยเช่น ถั่วเหลือง ข้าวโพด มันสำปะหลัง เป็นต้น

กรณีบ้านห้วยลึก การเข้ามาของพืชเงินสด เช่น ส้มโอ ถั่วแขก ชาวบ้านเรียก ถั่วไร่ญาติเพราะผู้ปลูกต้องใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับพืชชนิดนี้ ทำให้ชาวห้วยลึกใช้เวลาอยู่กับแม่น้ำโขงน้อยลง ส้มโอที่นี้ส่งขายต่างประเทศ จึงทำให้มีรายได้เป็นเงินสดที่เห็นได้ชัดเจน ในช่วงปีพ.ศ.2545 ชาวบ้านเริ่มขยายที่ปลูกยางพาราตามนโยบายของรัฐ อย่างไรก็ตาม ช่วงนี้ปลาน้ำโขงมีราคาดี แม้จะลงหาปลาน้อยลงแต่ราคาปลาสูงขึ้น ดังนั้น ชาวบ้านก็มีรายได้จำนวนมากขึ้นจากการหาปลาแม่น้ำโขงด้วย

ช่วงปีพ.ศ.2531 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่ชาวบ้านมีรายได้ทั้งจากทรัพยากรแม่น้ำโขงและการปลูกพืชเศรษฐกิจ บางชุมชนอาจจะให้เวลากับการลงหาปลาน้อยลงจากเดิม

การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและแหล่งอาหารบนแม่น้ำโขง (พ.ศ.2547 ถึง ปัจจุบัน)

ชาวบ้านทั้งสี่หมู่บ้านเริ่มหาปลาน้อยลงตั้งแต่ปีพ.ศ.2545 ที่พืชเศรษฐกิจให้ราคาดี ชาวบ้านใช้เวลาหาปลาน้ำโขงลดลง โดยปกติคนหาปลาจะใช้เวลาตอนเช้ามีจนถึงประมาณ 08.00-09.00 น. ลงแม่น้ำโขงหาปลา ใสมอง ยามเบ็ด หลังจากนั้น ใช้เวลากับสวน นา แล้วตอนเย็นลงแม่น้ำโขงหาปลาอีกครั้ง ปัจจุบันนี้การหาปลาลดลง จากการสำรวจบ้านห้วยลึกพบว่า ในปีพ.ศ.2535 มีเรือหาปลาประมาณ 60 ลำ เนื่องจากขายปลาได้ราคาดี แต่พอปีพ.ศ.2545 เหลือ 29 ลำ ปัจจุบันเหลือ 15-16 ลำ และลงหาปลาประจำเพียง 4-5 ลำเท่านั้น เช่นเดียวกับ บ้านหาดไคร้ ที่คนหาปลาลดลงมาก หลังจากที่ถูกห้ามจับปลาบึก และลดลงอย่างมากอีกครั้งเมื่อแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงเริ่มต้นตั้งแต่ปีพ.ศ.2539 ประเทศจีนสร้างเขื่อนบริเวณแม่น้ำโขงตอนบนเสร็จ และตามด้วยเขื่อนอื่น ๆ อีก เขื่อนที่มีผลกระทบต่อชุมชนแม่น้ำโขงตอนล่างมากที่สุดคือ ภายหลังการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ หวาน กับ น้ำจืด ในปีพ.ศ.2553 และ 2557 ตามลำดับ ทั้งสองเขื่อนนี้เป็นเขื่อนที่มีความสูงและมีกำลังผลิตไฟฟ้ามากกว่าเขื่อนอื่น ๆ ผลการสร้างเขื่อนนี้ทำให้ในปีพ.ศ.2557 เป็นต้นมา กรมเจ้าท่าต้องสร้างเขื่อนกันคลื่นบริเวณริมแม่น้ำโขงเพื่อป้องกันกระแสน้ำที่ไหลแรงเมื่อจีนปล่อยน้ำมากัดเซาะบริเวณริมตลิ่ง ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ทำให้ชุมชนบ้านหาดไคร้ บ้านม่วง และบ้านห้วยลึก จับปลา จักไถได้น้อยลง เนื่องจากการผันพวนของแม่น้ำโขง มากกว่านั้นคือ เมื่อจีนปล่อยน้ำจากเขื่อนลงมาในช่วงฤดูฝนจะทำให้เกิดน้ำท่วมในพื้นที่ภาคอีสานเพราะเผชิญทั้งปัญหาน้ำฝนและน้ำจากแม่น้ำโขง

สำหรับบ้านกลางนั้น ระบบนิเวศที่เป็นที่อยู่อาศัยคือ แม่น้ำเลย ซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง ในปีพ.ศ.2556 ชาวบ้านเริ่มได้ข่าวว่า กรมชลประทานจะสร้างประตูระบาย (ปตร.) น้ำศรีสองรัก บริเวณบ้านคกมาด ต.เชียงคาน อ.เชียงคาน ชาวบ้านไม่เห็นด้วย เนื่องจากขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เป็นผู้ได้รับผลกระทบ อีกทั้งข้อกล่าวอ้างถึงประโยชน์ของปตร.ที่ป้องกันน้ำท่วมและแก้ไขปัญหาภัยแล้งของประชากรที่อาศัยแม่น้ำเลยโดยกรมชลประทานยังขาดการชี้แจงรายละเอียด ขณะที่ประชาชนที่อยู่บริเวณหัวงานและใกล้เคียง เช่น บ้านคกมาด บ้านนาข้าว บ้านนาบอน ไม่คัดค้านการสร้างปตร.ซึ่งมีความคาดหวังว่าตนเองจะได้ค่าเวนคืนที่ดิน และได้ประโยชน์จากการพัฒนาพื้นที่ปตร.เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ปัจจุบัน ชาวบ้านบ้านกลางได้ทราบข่าวมาว่า กรมชลประทานเริ่มจ่ายค่าเวนคืนให้กับชาวบ้านบางแล้ว จากการตรวจสอบฝ่ายกฎหมายยังไม่พบว่ามีกรออกพระราชกฤษฎีกาเวนคืนที่ดินแต่อย่างใด สถานการณ์บ้านกลางจึงอยู่ในสถานะของความเสี่ยงที่จะสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นที่อยู่อาศัยที่หาถิ่นไป

หากเทียบกับอีกสามชุมชนนั้น ระบบนิเวศของแม่น้ำเลยยังเอื้อประโยชน์ให้ชาวบ้านกลางได้มาก และชาวบ้านยังมีรายได้จากพืชเศรษฐกิจคือ ยางพารา ซึ่งชาวบ้านร้อยละ 95 ปลูกยางพารา คราวเรือนหนึ่งจะปลูกยางพาราอย่างน้อย 20 ไร่ นอกจากนั้นปลูกมันสำปะหลัง ข้าวโพด อ้อย สับปะรด ส่วนกล้วยซึ่งเป็นรายได้หลักในอดีตนั้น ปัจจุบันมีเพียง 10 ครัวเรือนเท่านั้นที่ปลูก

ชุมชน	ลักษณะชุมชน	เงื่อนไขเชิงโครงสร้าง/ นโยบายรัฐและการพัฒนา	เศรษฐกิจ	รูปแบบการพึ่งพา ทรัพยากรในพื้นที่
หาดไคร้ ต.ในเวียง อ.เชียงของ จ. เชียงราย	-ไทยวน กิ่งเมืองกิ่ง ชนบท -ร้านค้า และถนน คนเดินทุกวันศุกร์ -ชมรมผู้สูงอายุมี กิจกรรม หลากหลาย เช่น ออกกำลังกาย ริม หาด โรงเรียนผู้สูง วัย	-การสร้างเขื่อนทาง ดอนบนแม่น้ำโขง -การสร้างสะพานเชียง ของ ห้วยทราย -พื้นที่เขตเศรษฐกิจ พิเศษ	-ทำงานโรงบ่มยาสูบ เป็นรายได้ส่งลูก เรียนหนังสือ ส่วน การจกไก การหา ปลา เอาไว้กิน เมื่อ ปลาเริ่มมีราคาจึงขาย - คนที่มีที่นา ร้อยละ 80 ปล่อยให้เช่า - การขายที่ดิน ร้านค้า และรายได้ จากลูกหลานที่ไป ทำงานภายนอก ชุมชน	-ปัจจุบันแทบจะไม่ ค่อยได้พึ่งพิง ทรัพยากรแม่น้ำโขง -ห้ามจับปลาบึกตั้งแต่ 2549 -ไม่มีไก เพราะจีน ปล่อยน้ำ -ปลูกผักริมโขงไม่ได้ เพราะสร้างเขื่อนกัน ตลิ่ง
ห้วยลึก ต. อ.เวียง แก่น จ.เชียงราย	-ชนบท มาจาก หลวงพระบาง -เป็นจุดสุดท้ายของ	-เขื่อนปากเบง แขวง อุดมไชย ห่างบ้านห้วย ลึกไป 97 กิโลเมตร	-ส้มโอมือเมื่อ พ.ศ. 2532 หลังจากขยาย การปลูกมากขึ้น	-ไม่มีรายได้จากการ หาปลาในระยะ 3 ปีที่ ผ่านมา ได้เพียงวันละ

	แม่น้ำโขงก่อนจะเข้าสู่ประเทศลาว แ่งผาไค แล้วเข้ามาที่เชียงคาน - เกษตร ปลูกพืชเศรษฐกิจ	-สร้างเขื่อนกันตลิ่ง ปี 56 มีแผนการสร้างถึงแก่งผาไค เพื่อป้องกันการกัดเซาะ พัฒนาเป็นที่ท่องเที่ยว	ปลาย 2520-2530 ชาวบ้านเอาปลาไปขายตลาด เมื่อมีถนนเริ่มใช้ถนนแทนเรือ ตลาดปลาห้วยลึกคือตลาดเจียงของ หลังการสร้างเขื่อน มีนวัตน์สังเกตว่า ปลาลดลง	2-300 บาท -หินกล่อง ทำให้วางเบ็ดไม่ได้ หวานแห้งมีปัญหา -รายได้หลักมาจากเกษตรยางพารา ส้มโอ ถั่วแขก
บ้านกลาง ต.ปากมอ อ.เชียงคาน จ.เลย	-ชุมชนไทพวนชนบท -เกษตรร้อยละ 80 ปลูกยางพารา	อนุมัติให้สร้างประตูน้ำ ปี 2560 ตามคำยืนยันของอธิบดีกรมชลประทานจะสร้างเดือนมกราคม 62	เกษตรกร ปลูกพืชเศรษฐกิจ เป็นรายได้ แต่ยังหาอาหารจากแม่น้ำเลย ปลูกข้าวกินเอง	-ยังพึ่งพิงแม่น้ำเลยทั้งใช้สำหรับการบริโภคและการขาย โต้งได้ 150,000 บาท -ปลูกพืชเศรษฐกิจยาง
บ้านม่วง บ้านหนอง บ้านภูเขาทอง ต.บ้านม่วง อ.สังขม จ.หนองคาย	ลาว สานะคาม ติดถนนสายหลัก 211 มีความเป็นเมืองมากกว่าห้วยลึกและบ้านม่วง เศรษฐกิจคือ ยางพารา และกล้วย	-เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว 2557 -จุดผ่อนปรน ตลาดวันพุธกับเสาร์ ตรงข้ามคือเมืองสานะคาม เขื่อนไชยะบุรี สร้างเขื่อนกันตลิ่ง ปี 58	-ก่อนหน้านี้ปลูกข้าวไร่ ทำนา กล้วย พื้นเมือง ฝ่ายพื้นเมือง ระบบการแลกเปลี่ยน หาปลาเพื่อกินและแลกเปลี่ยน -เข้าสู่ระบบตลาดคือการปลูกฝ้ายในปี พ.ศ. 2521-25 ถั่วเหลือง กล้วย ปลูกยาง ที่บ้านหนองเป็น	-หาปลาได้ มีการไหลมอง กริดยาง ขายกล้วย लग เป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล 10,000-70.000 บาท लगลาว เป็นของไทย คาดว่า มี 60 लग -มีร้านขายปลาอยู่ที่บ้านหนอง

			บ้านแรก 2522	

ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบลักษณะสำคัญของ 4 ชุมชน

ปัจจุบัน ชุมชนทั้งสี่พึ่งพิงแม่น้ำโขงลดน้อยลง ยกเว้น บ้านกลางที่แม่น้ำเลยยังไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ชุมชนทั้งหมดได้ปรับตัวเข้าสู่การปลูกพืชเงินสดอย่างเข้มข้น ยกเว้นบ้านหาดไคร้ที่ระบบเศรษฐกิจขึ้นกับการพัฒนาพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษและการลงทุนจากภายนอก โดยทั่วไปชาวบ้านทั้งสามชุมชนคือ หาดไคร้ ห้วยลึก บ้านม่วง ไม่สามารถพึ่งพิงแหล่งอาหารจากแม่น้ำโขงได้ดังอดีต จำนวนเรือประมงที่ลดเป็นเครื่องชี้วัดการพึ่งพิงแหล่งอาหารจากแม่น้ำโขง

5.2 รายได้

ทั้งสี่ชุมชน มีสามชุมชนที่พึ่งพิงแม่น้ำโขงเป็นหลักคือ บ้านหาดไคร้ บ้านห้วยลึก และบ้านม่วง บ้านหนองและบ้านภูเขาทอง

แม่น้ำเลยเป็นแหล่งทรัพยากรของชุมชนไทพวน บ้านกลาง ปัจจุบันนี้ ยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก ชาวไทพวนสามารถมีรายได้จากทรัพยากรดังกล่าว ข้อมูลที่ได้เป็นการประเมินจากชาวบ้าน เมื่อทำการคำนวณมูลค่าเกิดจาก ปลา กุ้ง หอย ที่ชาวบ้านกลางหาได้ในแต่ละปีนั้น สำหรับ กุ้ง ปัจจุบัน มีราคา กิโลกรัมละ 250 บาท เฉลี่ยแต่ละวันมีครัวเรือนลงแม่น้ำเลยหากุ้งประมาณ 20 ครัวเรือน จำนวน 15 คนต่อวัน หากหาต่อเนื่อง 6 เดือน ในแต่ละปี จะมีมูลค่าทางเศรษฐกิจจากการหากุ้งในแม่น้ำเลย มากถึง 450,000 บาทต่อปี การหาปลา ซึ่งมีราคาเฉลี่ย 100 บาท/กิโลกรัม มีมูลค่ามากถึง 4,500,000 บาท/ปี และหอยตากมีมูลค่า 2,400,000 บาท/ปี นอกจากนั้นยังมีพืชผักที่ปลูกตามริมตลิ่งแม่น้ำเลยมีมูลค่า 1,322,00 บาท/ปี ข้าวนาปีมีมูลค่ากว่า 13,320,000 บาท/ปี และมีรายได้จากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ยางพาราที่เป็นรายได้หลักของชาวบ้านมีมูลค่ากว่า 136,680,000 บาท/ปี มันสำปะหลังมูลค่า 12,924,000 บาท/ปี และปาล์มน้ำมันมีมูลค่ากว่า 374,649 บาท/ปี รายได้ของชาวบ้านกลางทั้งหมดนี้คำนวณจากทรัพยากรที่สำคัญเท่านั้น

กรณีชุมชนที่พึ่งพิงแม่น้ำโขง เห็นได้ชัดว่า แหล่งอาหารและรายได้จากแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไป หลังจากการสร้างเขื่อนที่ 3-4 บนแม่น้ำโขงตอนบนแล้วเสร็จคือ เขื่อนจิงหงและเขื่อนสิรินธร กรณีบ้านหาดไคร้ กลุ่มผู้หญิงที่จกโกเป็นอาหารและรายได้เสริมเล็ก ๆ น้อย ๆ แทบจะไม่สามารถหาโกได้บริเวณหาดหน้าชุมชน เดิมในช่วงปี 2551-2556 สามารถจกโกได้นาน 3 เดือน และราคาโกสูง กิโลกรัมละ 50 บาท รายได้เฉลี่ยจากโกในช่วงนี้มีมูลค่าสูงสุดถึง 2,040,000 บาท/ปี แต่ปัจจุบันตั้งแต่ปี 2560-2562 เก็บโกได้เพียง 3 วัน รายได้ชาวบ้านลดลงเหลือเพียง 18,000 บาท/ปี รายได้ของผู้หญิงจกโกบ้านหาดไคร้หายไป คนกลุ่มนี้ได้ผันตัวเองไปทำอาชีพอื่น เช่น ขายของ เพื่อหารายได้เสริมให้แก่ครอบครัว ส่วนกลุ่มที่ขายโก จะไปรับซื้อโกที่หลวงพระบาง คนกลุ่มนี้ยังมีตลาดรับซื้อโก โดยกลุ่มผู้ซื้อคือ กลุ่มชาติพันธุ์ด้วยกันเอง เช่น คนไตที่แม่สาย น่าน เป็นต้น กลุ่มคนขายโกจะไปหาซื้อโกทั้งสดและแห้งจากประเทศลาว หากเป็นโกสดจะตากแห้ง

แล้วทำเป็นแผ่นก่อนนำส่งตลาด กลุ่มผู้ซื้อไก่โดยทั่วไปยังคิดว่า ไก่ที่ขายในท้องตลาดเป็นไก่จากบ้านหาดไคร้ ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ปัจจุบันไก่ที่มาจากแม่น้ำโขงบ้านหาดไคร้แทบจะไม่มีเลย ในปัจจุบันไก่มีราคาสูงขึ้นถึงกิโลกรัมละ 200 บาท แต่ชาวบ้านก็ไม่สามารถหาไก่ได้แตกต่างจากในอดีตที่ไก่แทบจะไม่มีราคาเลย

บ้านห้วยลึกและบ้านม่วง จะเห็นได้ว่ารายได้และแหล่งอาหารคือ ปลา ครัวบ้านห้วยลึก เดิมในช่วงปี 2540 - 2550 ปลามีมูลค่าทางเศรษฐกิจกว่า 5,850,000บาท/ปี ในช่วงปี 2550 - 2561 น้อยลงเหลือประมาณ 900,000 บาท/ปี รายได้จากปลาลดลงกว่า 4,950,000 บาท คนหาปลาบ้านห้วยลึกพยายามปรับเปลี่ยนมาปลูกพืชเดี่ยวมากขึ้น เช่น ปลูกถั่วแขก (เกษตรริมโขง) มีมูลค่าทางเศรษฐกิจกว่า 2,700,000 -4,050,000 บาท/ปี ยางพารามูลค่า 1,860,000 บาท/ปี ส้มโอมูลค่ากว่า 4,150,000-24,900,000 บาท/ปี และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ประมาณ 300,000 บาท/ปี เช่นเดียวกับครัวบ้านม่วง รายได้จากปลาในช่วงก่อนปี 2557 มีมูลค่ากว่า 9,540,000 บาท/ปี นอกจากปลาแล้วยังมีกุ้งที่มีมูลค่ากว่า 2,196,000 บาท/ปี หอย 768,000 บาท/ปี จินาย (จิ้งหรีด) 720,000 บาท/ปี แมลง 270,000 บาท/ปี เหี้ย 405,000 บาท/ปี รวมทั้งพืชผักตามธรรมชาติมีมูลค่า 90,000 บาท/ปี และผักที่ชาวบ้านปลูกเองมีมูลค่ากว่า 378,000 บาท/ปี แต่ในช่วงหลังปี 2557 จนถึงปัจจุบันระดับน้ำในแม่น้ำโขงผันผวน ความมั่นคงทางอาหารและรายได้ของชุมชนบ้านม่วงลดลงเป็นจำนวนมาก ซึ่งน้อยกว่าช่วงก่อนปี 2557 และปัจจุบันชาวบ้านมีรายได้จากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวหลัก ๆ คือ ยางพาราและกล้วย ซึ่งยางพารามีมูลค่าทางเศรษฐกิจกว่า 48,000,000 บาท/ปี และกล้วย 9,216,000 บาท/ปี อย่างไรก็ตาม

ในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2562 เขื่อนไซยะบุรีซึ่งอยู่เมืองไซยะบุรี ประเทศลาวห่างจากหมู่บ้านทั้งสามนี้ 380 กิโลเมตรได้เกิดทดลองดำเนินการ ทำให้แม่น้ำโขงตั้งแต่อำเภอเชียงคาน จ.เลยเป็นต้นมา เกิดวิกฤตน้ำโขงแห้งขอด สัตว์น้ำขนาดเล็กที่หลบซ่อนตามบึงไม่สามารถว่ายออกมาก่อนน้ำแห้งได้ สัตว์เหล่านี้ค้างอยู่ตามบึงจำนวนมากมีจำนวนหลายสิบตัน ชาวบ้านในแถบตำบลบ้านม่วงต่างมาจับปลาและสัตว์น้ำขนาดเล็กนี้ไปกินและขาย

ชุมชน	แหล่งรายได้	รายได้ (บาท)/ปี	ช่วงปี	หมายเหตุ
บ้านกลาง	กุ้ง	450,000	ปัจจุบัน	ชาวบ้านยังคงพึ่งพาทรัพยากรจากแม่น้ำเลยได้
	ปลา	4,500,000	ปัจจุบัน	
	หอยตาก	2,400,000	ปัจจุบัน	
	พืชผักริมตลิ่งแม่น้ำเลย	1,322,00	ปัจจุบัน	
	ข้าวนาปี	13,320,000	ปัจจุบัน	
	ยางพารา	136,680,000	ปัจจุบัน	

	มันสำปะหลัง	12,924,000	ปัจจุบัน	
	ปาล์มน้ำมัน	374,649	ปัจจุบัน	
บ้านหาดไคร้	ไถ	2,040,000 บาท	2551-2556	รายได้เฉลี่ยสูงสุดในช่วงที่ไถเข้าสู่ตลาดและพัฒนาเป็นสินค้า OTOP
	ไถ	18,000 บาท	2560-ปัจจุบัน	หลังจากที่ระบบนิเวศของไถถูกทำลาย
	ปลาบึก	3,018,750	2533	(ปัจจุบันไม่มีการจับปลาบึก)
	เกษตรริมโขง	1,790,000	2551-2556	(ปัจจุบันไม่มีพื้นที่ริมโขง)
บ้านห้วยลึก	ปลาแม่น้ำโขง	5,850,000	2540 - 2550	
	ปลาแม่น้ำโขง	900,000	2550 - 2561	
	ถั่วแขก (เกษตรริมโขง)	2,700,000-4,050,000	2551 - 2561	ปี 2562 ไม่มีการปลูกถั่วแขก
	ยางพารา	1,860,000	ปัจจุบัน	เมื่อหาปลาไม่ได้ ชาวห้วยลึกขยายทำการเกษตรมากขึ้นเพื่อเป็นรายได้ทดแทนจากการหาปลา
	ส้มโอ	4,150,000-24,900,000	ปัจจุบัน	
	ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	300,000	ปัจจุบัน	
ตำบลบ้านม่วง -บ้านม่วง -บ้านหนอง -บ้านภูเขาทอง	กุ้ง	2,196,000	ก่อนปี 2557	หลังปี 2557 จนถึงปัจจุบันระดับน้ำในแม่น้ำโขงผันผวน ทำให้รายได้ของชาวบ้านไม่แน่นอน และพบว่ามียาได้น้อยกว่าช่วงก่อนปี 2557 และในช่วงปลายปี 2562 เชื้อนไชยะบุรีเปิดดำเนินการพบว่ามีปลาและสัตว์น้ำขนาดเล็กที่ว่ายหนีออกมาจากบั้ง แก่ง ไม่ทัน จำนวนมาก
	หอย	768,000	ก่อนปี 2557	
	จิงหรีด (จิ้งหรีด)	720,000	ก่อนปี 2557	
	ปลาน้ำโขง	9,540,000	ก่อนปี 2557	
	แมลง	270,000	ก่อนปี 2557	
	เจียด	405,000	ก่อนปี 2557	
	ผักตามธรรมชาติ	90,000	ก่อนปี 2557	
	ผักปลูกเอง	378,000	ก่อนปี 2557	
	ยางพารา	48,000,000	ปัจจุบัน	
	กล้วย	9,216,000	ปัจจุบัน	

ตารางที่ 2 ตารางแสดงรายได้จากทรัพยากรแม่น้ำโขงและแม่น้ำเลย

5.3 รัฐกับการแก้ไขปัญา

การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ

ทั้งสี่ชุมชน ปลูกข้าวกินเองและเหลือจึงนำไปขาย แต่เมื่อมีการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงที่ดินส่วนหนึ่งไปปลูกพืชที่ขายได้เงินมากขึ้น การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ภาคอีสาน เกิดขึ้นพร้อมกันกับช่วงที่เริ่มมีการผลักดันแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก (ปีพ.ศ. 2505-2509) ที่มุ่งเพิ่มผลผลิตเพื่อการส่งออก มากกว่า 11 ชนิดโดยเฉพาะข้าว ปอ ฝ้าย และข้าวโพด ฯลฯ นโยบายดังกล่าวนี้เป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในพื้นที่ภาคอีสาน เพราะมีการขยายพื้นที่เพาะปลูก ความรู้เกี่ยวกับการผลักดันนโยบายปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยที่ภาครัฐส่วนกลางผลักดันนโยบายไปยังระดับจังหวัดและท้องถิ่น (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, 2546: 220-222) โดยพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2500 และได้รับความนิยมปลูกมาอย่างยาวนานคือ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ อ้อยโรงงาน และมันสำปะหลัง แต่มีบางชนิดที่ได้รับความนิยมเพียงช่วงระยะเวลาอันสั้น เช่น ปอ (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, 2546: 228-229) สำหรับ ข้าวโพดได้รับการทดลองคิดค้นสายพันธุ์ที่มีความเหมาะสมสำหรับการปลูกในพื้นที่ภาคอีสานมาตั้งแต่ปี 2500 ต่อมาในช่วงทศวรรษ 2510 ได้เกิดการขยายตัวของโรงงานทอกระสอบ ทำให้มีการขยายพื้นที่ปลูกปอ ในภาคอีสาน เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่เมื่อปอมีราคาตกต่ำลง ได้มีการปลูกมันสำปะหลัง เข้าแทนที่ เพราะมีความต้องการจากตลาดในยุโรปไปใช้ในการทำอาหารสัตว์ โดยที่ อ้อย ได้เป็นพืชเศรษฐกิจที่ขยายตัวต่อจากปอและมันสำปะหลัง ซึ่งเริ่มปลูกกันเป็นจำนวนมากในช่วงต้นทศวรรษ 2520 (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546: 63-67)

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายการพัฒนาในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2523-2532 ที่มุ่งเน้นการขยายตัวของเมืองและอุตสาหกรรมซึ่งเป็นที่นิยมในการมุ่งสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs) แนวทางการพัฒนาประเทศไทยได้รับการขนานนามว่า “ประเทศเกษตร-อุตสาหกรรมใหม่” ซึ่งให้ความสำคัญกับการส่งออกสินค้าเกษตรกรรม (เบลโล และคณะ, 2542: 244-245) ผลจากนโยบายดังกล่าว ภาคอีสานได้มีการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจที่สำคัญในหลายพื้นที่โดยเฉพาะ อ้อย ภายใต้นโยบายการส่งเสริมการปลูกอ้อย และขยายพื้นที่ปลูกอ้อยในภาคอีสานในช่วงปี พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546: 63-67) แต่ในขณะเดียวกัน นโยบายการส่งเสริมอุตสาหกรรม ได้ส่งผลให้แรงงานจากภาคเกษตร โดยเฉพาะชนบทอีสาน ออกเดินทางจากภาคชนบท เพื่อเข้าไปเป็นแรงงานในเมืองมากยิ่งขึ้น ส่งผลต่อการปรับโครงสร้างภาคเกษตรในชนบท (เบลโล และคณะ, 2542)

นอกจากพืชเศรษฐกิจชนิดต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ได้มีการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจในอีกหลายชนิดในพื้นที่ภาคอีสานโดยเฉพาะพื้นที่จังหวัดที่ติดกับแม่น้ำโขง เช่น ฝ้าย ลูกเดือย ถั่วเหลือง ถั่วเขียว ใบยาสูบ มะเขือเทศ ส้มโอ และมะขาม ฯลฯ ซึ่งชาวบ้านมีการปลูกพืชเศรษฐกิจริมแม่น้ำโขง และทำเกษตรบนพื้นที่สูงกันเป็นจำนวนมาก

สำหรับพื้นที่อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย กับอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ ยังเกิดจากเงื่อนไขที่มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม ทำให้เดินทางเข้าสู่ตัวเมืองสะดวกมากขึ้นด้วย คือ การสร้างถนน เลย-เชียงคาน กับทางหลวงสาย 211 เลียบน้ำโขง หนองคาย-เชียงคาน ตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษ 2520 ทำให้ชาวบ้านสามารถนำผลผลิตไปขายให้กับพ่อค้า นายทุน และโรงงานได้สะดวกยิ่งขึ้น

จังหวัดเลย เป็นจังหวัดที่มีพืชเศรษฐกิจสำคัญเข้ามาในแต่ละช่วงเวลาตลอด 6 ทศวรรษ ที่ผ่านมามีเริ่มตั้งแต่ ทศวรรษ 2510-2520 ที่มีการขยายตัวการปลูกฝ้าย ในจังหวัดเลยเป็นจำนวนมาก เพราะมีภูมิประเทศและสภาพอากาศที่เหมาะสมสำหรับการปลูกฝ้าย โดยเฉพาะการเปลี่ยนจาก ฝ้าย ที่ใช้สอยในระดับครัวเรือน ทำเครื่องนุ่งห่มและผ้าห่ม ไปสู่การปลูกฝ้ายส่งโรงงาน โดยเฉพาะโรงงานในจังหวัดเลย ทำให้เกิดการเรียกขานว่า “ฝ้ายเมืองเลย”

สำหรับรูปแบบการปลูกฝ้ายส่งโรงงานในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ได้เกิดรูปแบบการทำเกษตรแบบพันธะสัญญา ที่ชาวบ้านในพื้นที่จังหวัดเลย และหนองคายบางอำเภอที่มีพื้นที่ทำเกษตรบนที่สูงหรือภูเขาจะรวมกลุ่มและมีตัวแทนไปรับเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และยาฆ่าหญ้า โดยอุปกรณ์ที่สำคัญที่เข้ามาในช่วงปลูกฝ้ายคือ เครื่องพ่นยา ที่ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ก่อน แล้วจ่ายเงินเมื่อขายผลผลิตได้ แต่ทว่า การปลูกฝ้าย ในฐานะพืชเศรษฐกิจในพื้นที่จังหวัดเลยและหนองคาย ได้เกิดขึ้นเพียงช่วงเวลาสั้น ๆ ถึงกลางทศวรรษ 2520 เพียงเท่านั้น เนื่องจากว่า ประสบปัญหาฝ้ายติดโรค ต้นทุนจากการใช้สารเคมีและปุ๋ย ต่อจากนั้นจึงมีการเข้ามาของพืชเศรษฐกิจคือ ถั่วเหลืองในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ถึงต้นทศวรรษ 2530 ที่ชาวบ้านในพื้นที่อำเภอปากชม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย และอำเภอสังขม จังหวัดหนองคายมีความนิยมปลูกกันในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

กล้วย เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่มีการปลูกเป็นจำนวนมากในพื้นที่ชุมชนริมแม่น้ำโขง จังหวัดหนองคาย และจังหวัดเลย มีทั้งกล้วยชนิดตัดใบต้องขายและกล้วยที่ตัดผลขาย โดยเฉพาะ บ้านกลาง ตำบลปากคม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ที่ริเริ่มปลูกตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2520-ต้นทศวรรษ 2540 และชุมชนในเขตพื้นที่อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะเขตตำบลบ้านม่วง ที่เริ่มปลูกกล้วยขายในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันกับบ้านกลาง ซึ่งผลผลิตกล้วยจากพื้นที่เหล่านี้ได้ถูกขนส่งไปขายยังจังหวัดต่าง ๆ ในพื้นที่ทั่วภาคอีสาน และภาคเหนือตอนล่างในบางจังหวัด

จนกระทั่งช่วงกลางทศวรรษ 2540 ที่ยางพารา ได้กลายมาเป็น พืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาล โดยเฉพาะโครงการส่งเสริม “ยางพารา 1 ล้านไร่ ระหว่างปี 2546-2549 (พฤษ์ เกาติล และนิธยา บุญมาก, 2554) ทั้งนี้ได้มีการทดลองปลูกยางพาราในภาคอีสานครั้งแรกที่จังหวัดหนองคาย เมื่อต้นทศวรรษ 2510 และเริ่มการนำร่องส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกยางพาราโดย สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สทย.) ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ซึ่งทาง สทย. ได้ส่งเสริมทั้งพันธุ์กล้วย ปักจี้ การผลิต และอบรมทักษะในการกรีดและทำยางแผ่น ตลอดจนการนำผลผลิตไปขายให้ แต่มีชาวบ้านเข้าร่วมยังไม่มากเท่าที่ควร จนกระทั่งเข้าสู่ช่วงกระแสนิยมปลูกยางในช่วงปลายทศวรรษ 2540 ดังกล่าว ที่ชาวบ้านในหลายจังหวัดภาคอีสานโดยเฉพาะจังหวัดหนองคาย บึงกาฬ และเลย ที่มีการปลูกยางกันเป็นจำนวนมาก

สำหรับพื้นที่ตำบลบ้านม่วง อำเภอสว่าง จังหวัดหนองคาย ยางพาราได้รับการทดลองปลูกในพื้นที่เป็นครั้งแรกในปี 2523 โดยการส่งเสริมของ สกย. และกลับมาได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลให้ปลูกอีกครั้งในช่วงปี 2546 และเมื่อกลุ่มคนที่กรีดยางขายทั้งยางแผ่นและยางก้อนถ้วย เริ่มขายผลผลิตและได้ราคาดีในช่วงปี 2552 เป็นต้นมา ทำให้คนในชุมชนหันไปปลูกยางพารากันเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการปลูกยางพาราในระลอกที่สองประมาณช่วงกลางทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา สำหรับพื้นที่บ้านกลางเริ่มนำพันธุ์กล้ายางเข้ามาปลูกในช่วงระหว่างปี 2547-2548 เป็นครั้งแรก แต่ยังปลูกกันไม่ทั่วถึงในช่วงนั้น จนถึงช่วงที่คนกลุ่มแรกกรีดยางขายได้ ทำให้ชาวบ้านเริ่มหันไปปลูกยางกันเป็นจำนวนมากในช่วงหลังจากปี พ.ศ. 2554 เป็นต้นมา ปัจจุบันราคายางตกต่ำอย่างมาก

จะเห็นได้ว่า แม้ว่าชาวบ้านจะมีรายได้จากการปลูกพืชเศรษฐกิจแต่เป็นรายได้ที่ไม่แน่นอน บางปีได้เงินมาก บางปีแทบจะไม่ได้เงิน ชาวบ้านจะเปลี่ยนไปปลูกพืชเมื่อเห็นเพื่อนบ้านขายผลผลิตได้ราคาดี แต่เมื่อปลูกไปสักพักราคาคงต่ำ หรือดินเสื่อมคุณภาพ มีโรคระบาดก็จะหาพืชอื่นมาทดแทน การปลูกพืชนี้แม้ราคาจะไม่ดี ไม่มีรายได้มากนัก แต่หากชาวบ้านยังสามารถพึ่งพิงอาหารจากแม่น้ำโขงได้ทั้งปลาและผักต่าง ๆ จะช่วยให้ชาวบ้านประสบกับปัญหาเศรษฐกิจมากขึ้นไปอีก

การสร้างเขื่อนกั้นตลิ่งริมฝั่งแม่น้ำโขง

โดยทั่วไปการสร้างเขื่อนกั้นตลิ่งเพื่อป้องกันการกัดเซาะตลิ่ง กรณีเขื่อนกั้นตลิ่งบริเวณแม่น้ำโขงนั้นมีผลกระทบต่อการสูญเสียดินแดนด้วย ในปี 2539 มีการศึกษาว่า การกัดเซาะตลิ่งบริเวณริมฝั่งไทยนั้น จะทำให้ไทยเสียดินแดนปีละ 250 ไร่ ด้วยเหตุนี้กรมโยธาธิการและผังเมืองต้องเร่งสร้างเขื่อนกั้นตลิ่ง ในช่วงหลังจากการสร้างเขื่อนของจีนในแม่น้ำโขงตอนบน ทำให้การกัดเซาะตลิ่งรวดเร็วและรุนแรงมากขึ้น นอกจากนี้ในบางช่วงทางประเทศลาวได้สร้างเขื่อนกั้นตลิ่งริมฝั่งแม่น้ำโขงทำให้ฝั่งตรงข้ามคือ ตลิ่งฝั่งไทยจะถูกกัดเซาะมากขึ้น ดังนั้นจะเห็นว่า บริเวณเชียงแสนลงมาจนถึงอุบลราชธานี กรมโยธาธิการจะเร่งสร้างเขื่อนกั้นตลิ่งตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้นมาจนปัจจุบันยังไม่ครอบคลุม อย่างไรก็ตาม ค่าก่อสร้างเขื่อนกั้นตลิ่งมีราคาประมาณ 100,000 บาทต่อความยาว 1 เมตร ระยะทางจากอ.เชียงแสน จ.เชียงราย ถึง จ.อุบลราชธานีราว 1500 กิโลเมตร จะต้องใช้งบประมาณหลายแสนล้านบาท (ดูภาคผนวก การสร้างเขื่อนกั้นตลิ่งในพื้นที่บ้านหาดไคร้ บ้านห้วยลึก และบ้านม่วง)

การสร้างเขื่อนกั้นตลิ่ง เป็นการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุและเป็นการแก้ไขปัญหาที่ไม่เข้าใจระบบนิเวศแม่น้ำโขง ที่ประกอบด้วยหาด วัง หนอง หลง และต้นไคร้ที่ขึ้นอยู่บริเวณนี้ ทั้งหมดนี้คือระบบนิเวศที่ปลาและสัตว์น้ำได้พึ่งพิงทั้งเป็นแหล่งอาหารและที่อยู่อาศัย การสร้างเขื่อนกั้นตลิ่งได้เข้าไปทำลายระบบนิเวศนี้ นอกจากนี้ชาวบ้านสองฝั่งโขงได้อาศัยพื้นที่บริเวณนี้เพื่อการเพาะปลูกพืชผักสวนครัว โดยอาศัยตะกอนดินที่ถูกพัดพามาเป็นปุ๋ยที่ช่วยให้พืชผักเติบโต

นอกจากนั้นในปีพ.ศ.2557 กรมโยธาธิการได้สร้างเขื่อนกันตลิ่งขึ้นบริเวณหาดบ้านหาดไคร้ ผลของการสร้างตลิ่งนี้ ทำให้ต้องมีการถมดินในพื้นที่ดอนสบดุก ดอนเก้าไผ่ ดอนน้อย ดอนหลวง (บางส่วน) และพื้นที่หล่งต่าง ๆ รวมทั้งพื้นที่ทำเกษตรกรรมของชาวบ้านหาดไคร้ทั้งหมด ทำให้พื้นที่ปลูกผักผลไม้ลดลง ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถจกไก และจับสัตว์น้ำขนาดเล็กได้ เช่น ปลา กุ้ง ก็สูญหายไปด้วย เพราะที่อยู่อาศัยของมันหายไปทำให้ชาวบ้านสูญเสียรายได้ ถึงแม้คนอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นดอนโป่ง ดอนสา ดอนแวง ดอนฮาว ดอนกุด ดอนยาบ ก็ยังคงลักษณะกายภาพที่เหมือนเดิม ยังพอจะมี กุ้ง ปลา ลูกอ๊อด และไก แต่ปริมาณก็ลดลงจากอดีต

การท่องเที่ยว... รายได้ทดแทนการหาปลา

การท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้งสี่พื้นที่มีรูปแบบที่แตกต่างกัน

กรณีบ้านหาดไคร้

เป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงเรื่องการจับปลาบึก ปี 2539 เจ้าชายอิชิโนะ ประเทศญี่ปุ่นได้เสด็จมาเยือนประเทศไทยมาดูการจับปลาบึกที่บ้านหาดไคร้ หลังจากนั้น เริ่มมีนักท่องเที่ยวเข้ามาดูการแสดงการจับปลาบึกของชาวบ้านหาดไคร้ ช่วงนั้นชาวบ้านมีรายได้จากการเก็บค่าเข้าชมคนละ 20 บาท และขายเครื่องดื่มอาหารให้แก่นักท่องเที่ยว การท่องเที่ยวลักษณะนี้ชุมชนเป็นคนจัดการเอง ภายหลังชาวบ้านจับปลาบึกได้น้อยลงและกรมประมงสั่งห้ามล่าปลาบึก จึงทำให้การท่องเที่ยวซบเซาลง

ในช่วงนี้เอง เทศบาลเมืองเชียงของได้เริ่มเข้ามาจัดการท่องเที่ยว มีการสร้างพิพิธภัณฑสถานปลาบึกและปลาน้ำจืด และให้ชาวบ้านหาดไคร้จัดงานพิธีบวงสรวงปลาบึก ในวันที่ 18 เมษายนของทุกปี เทศบาลฯ คาดว่าจะดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ ในช่วงที่ดำเนินงานวิจัยนี้ พิพิธภัณฑสถานฯ แทบจะไม่มีคนเข้าไปชม ภายในพิพิธภัณฑสถานฯ ไม่มีความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการหาปลาบึกและจกไก แต่มีภาพวาดหมีแพนด้า ช้าง ลิง และนินจา ภาพเหล่านี้ไม่สัมพันธ์หรือไม่เกี่ยวข้องกับชุมชนริมฝั่งโขงแต่อย่างใด นอกจากนี้พิธีบวงสรวงปลาบึกที่จัดโดยเทศบาลนั้น คนหาปลาบึกไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วม เพราะปัจจุบันนี้ไม่มีปลาบึกแล้ว คนหาปลาบอกว่า ไม่รู้จะบวงสรวงทำไม

เทศบาลฯ ยังคงสนับสนุนให้บ้านหาดไคร้เป็นพื้นที่ท่องเที่ยว ปี 2549 เปิดถนนคนเดินเรียกว่า กาดกองเก่า ในวันศุกร์ แต่ไม่มีนักท่องเที่ยวมากนัก ส่วนใหญ่คือข้าราชการในพื้นที่

การสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งนอกจากจะป้องกันการกัดเซาะที่ดินแล้ว ยังสร้างเส้นทางปั่นจักรยานริมแม่น้ำโขง เป็นสถานที่เดินออกกำลังกาย หน่วยงานราชการในอำเภอเชียงของยังพยายามหาจุดสนใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวเมืองเชียงของ โดยเน้นหมู่บ้านหาดไคร้ในเรื่องปลาบึก จากนั้นปี 2558 สร้างอนุสาวรีย์ปลาบึก บ้านไจ้ไค้ หมู่ที่ 10 พื้นที่ดังกล่าวมีลำน้ำคูกั่นกลางระหว่าง 2 หมู่บ้านหาดไคร้-ไจ้ไค้ และในช่วงเดียวกันคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ให้อำเภอเชียงของเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ เป็นเมืองโลจิสติกส์ที่ดี เชื่อมการค้า การลงทุน และการท่องเที่ยว จากนั้นการท่องเที่ยวที่บ้านหาดไคร้

ก็เริ่มปรับปรุงภูมิทัศน์ ปี 2561 เทศบาลตำบลเวียงเชียงของสร้างสนามฟุตบอลริมแม่น้ำโขงในพื้นที่ของหมู่บ้านเพื่อเป็นสถานที่ออกกำลังกายของผู้สนใจทั่วไป เท่าที่สอบถามจากชาวบ้าน สนามฟุตบอลไร้ผู้คนไปใช้ประโยชน์

พื้นที่บ้านหาดไคร้ ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการสูญเสีย สูญหายของทรัพยากรแม่น้ำโขง เช่น หาด คอน หลง หนอง ต่าง ๆ แต่ยังซ้ำเติมด้วยการสูญเสียงบประมาณจำนวนมหาศาลเพื่อให้พื้นที่นี้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวอย่างปราศจากการวิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้ของพื้นที่และความต้องการของคนในพื้นที่ว่าต้องการให้บ้านหาดไคร้เป็นอย่างไร

ปี 2561 โครงการวิจัยบ้านหาดไคร้ฯ ได้เชิญนายอำเภอมาถว้บรรยายในงานชี้แจงโครงการวิจัยแก่ชาวบ้าน นายอำเภอได้เน้นย้ำว่า ต้องการทำให้เมืองเชียงของเป็นเมืองท่องเที่ยว และต้องการให้หมู่บ้านนี้มีอัตลักษณ์ไก และปลาบึก จะจัดพิธีแห่พระ 100 องค์ จัดงานสงกรานต์กลางคอนโป่ง ส่งเสริมการท่องเที่ยว สนับสนุนให้มีสกายวอร์ค ในปี 2563 จะสร้างพญานาคริมแม่น้ำโขงในจังหวัดเชียงราย พยายามที่จะดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวเชียงของ เพื่อให้คนมาขอพรพญานาค จะสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชน นอกจากนี้บริเวณท่าเรือบัก บ้านหัวเวียง นายอำเภอนำรูปปั้นปลาบึกไปไว้ที่นั่น ชาวบ้านได้ท้วงติงว่า ปลาบึกเป็นวิถีของชาวบ้านหาดไคร้ ทำไมเอาปลาบึกไปไว้ที่นั่น นายอำเภอชี้แจงว่า เอาปลาบึกไว้ที่ไหนก็ได้ในอำเภอเชียงของ

กรณีบ้านหาดไคร้ นี้ ข้าราชการท้องถิ่นขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่นอย่างมาก สิ่งที่ชาวบ้านเผชิญอยู่คือ การเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน แต่รัฐไม่ช่วยชาวบ้านดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ แต่กลับส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยนำเอาเรื่องปลาบึก ซึ่งเป็นเรื่องในอดีตมาเป็นสัญลักษณ์เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่รัฐขาดความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างแม่น้ำโขง คนหาปลา และปลาบึก ไม่ให้คุณค่าต่อความรู้ท้องถิ่น ดังนั้น พื้นที่การท่องเที่ยวจึงกลายเป็นพื้นที่ร้าง คนท้องถิ่นก็ไม่ได้ประโยชน์ สัญลักษณ์การท่องเที่ยวที่สร้างขึ้นมาก็ไม่มีพลังมากพอที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยว

กรณีบ้านห้วยลึก

เป็นชุมชนคนหาปลาอยู่สุดเขตประเทศไทยติดชายแดนลาว เป็นชุมชนที่มีทัศนียภาพของแม่น้ำโขงที่สวยงามมาก โดยเฉพาะบริเวณที่เรียกว่า แก่งผาได ในช่วงเดือนพฤศจิกายน – เดือนพฤษภาคม จะเป็นช่วงน้ำลดน้อยลง ทำให้มองเห็นโขดหินที่โผล่พ้นแม่น้ำ บางครั้งสามารถเดินไปยังประเทศลาวได้

ในท่ามกลางวิกฤตแม่น้ำโขงที่ชาวบ้านเริ่มหาปลาได้น้อยลง ปี 2561 นายอำเภอเวียงแก่นได้ร่วมกับอปท. สภาวัฒนธรรม จัดงานเทศกาลวันแห่งความรัก โดยรับจดทะเบียนสมรสกลางแม่น้ำโขง ณ แก่งผาได ในช่วงเช้า-บ่ายจะพาผู้รักกล่อ่งเรือแวะถ่ายภาพเวดจ์ตามเกาะแก่งของแม่น้ำโขง แล้วแห่ขบวนไปรับจดทะเบียนสมรสที่เกาะกลางแก่งผาได โดยในช่วงเย็นผู้ร่วมงานจะร่วมรับประทานอาหารขันโตกของชนเผ่า

และชมการแสดงของศิลปินนักร้อง 9 คนเผ่าชาติพันธุ์ขับกล่อมเพลงรัก คู่รักเตรียมเพียงบัตรประชาชนและสำเนาทะเบียนบ้านในการจดทะเบียนฯ

อย่างไรก็ตาม ผู้ใหญ่บ้านได้เล่าให้ฟังว่า มีอยู่ครั้งหนึ่งได้เตรียมการจัดงานไว้เรียบร้อยแล้วดีปรากฏว่า จินปล่อยน้ำจากเขื่อนลงมาท่วมแก่งผาได ทำให้กิจกรรมทุกอย่างต้องระงับไป

กรณีบ้านม่วง

ตำบลบ้านม่วง อำเภอสังขาม มีสถานที่ท่องเที่ยว พันธุ์ไม้มหัศจรรย์ หรือที่เรียกว่า แกรนแคนยอนกลางแม่น้ำโขง และยังมีพื้นที่บนภูสำหรับดูทะเลหมอกด้วย จึงทำให้พื้นที่นี้ได้รับการส่งเสริมการท่องเที่ยวจากหน่วยงานท้องถิ่น และททท. รวมทั้งมีการดำเนินงานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในพื้นที่ด้วย ต่อมากลุ่มชาวบ้านได้รวมตัวกันจัดนำเที่ยวด้วยรถอีแต๋น มีการทำโฮมสเตย์ และปี 2558 มีรีสอร์ตเกิดขึ้น ชาวบ้านเริ่มต้นตัวเกี่ยวกับการท่องเที่ยว มีการพัฒนาสินค้าเพื่อขายให้กับนักท่องเที่ยว เช่น กระเป๋าสะพาย ผ้าขาวม้า พวงกุญแจ ไม้กวาด เครื่องจักรสานต่างๆจากไม้ไผ่ สินค้าแปรรูปจากกล้วย สินค้าแปรรูปจากปลาน้ำโขง

นอกจากนี้มีการท่องเที่ยวชมความสวยงามแม่น้ำโขง โดยคนขับเรือคือ คนหาปลาที่ผันตนเองมาขับเรือรับจ้างนักท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม ในปีนี้แม่น้ำโขงแห้งและขึ้น ลงไม่ตรงตามฤดูกาลทำให้ไม่สามารถพานักท่องเที่ยวล่องแม่น้ำโขงได้

กรณีบ้านกลาง

บ้านกลางเริ่มต้นจากการทำวิจัยท้องถิ่น เรื่องการศึกษาทุนเดิมและศักยภาพของชุมชนเพื่อการจัดการการท่องเที่ยววิถีไทพวน บ้านกลาง ตำบลปากตม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ในปี 2561 งานวิจัยนี้เกิดขึ้นท่ามกลางการรับรู้ว่าการชลประทานจะก่อสร้างประตูระบายน้ำศรีสองรักบริเวณปากแม่น้ำเลย ห่างจากบ้านกลางไป 5 กิโลเมตร ในการก่อสร้างนี้ กรมชลประทานได้อ้างว่า เพื่อพัฒนาให้พื้นที่นี้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ชาวบ้านกลางไม่เห็นด้วยกับการสร้างประตูระบายน้ำเนื่องจากชาวบ้านไม่มีส่วนร่วม และข้อมูลที่กรมชลประทานให้แก่ชาวบ้านไม่ชัดเจน ดังนั้น ชาวบ้านจึงร่วมกันทำงานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพื่อยืนยันว่า พื้นที่นี้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้โดยไม่ต้องสร้างประตูระบายน้ำฯ

กรณีบ้านกลาง ใช้งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพื่อสื่อสารกับกรมชลประทานว่า ชาวบ้านไม่ต้องการประตูระบายน้ำศรีสองรัก

แม้ว่าแม่น้ำโขงจะมีวิวทิวทัศน์ที่งดงาม เหมาะสมกับการพักผ่อน และรัฐพัฒนาพื้นที่นี้ให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวโดยนำอัตลักษณ์ของพื้นที่มาช่วยดึงดูดนักท่องเที่ยว แต่ก็พบว่า ไม่สามารถช่วยแก้ไขปัญหให้กับชุมชนได้ เพราะระดับน้ำที่ไม่แน่นอน ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ

การปล่อยปลาลงสู่แม่น้ำโขง

กรมประมง เป็นหน่วยงานราชการที่มีหน้าที่ตอบสนองต่อปัญหาภัยแล้ง ปลาตายในแม่น้ำโขงเมื่อช่วงกลางปีนี้อย่างดี โดยอธิบดีกรมประมงได้ลงพื้นที่ร่วมประชุมกับเครือข่ายอย่างไรก็ตาม การปล่อยปลาโดยทั่วไปแล้วจะปล่อยในพื้นที่ที่ปิด และระบบนิเวศไม่ซับซ้อน กว้างใหญ่ ปลาที่กรมประมงแจกมักจะเหมาะสำหรับการให้ชาวบ้านไปเลี้ยงในบ่อขุด ห้วย หนอง การปล่อยปลาที่แม่น้ำโขงที่มีระบบนิเวศที่ซับซ้อน และปล่อยในช่วงฤดูฝน ลูกปลาที่เพาะเลี้ยงมาเหล่านี้ไม่เคยเผชิญกับสถานการณ์เช่นนี้ ชาวบ้านหลายคนบอกเป็นเสียงเดียวกันว่า ลูกปลาวงศ์นี้มีโอกาสรอดได้ไม่ถึงร้อยละ 10 บางครั้งก็อาจจะถูกชาวบ้านจับก่อนที่จะโต เช่นเดียวกับเจ้าหน้าที่ประมงก็ยืนยันว่า ไม่ควรปล่อยปลาลงแม่น้ำโขง เพราะแม่น้ำโขงน้ำไหลแรง ปลาตัวเล็กไม่เคยฝึกการว่ายน้ำทวนน้ำ ขณะเดียวกัน ในทางวิชาการจะปล่อยปลาที่ผ่านการเพาะเลี้ยงออกไปปนกับปลาธรรมชาติ

ในแต่ละปีกรมประมงแจกปลาให้กับชาวบ้านริมและลุ่มแม่น้ำโขงจำนวนมากกว่า ล้านตัว อีกทั้งมีปลามากเป็นแสนตัวที่ถูกปล่อยลงแม่น้ำโขง เพื่อแสดงให้เห็นว่า กรมประมงไม่ได้นิ่งนอนใจกับปัญหาการสูญเสียแหล่งอาหารหรือปลาจากแม่น้ำโขง นั่นคือความจริงบางส่วนเท่านั้น ในด้านคุณภาพ ปลาเลี้ยงกับปลาธรรมชาติมีคุณภาพที่แตกต่างกัน ชาวบ้านมักบอกว่า เนื้อปลาเลี้ยงไม่อร่อย ไม่แน่น ความแตกต่างของปลาที่มาจากกรมประมงกับปลาธรรมชาติ (ประเด็นนี้น่าจะมีการศึกษาวิจัย) อีกประการหนึ่งที่สำคัญคือ ความหลากหลายของสายพันธุ์ แม้ว่ากรมประมงจะพยายามรีดไข่ ผสมเทียมปลาจากแม่น้ำโขงแต่ก็ต้องใช้เวลานาน กรณีปลาบึกจัดว่าเป็นปลาเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ (Endangered Species) กรมประมงเริ่มผสมเทียมในปี 2526 ประสบความสำเร็จในการเพาะพันธุ์ปลาบึกในปี 2544 ซึ่งต้องใช้เวลาร่วม 20 ปีในการศึกษาวิจัยเพื่อให้ได้ลูกปลาบึกที่มาจากการเลี้ยง

การตอบสนองต่อปัญหาการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงของรัฐบาลไทยต่อพลเมืองไทย ยังเป็นการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุ ใช้ทรัพยากรจำนวนมากแต่ไม่ได้ผล ไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยว การสร้างเขื่อนกั้นตลิ่ง และการแจกพันธุ์ปลา ล้วนเป็นการแก้ไขปัญหาที่ฉาบฉวย หากเปรียบเทียบกับขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ ใช้งบประมาณน้อยแต่มีผลต่อการทบทวน การชะลอปัญหา

5.4 ขบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมกับการปกป้องแม่น้ำโขง

จากสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในแม่น้ำโขง เริ่มตั้งแต่โครงการสร้างเขื่อนทางตอนบนและตอนล่าง รวมทั้งโครงการปรับปรุงร่องน้ำเพื่อการเดินเรือพาณิชย์ในแม่น้ำล้านช้าง-แม่น้ำโขง โครงการพัฒนาดังกล่าวได้สร้างผลกระทบให้แก่ระบบนิเวศในแม่น้ำโขง รวมทั้งชาวบ้านที่พึ่งพิงทรัพยากรจากแม่น้ำโขงด้วย จึงทำให้กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนและชาวบ้านริมฝั่งแม่น้ำโขงทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน มีการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่าย เพื่อร่วมกันเคลื่อนไหวและผลักดันปัญหาดังกล่าวให้ได้รับการแก้ไข รวมทั้งชุมชนต้องมีส่วนร่วม ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมเกี่ยวกับการปกป้องแม่น้ำโขงที่ผ่านมาสามารถแบ่ง

ได้เป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 การเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (ปี 2536-2546) ช่วงที่ 2 ชาวบ้านเริ่มรวมตัว (ปี 2547-2550) และช่วงที่ 3 การสร้างเครือข่ายภาคประชาสังคม (ปี 2551-ปัจจุบัน)

ช่วงที่ 1 การเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (ปี 2536-2546)

เริ่มต้นจากปี 2536 ประเทศจีนมีการดำเนินโครงการสร้างเขื่อนแห่งแรกขึ้นในแม่น้ำโขงตอนบนคือ เขื่อนมานวา โดยที่ไม่ได้มีการศึกษาวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมหรือ EIA รวมทั้งในช่วงที่สร้างนี้มีการกักเก็บน้ำในเขื่อนช่วงหน้าแล้ง ทำให้น้ำในแม่น้ำโขงเริ่มแห้ง จนกระทั่งในปี 2539 จีนได้สร้างเขื่อนมานวาแล้วเสร็จ และในช่วงปี 2539-2540 นี้เอง ชาวบ้านริมฝั่งแม่น้ำโขงในอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เริ่มก่อตั้ง “กลุ่มรักษ์เชียงของ” ขึ้น นำโดย ครูดีหรือคุณนิวัฒน์ ร้อยแก้ว ร่วมกับข้าราชการครู แพทย์ ตำรวจ พ่อค้า นักธุรกิจ และผู้นำชุมชนต่าง ๆ ในอำเภอเชียงของ เพื่อดำเนินการประสานความร่วมมือในการอนุรักษ์ปกป้องแม่น้ำโขง หลังจากนั้นทางกลุ่มได้ดำเนินโครงการอนุรักษ์ปลาน้ำจืด โดยร่วมกับชมรมคนจับปลาน้ำจืดอำเภอเชียงของ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์ฯ ในช่วงนั้นมีแนวคิดที่จะไม่แยกคนออกจากปลา และไม่แยกคนออกจากน้ำโขง เพราะเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน แต่จะหาวิธีให้คนกับปลา คนกับแม่น้ำโขง อยู่ร่วมกันได้ (เดือนใจ ดีเทศน์. 2553)

จากนั้นในช่วง ปี 2541-2543 กลุ่มรักษ์เชียงของ เริ่มมีโครงการเกี่ยวกับลำน้ำสาขา ในพื้นที่ลุ่มน้ำกก น้ำอิง และน้ำโขง เริ่มทำงานเครือข่ายภาคประชาชน ร่วมกัน 3 องค์กร คือ กลุ่มรักษ์เชียงของ ชมรมอนุรักษ์ และฟื้นฟูแม่น้ำอิงตอนปลาย และโครงการแม่น้ำและชุมชน และตั้งเป็นเครือข่ายชื่อ “เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงล้านนา” โดยทำงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการปกป้องสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน จากนั้นมีการขยายโครงการอนุรักษ์ป่าชุมชนและป่าชุ่มน้ำอีก 19 แห่ง เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ 24 แห่งในลุ่มน้ำอิงและลุ่มน้ำโขง ทำให้ปลาหลายชนิดกลับคืนมา และมีปริมาณปลาเพิ่มขึ้น (จิณห์หรรษา ช่วยโชติ. 2558)

รวมทั้งในปี 2543 มีการประชุมเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ครั้งที่ 1 และมีการรวมตัวกันของนักกิจกรรม 14 ประเทศ ในภูมิภาคเอเชียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทุกคนเห็นถึงปัญหาความเดือดร้อนจากการสร้างเขื่อน เป็นปัญหาร่วมที่กระทบต่อสิทธิชุมชนท้องถิ่นที่เคยพึ่งพาแม่น้ำ ซึ่งสาเหตุของปัญหานั้นมาจากการเข้าจัดการน้ำและทรัพยากรโดยรัฐและนักลงทุน การร่วมมือในครั้งนี้มีทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับนานาชาติเพื่อยุติการให้การลงทุนในโครงการสร้างเขื่อน การรวมตัวกันของกลุ่มต่างๆ เพื่อให้เกิดพลังในการปกป้องสิทธิของชุมชนที่ต้องพึ่งพาแม่น้ำในการดำรงชีวิตและร่วมกันฟื้นฟูแม่น้ำให้กลับคืนสู่ชุมชน นอกจากนั้นมีการช่วยกันรณรงค์เพื่อยุติบรรดาอุตสาหกรรมเขื่อนทั้งหลายที่กำลังมีบทบาทอย่างสูง (สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. 2543)

จากนั้นในช่วงปี 2544 ประเทศจีนเริ่มดำเนินโครงการปรับปรุงร่องน้ำเพื่อการเดินเรือพาณิชย์ในแม่น้ำล้านช้าง-แม่น้ำโขง โดยเริ่มมีการระเบิดเกาะแก่งในบริเวณประเทศจีน เมียนมา และลาว รวม 16 แห่ง

เหลือเพียงแก่งคอนผีหลงในเขตชายแดนไทย-ลาว เนื่องจากมีชุมชนริมฝั่งโขง ในเขตอำเภอเวียงแก่น อำเภอเชียงของ และกลุ่มรักษ์เชียงของ จังหวัดเชียงราย รวมกลุ่มกันคัดค้านอย่างหนัก เพราะตั้งแต่มีการระเบิดเกาะแก่งปี 2544 พบว่าเกิดความผันผวนของกระแสน้ำเกิดขึ้นรุนแรงในช่วงเดือนมกราคม-เมษายน เนื่องจากเปิดเขื่อนเพียง 5 ชั่วโมงในรอบ 4 วัน เพื่อให้สะดวกต่อการระเบิดแก่ง

ในระหว่างที่มีการระเบิดเกาะแก่ง ชาวบ้านที่หาปลาในเขตอำเภอเชียงของ อำเภอเชียงแสน อำเภอเวียงแก่น พบว่าระดับน้ำโขงขึ้นลงผิดปกติและยังทำให้น้ำเปลี่ยนทิศ ทำให้ปลาไม่เคลื่อนย้ายหรืออพยพจากน้ำโขงตอนล่างขึ้นไปหาถิ่นหรือวางไข่ในแม่น้ำโขงตอนบน ทำให้จับปลาได้ลดลง ในปี 2544 ได้เพียงร้อยละ 50 นอกจากนั้นระดับน้ำที่ขึ้นลงผิดปกติยังส่งผลกระทบต่อสภาพตลิ่งสองฝั่งแม่น้ำโขง รวมทั้งส่งผลกระทบต่อเส้นแบ่งพรมแดนไทย-ลาวอีกด้วย

ต่อมาในปี 2545 กลุ่มรักษ์เชียงของและชุมชนริมฝั่งโขง ได้ยื่นหนังสือต่อคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม ให้รับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบโดยตรง และได้รับความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ ได้แก่ คณะกรรมการหลายคณะในวุฒิสภา นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรม นักวิชาการด้านความหลากหลายทางชีวภาพ สื่อมวลชนทุกสาขา ผู้นำชุมชน กลุ่มแม่บ้าน หน่วยงานราชการ องค์กรด้านสิ่งแวดล้อมในประเทศและสากล รวมทั้งคณะสงฆ์ ผู้นำศาสนาต่าง ๆ

รวมทั้งชาวบ้านได้เดินทางไปยื่นหนังสือเรียกร้องให้หยุดโครงการระเบิดแก่งร่วมกับสมาชิกร่างและองค์กรพัฒนาเอกชน 52 องค์กร ที่สถานเอกอัครราชทูตจีนประจำประเทศไทย นอกจากนั้นได้เดินทางไปพบกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อขอเจรจาถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ภายหลังจากการเจรจา จึงมีการชะลอโครงการดังกล่าว และในปี 2546 ให้มีการจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม โดยสำนักงานนโยบายแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้จ้างบริษัท ทีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริง แอนด์ แมเนจเม้นท์ จำกัด (มหาชน) เป็นที่ปรึกษาในการจัดทำรายงานดังกล่าว และโครงการดังกล่าวได้ยุติไปชั่วคราว อย่างไรก็ตามในปี 2546 ประเทศจีนก็ได้ดำเนินโครงการสร้างเขื่อน แห่งที่ 2 แล้วเสร็จ คือเขื่อนดาเซซาน ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับแม่น้ำโขงเริ่มชัดเจนยิ่งขึ้น

ช่วงที่ 2 ชาวบ้านเริ่มรวมตัว (ปี 2547-2550)

หลังจากที่เขื่อนแห่งที่ 2 สร้างเสร็จในแม่น้ำโขงตอนบน ในปี 2547 เกิดเหตุการณ์แม่น้ำโขงแห้งขอด ผลกระทบเริ่มมีให้เห็นชัดเจนขึ้น ชาวบ้านในอำเภอเชียงของเริ่มรวมตัวและออกมารวมเคลื่อนไหวกับกลุ่มรักษ์เชียงของมากขึ้น โดยเริ่มจากรวมตัวกันเพื่อประท้วงจีน เนื่องจากจีนมีการสร้างเขื่อนเป็นสาเหตุให้แม่น้ำโขงแห้งขอดและปลาสูญพันธุ์ ชาวบ้านในอำเภอเชียงของต้องใช้วิธีการตกปลาแทนการใช้เรือ เรือหาปลาจำนวน 50 ลำ ต้องหยุดแล่น เพราะระดับน้ำในแม่น้ำโขงแห้งขอด การปกป้องแม่น้ำโขงในช่วงปี 2547 เริ่มเห็นการทำงานที่มีการวางยุทธศาสตร์ และการรณรงค์เพื่อปกป้องแม่น้ำโขง โดยกลุ่มรักษ์เชียงของได้ร่วมกับเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้จัดงาน "รวมพลคนรักน้ำโขง" ขึ้น โดยมีผู้แทนจากองค์กร

ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นคุณเตือนใจ ดีเทศน์ ในช่วงนั้นเป็นสมาชิกวุฒิสภา (ส.ว.) จังหวัดเชียงราย คุณหญิงอัมพร มีสุข คุณสุนีย์ ไชยรส คุณวสันต์ พานิช กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (กสม.) รวมทั้งกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนจากหลายประเทศ และชาวบ้านริมฝั่งแม่น้ำโขงในจังหวัดเชียงรายอีกราว 200 คน รวมตัวกันที่ศูนย์ฝึกอบรมข้าราชการครู อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

การจัดกิจกรรมในครั้งนี้ เพื่อล่องเรือไปตามแม่น้ำโขงและทำพิธีสงฆ์ "ขอขมาแม่น้ำ" บริเวณหาดผาฟ้า และเดินทางต่อไปเพื่อทอดผ้าป่าที่วัดหาดบ้าย ในส่วนของสมาชิกวุฒิสภา (ส.ว.) เมื่อได้ลงพื้นที่และรับฟังข้อมูลจากชาวบ้าน ก็มีการเรียกร้องให้รัฐบาลแต่งตั้งภาคประชาชนให้ร่วมเป็นกรรมการแม่น้ำโขง เพราะจากการติดตามปัญหาของแม่น้ำโขงในช่วงที่ผ่านมา มีความมั่นใจว่า การสร้างเขื่อนในจีนและการระเบิดเกาะแก่งต่าง ๆ เพื่อการเดินเรือพาณิชย์ ได้สร้างผลกระทบต่อระบบนิเวศของแม่น้ำโขงมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสังเกตได้จากที่มีระดับน้ำขึ้นน้ำลงผิดปกติ คลื่นเกิดการพังทลายมากขึ้น จำนวนปลาลดน้อยลง ซึ่งไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่ธรรมชาติสร้างขึ้นอย่างแน่นอน (สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต, 2547)

นอกจากนั้นในช่วงปี 2547-2549 กลุ่มรักษ์เชียงของและชาวบ้าน เริ่มมีการเคลื่อนไหวผ่านการทำงานเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยเกี่ยวกับบริบทและพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ อำเภอเวียงแก่นและอำเภอเชียงของ ในปี 2547 ซึ่งดำเนินโครงการวิจัยเรื่องแม่น้ำโขง: แม่น้ำแห่งวิถีชีวิตและ และในปี 2549 ได้ดำเนินโครงการวิจัยชาวบ้าน เรื่อง “ความรู้ท้องถิ่นเรื่องพันธุ์ปลาแม่น้ำโขง” จากการเก็บข้อมูลวิจัยทั้ง 2 เรื่อง ทำให้ชาวบ้านได้เข้าใจประวัติศาสตร์และพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อำเภอเชียงของและอำเภอเวียงแก่น รวมทั้งได้เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้พื้นฐานของชาวบ้าน เช่น ชนิดของปลา จำนวนปลา เครื่องมือการหาปลา เกษตรริมโขง พันธุ์พืชตามเกาะแก่งต่าง ๆ และประเด็นด้านสังคมวัฒนธรรมของคนหาปลา และนำมาอธิบายความสลับซับซ้อนของระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพของแม่น้ำโขงและวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง รวมทั้งผลกระทบที่เกิดจาก 2 โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ คือ 1.โครงการเขื่อนกั้นแม่น้ำล้านช้างหรือแม่น้ำโขง 2 เขื่อน คือเขื่อนมันวาว ปี 2539 และเขื่อนด้าเถาซาน ปี 2546 2.โครงการระเบิดเกาะแก่งเพื่อให้เรือพาณิชย์ของจีนสามารถขนส่งสินค้าจากซือเหมาไปถึงหลวงพระบาง (คณะนักวิจัยชาวบ้านเชียงของ-เวียงแก่น, 2549)

ช่วงที่ 3 การสร้างเครือข่ายภาคประชาสังคม (ปี 2551-ปัจจุบัน)

สำหรับชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงในพื้นที่ภาคอีสาน ในปี 2551 นายสมักร สุนทรเวช ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในช่วงนั้นได้ริเริ่มโครงการผันน้ำโขงเข้าทางแม่น้ำเลย และส่งไปยังเขื่อนอุบลรัตน์เพื่อการชลประทานและการอุปโภคบริโภคในภาคอีสานโดยมอบหมายให้อยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เครือข่ายประชาสังคมไทยเพื่อแม่น้ำโขง ร่วมกับ 95 องค์กรและนักวิชาการออกมาคัดค้านและไม่เห็นด้วยกับการดำเนินโครงการดังกล่าว และได้ส่งจดหมายเปิดผนึกถึงนายสมักร สุนทรเวช ให้รัฐบาลทบทวนโครงการผันน้ำจากแม่น้ำโขง และการสร้างเขื่อน 3 แห่งบนแม่น้ำโขง รวมทั้ง

เรียกร้องความโปร่งใส และธรรมาภิบาลในกระบวนการสร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขง และเป็นห่วงผลกระทบจากโครงการผันน้ำต่อชุมชน และระบบนิเวศ (สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. 2551)

รวมทั้งในปีนี้อเอง ชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงในภาคอีสานมีการรวมกลุ่มเป็นสมาคมเครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มน้ำโขง 7 จังหวัดภาคอีสาน มีสมาชิกชุมชนลุ่มน้ำโขงคือจังหวัดเลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญและอุบลราชธานี จัดตั้งขึ้นเพื่อปกป้องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ความหลากหลายทางชีวภาพ สร้างความร่วมมือในการเฝ้าระวังและป้องกัน แก้ไขปัญหาที่เป็นภัยต่อความมั่นคงของประชาชน มีการทำแผนการป้องกันการชะล้างพังทลายของตลิ่งริมโขง จากกระแสน้ำที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนตอนบนของแม่น้ำโขง เสริมสร้างกระบวนการการเรียนรู้ปัญหาและความขัดแย้งในการจัดการลุ่มน้ำโขง เชื่อมโยงภาคีพัฒนาเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาภัยพิบัติ ส่งเสริมกลไกในการจัดการน้ำในภาคการเกษตร มีการประสานงานความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และมีการติดตามผลกระทบจากการสร้างเขื่อนตอนบน

ในส่วนพื้นที่ภาคเหนือ ในปี 2551 ช่วงปลายเดือนกรกฎาคม เมืองหลินชางทางต้นบนของแม่น้ำโขงเกิดฝนตกหนักและน้ำในแม่น้ำสาขา เช่น น้ำตุม ไหลนองเป็นสีแดงไหลลงแม่น้ำโขง ในเขตยูนนานมีเขื่อนในแม่น้ำโขงอยู่ 3 แห่งที่รองรับน้ำทั้งหมดของแม่น้ำโขง ซึ่งมีปริมาณน้ำเป็นจำนวนมาก จนต้องปล่อยน้ำเพื่อไม่ให้เขื่อนเสียหาย และบวกกับฝนตกจนน้ำสาขาทางตอนล่างของเขื่อนไหลลงน้ำโขงจนมีปริมาณน้ำไหลบ่าท่วมพื้นที่ท้ายน้ำอย่างรวดเร็ว ประเทศไทยและประเทศลาว ถูกน้ำท่วมหนักชาวบ้านหลายพื้นที่บอกได้อย่างชัดเจนว่าน้ำท่วมมาจากการปล่อยน้ำจากเขื่อนของประเทศจีน

จากสถานการณ์น้ำท่วมในปี 2551 เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ออกแถลงการณ์ถึงองค์การสหประชาชาติ รัฐบาลจีน และรัฐบาลไทย สาเหตุหลักมาจากการเปิดเขื่อนในจีนอย่างฉับพลัน ผู้คนหลายแสนคนต้องอพยพออกจากพื้นที่เสี่ยงภัย ด้วยเหตุนี้ น้ำจึงท่วมฉับพลันเพียงในวันเดียวเกือบ 2 เมตร น้ำโขงหนุนเข้าสู่แม่น้ำอิงและกกซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาลึกเข้าไปเกือบ 30 กิโลเมตร ทำให้พื้นที่เกษตร สัตว์เลี้ยง บ้านเรือนและผืนแผ่นดินชายฝั่งเสียหายอย่างมหาศาล หลังน้ำลดลงในวันที่ 15 สิงหาคม 2551 มีการสำรวจผลกระทบประเมินค่าความเสียหายเบื้องต้นเป็นเงินไม่ต่ำกว่า 85 ล้านบาท หลังจากนั้นน้ำท่วมใหญ่แล้วเครือข่ายชาวบ้านในแม่น้ำอิง-กก ตอนปลายและชายฝั่งโขงได้ร่วมกันฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นริมน้ำโขงตามกำลังที่พอมีทั้งการฟื้นฟูอาชีพ กองทุนเมล็ดพันธุ์และสัตว์เลี้ยง และร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปักหลัก เสริมดิน ป้องกันตลิ่งพังริมฝั่งโขง ณ บ้านปากอิงใต้ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

จากนั้นในปี 2552-2553 จีนได้สร้างเขื่อนแห่งที่ 3 และแห่งที่ 4 แล้วเสร็จ คือเขื่อนจิงหงและเขื่อนเสี่ยวหวาน ผลกระทบมีมากขึ้น ในช่วงนี้กลุ่มรักษ์เชียงของได้จัดทำโครงการสืบชะตาแม่น้ำโขงและสร้างเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา 2 ฝั่งของไทย-ลาว บริเวณคอนผีหลงและผาพระ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายและเมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว ประเทศลาว รวมทั้งชักชวนให้สื่อมวลชนศึกษากรณีน้ำโขงแห่งที่จังหวัดเชียงราย จากนั้นมีการสรุปบทเรียนในการทำงาน และพบว่าการทำงานของภาคประชาสังคมยังขาด

ยุทธศาสตร์ที่ชัดเจนในการทำงานร่วมกันระหว่าง “ข้างล่างและข้างบน” หมายถึงในระดับนโยบาย และการเคลื่อนไหวเชิงวัฒนธรรมที่มีรากอยู่ในท้องถิ่น ในปีนี้จึงถือเป็นจุดเริ่มต้นในการเคลื่อนไหวร่วมกันทั้งลุ่มน้ำอย่างเป็นขบวนเดียวกันและมีมิติที่ครอบคลุม

จากนั้นประชาชนลุ่มน้ำโขงจากภาคเหนือและอีสานได้รวมตัวกันประท้วงหน้าสถานทูตจีนประจำกรุงเทพฯ เกี่ยวกับผลกระทบจากเขื่อนแม่น้ำโขงในประเทศจีน พร้อมออกแถลงการณ์ถึงรัฐบาลไทย และคณะกรรมการแม่น้ำโขง (MRC) เพื่อให้รัฐบาลไทยและMRCจะต้องทบทวนท่าทีต่อรัฐบาลจีนในเรื่องการสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขงตอนบน โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของประชาชนเป็นที่ตั้ง ขอให้รัฐบาลจีนเปิดเผยตัวเลขและข้อมูลการจัดการของเขื่อนแม่น้ำโขงตอนบนทั้งหมด ซึ่งรวมถึงสถิติตัวเลขย้อนหลังก่อนเริ่มการก่อสร้างเขื่อน ดำเนินการจัดตั้งคณะกรรมการร่วม ซึ่งมีประชาชนท้องถิ่นผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนและโครงการระเบิดเกาะแก่งในลำน้ำโขงของแต่ละประเทศ อยู่ในคณะกรรมการร่วมนี้ด้วย เพื่อร่วมกันศึกษา แสวงหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มแม่น้ำโขงอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน

รวมทั้งรัฐบาลไทยต้องดำเนินการเพื่อเข้าเป็นภาคี “อนุสัญญาว่าด้วยกฎหมายเกี่ยวกับการใช้ลุ่มน้ำระหว่างประเทศที่มีใช้เพื่อการเดินเรือ” และMRC ต้องชี้ชวนให้ประเทศอื่น ๆ ในลุ่มแม่น้ำโขงเข้าร่วมภาคี เพื่อให้การใช้แม่น้ำในอนาคตกอยู่ภายใต้หลักการความยั่งยืนของระบบนิเวศ และการแบ่งปันประโยชน์ที่เท่าเทียมและเป็นธรรม และต้องรับฟังเสียงของประชาชนลุ่มน้ำโขงที่เรียกร้องให้หยุดโครงการสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขา โดยยุติการรับซื้อไฟฟ้าจากประเทศเพื่อนบ้าน ทบทวนแผนพัฒนาพลังงาน โดยคำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลและสามารถมีส่วนร่วมได้อย่างเต็มที่ (สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต 2553)

ต่อมาในปี 2554 เมื่อทราบว่าจะมีการสร้างเขื่อนไซยะบุรีในประเทศลาวขึ้นในปี 2555 ชาวบ้านริมน้ำโขงในภาคอีสานและภาคเหนือ ร่วมกันออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนไซยะบุรี แขวงไซยะบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีการรวมตัวกันในนาม เครือข่ายประชาชนลุ่มน้ำโขง 8 จังหวัด มีตัวแทนเครือข่ายประมาณ 100 คน เดินทางไปยังกรุงเทพฯ เพื่อยื่นหนังสือคัดค้านโครงการสร้างเขื่อนไซยะบุรี เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่า หากโครงการดังกล่าวเกิดขึ้น จะเกิดผลกระทบกับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนและระบบนิเวศของแม่น้ำโขง นอกจากนั้น ได้มีการเคลื่อนไหวผ่านบทเพลงและบทกลอนพื้นบ้าน สืบสานนิเวศวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง เช่น ผญาอีสาน เรื่อง กบเขียนแม่น้ำโขงจากพระกลางทุ่ง อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม และเพลงขับลือ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย และมีการคาราวานทัวร์ 7 จังหวัดลุ่มน้ำโขงภาคอีสานต้านเขื่อนไซยะบุรี โดยมีการบรรยาย เรื่อง “ภัยจากเขื่อนในแม่น้ำโขง: ประสบการณ์ตรงจากคนลุ่มน้ำ” โดย นิวัฒน์ ร้อยแก้ว แกนนำเครือข่ายอนุรักษ์ธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง-ล้านนาจาก และบรรยาย “ภัยของเขื่อนไซยะบุรี” โดย หาญณรงค์ เยาวเลิศ ประธานมูลนิธิเพื่อการจัดการน้ำอย่างบูรณาการ รวมทั้งมีการยื่นหนังสือคัดค้านเขื่อนไซยะบุรีไปยังสถานทูตลาว ทำเนียบรัฐบาล รัฐสภาอาเซียน และบริษัท ช.การช่าง (ประชาไท 2554)

ในขณะที่เขื่อนในแม่น้ำโขงตบบนก็ยังมีกำลังสร้างอย่างต่อเนื่อง ในปี 2555 จีนสร้างเขื่อนแห่งที่ 5 และ 6 แล้วเสร็จ คือ เขื่อนน้ำจั่วและเขื่อนกอนเจาเกียว และในปีนี้ เครือข่ายประชาสังคมในภาคเหนือได้จัดกิจกรรมการเดินขบวนประท้วงเพื่อแม่น้ำโขง โดยพระไพศาล วิสาโล ณ วัดป่าศรีมาลัยบรรพต บ้านสวนดอก-ท่าขันทอง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ในกิจกรรมชื่อ "อาเซียนภาคประชาสังคม: เชื่อมสานผู้คนอาเซียนด้วยก้อนหินและเท้า" มีการเดินร่วมกันของพระจากไทย ลาวและเวียดนาม เพื่อความสงบภายในจิตใจและแม่น้ำโขง ใช้เวลา 9 วัน ระยะทาง 117 กิโลเมตร โดยเดินเลาะริมฝั่งโขง จังหวัดเชียงราย และชุมชนเล็กใหญ่ร่วมกันเดิน ระหว่างทางมีการบอกเล่าปัญหาของประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาและผู้ที่เกี่ยวข้องปัญหาจากการพัฒนาที่ผิดแนวทาง ได้เชื่อมสัมพันธ์กันด้วยการเดินเท้า ในขณะเดียวกันก็สร้างพลังใจให้แก่กันด้วยการมอบก้อนหินจากแม่น้ำโขงในไทยไปยังชาวบ้านในทวายของประเทศพม่า ก้อนหินคือสัญลักษณ์แห่งความเข้มแข็ง ในหินนั้นเขียนด้วยลายมือของครูดี ที่ให้กำลังใจชาวบ้านที่ทวาย พร้อมมีลายเซนกำกับ (สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต 2556)

รวมทั้งชาวบ้านและองค์กรเครือข่ายในภาคอีสานมีการจัดงานสืบชะตาแม่น้ำโขงและแม่น้ำเลย ณ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย มีผู้เข้าร่วมจากหลายภาคส่วน โดยเฉพาะตัวแทนชาวบ้านจาก 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขง อันได้แก่ เชียงราย เลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี นอกจากนี้ทางเครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง 7 จังหวัดภาคอีสาน ได้เข้าพบนายวิรัตน์ ลิ้มสุวัฒน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดหนองคาย เพื่อนำเสนอปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนในพื้นที่ 7 จังหวัดลุ่มน้ำโขง ที่เกิดจากการสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขงของประเทศจีนทั้ง 4 เขื่อน รวมทั้งผลกระทบจากการสร้างเขื่อนไชยะบุรีของประเทศลาว ที่อยู่ระหว่างก่อสร้าง พร้อมยื่นหนังสือไปยังรัฐบาลเพื่อให้ยกเลิกการซื้อขายไฟฟ้าจากโครงการเขื่อนไชยะบุรี (Thai PBS. 2555)

ในปีนี้ เครือข่ายประชาชน 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขงเดินหน้าอุทธรณ์คดีฟ้องเขื่อนไชยะบุรี ประกอบด้วย จังหวัดเชียงราย จังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย จังหวัดบึงกาฬ จังหวัดนครพนม จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดอำนาจเจริญ และจังหวัดอุบลราชธานี กรณีโครงการทำสัญญาซื้อขายไฟฟ้าจากเขื่อนไชยะบุรีของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย โดยมีผู้ถูกฟ้องคดี คือ 1. การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ในฐานะเจ้าของโครงการทำสัญญาซื้อขายพลังงานไฟฟ้า 2. คณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติ ในฐานะผู้กำกับดูแลการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย 3. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในฐานะผู้บังคับบัญชากรมทรัพยากรธรรมชาติและคณะกรรมการแม่น้ำโขงแห่งชาติ 4. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพลังงาน ในฐานะผู้ควบคุมนโยบายและกิจการพลังงาน และผู้กำกับดูแลการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย และ 5. คณะรัฐมนตรี ในฐานะผู้กำกับดูแลการประกอบกิจการของรัฐเนื่องจากการดำเนินโครงการและการกระทำดังกล่าวไม่ได้ปฏิบัติตามเงื่อนไขและขั้นตอนแห่งกฎหมาย และผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบไม่ได้ควบคุมหรือกำกับดูแลตามหน้าที่ที่กำหนดในกฎหมาย อันจะนำมาซึ่งผลกระทบอันใหญ่หลวงต่อประชาชนและประเทศชาติ (สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต 2556)

ต่อมาในปี 2556 ชาวบ้านได้ยื่นกระแสดำเนินโครงการผันน้ำโขงเลยชีมูล และจะมีการสร้างประตูระบายน้ำศรีสองรักบริเวณปากแม่น้ำเลย ซึ่งโครงการมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การบริหารจัดการน้ำในลุ่มแม่น้ำเลยตอนล่างในเขตพื้นที่อำเภอเชียงคานให้มีประสิทธิภาพสูงสุด และเพื่อสนับสนุนประเด็นยุทธศาสตร์จังหวัดเลย แก้ไขปัญหาน้ำหลากและอุทกภัย และปัญหาภัยแล้ง และส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยมีพื้นที่รับประโยชน์ทั้งโครงการประมาณ 72,500 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 7 ตำบล ได้แก่ ตำบลเชียงคาน ตำบลนาข้าว ตำบลปากคม ตำบลหาดทรายขาว ตำบลเขาแก้ว ตำบลจอมศรี และตำบลธาตุ พื้นที่ชุมชนบ้านกลางอาจจะไม่ได้อยู่ในพื้นที่ก่อสร้าง แต่ด้วยระบบนิเวศของชุมชนบ้านกลางเป็นลักษณะแอ่งกระทะทำให้ชาวบ้านเกิดความวิตกกังวล เมื่อมีการสร้างประตูน้ำดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อชุมชน แต่ชาวบ้านเกิดความไม่แน่ใจเกี่ยวกับผลกระทบหรือประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับ รวมทั้งโครงการดังกล่าวไม่มีรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) และรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (EHIA)

จากนั้นในปี 2557 จีนสร้างเขื่อนแห่งที่ 7 แล้วเสร็จคือ เขื่อนโซวตู ในปีนี้เครือข่ายลุ่มน้ำโขง 8 จังหวัด ได้ส่งจดหมายถึงจีน เรื่องขอให้เปิดเผยข้อมูลเขื่อนบนแม่น้ำโขง-แม่น้ำล้านช้าง และระงับโครงการเขื่อนที่ยังไม่ก่อสร้างเพื่อศึกษาผลกระทบข้ามพรมแดน เครือข่ายฯ ขอให้ท่านเปิดเผยข้อมูลที่จำเป็นเกี่ยวกับเขื่อนบนแม่น้ำโขงทั้ง 6 แห่ง ได้แก่ ปริมาณน้ำในเขื่อน ปริมาณการปล่อยน้ำออกจากเขื่อน และข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ให้แก่รัฐบาลประเทศลุ่มน้ำโขงตอนล่างทั้ง 5 ประเทศ เพื่อให้เกิดความโปร่งใสของข้อมูลนำไปสู่การพัฒนากระบวนการสื่อสารเพื่อเตือนภัยและป้องกันความเสียหายแก่ประชาชนที่อาจเกิดขึ้น สำหรับเขื่อนอื่น ๆ ที่กำลังก่อสร้าง หรือวางแผนก่อสร้าง ขอให้หยุดโครงการทั้งหมด และดำเนินการศึกษาผลกระทบข้ามพรมแดนอย่างรอบด้าน (สำนักข่าวชายขอบ 2557)

นอกจากนั้น ทางเครือข่ายประชาชนไทย 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขง ได้ส่งหนังสือถึงปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แสดงถึงความกังวลใจ และความเห็นต่อการจัดเวทีปรึกษาหารือล่วงหน้า กรณีเขื่อนดอนสะโฮง และได้ออกแถลงการณ์ เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม 2557 เพื่อเรียกร้องความชัดเจนด้านการจัดเวทีรับฟังความเห็นและปรึกษาหารือดังกล่าว แต่ก็ยังไม่ได้รับการตอบกลับ เครือข่ายฯ จึงมีข้อเรียกร้องต่อกรมทรัพยากรน้ำ ในฐานะกองเลขาคณะกรรมการแม่น้ำโขงแห่งชาติไทย ซึ่งมีหน้าที่ต้องจัดกระบวนการปรึกษาหารือล่วงหน้า

ในขณะที่ทางเครือข่ายฯ กำลังเคลื่อนไหวในประเด็นเขื่อน แต่ในปี 2559 คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ความเห็นชอบแผนพัฒนาการเดินเรือระหว่างประเทศในแม่น้ำล้านช้าง-แม่น้ำโขง ค.ศ. 2015 - 2025 เพื่อใช้เป็นกรอบแนวทางในการพัฒนาการขนส่งทางน้ำระหว่างประเทศในแม่น้ำล้านช้าง - แม่น้ำโขง และการดำเนินงานเบื้องต้น โดยเรือสำราญของจีนจะเริ่มเข้าสำรวจบริเวณพรมแดนไทย-ลาว (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2559)

จากนั้นในปี 2560 นายนิวัฒน์ ร้อยแก้ว ประธานกลุ่มรักษ์เชียงของ อ.เชียงของ จ.เชียงราย ซึ่งดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์แม่น้ำโขงมานาน พร้อมเครือข่ายราว 30 คน รวมตัวกันบริเวณท่าผาถ่าน ต.เวียง อ.เชียงของ

ติดแม่น้ำโขงชายแดนไทย-สปป.ลาว เพื่อแสดงพลังต่อต้านการสำรวจ และระเบิดเกาะแก่งในแม่น้ำโขง โดยร่วมชูป้ายข้อความต่างๆ เช่น หยุดระเบิดแก่งแม่น้ำโขง แม่น้ำโขงมรดกทางธรรมชาติ Stop rapids blasting หยุดระเบิดแก่งแม่น้ำโขง เป็นต้น จากนั้นได้นำเรือหางยาวจำนวน 2 ลำ ติดป้ายข้อความดังกล่าวแล่นออกจากฝั่งไปในแม่น้ำโขงบริเวณใกล้กับเรือขนาดใหญ่ ซึ่งคาดว่าจะเป็เรือของคณะวิศวกรสำรวจแม่น้ำโขงของประเทศจีนที่จอดลอยลำอยู่กลางแม่น้ำ โดยใช้เวลาลอยลำอยู่ระยะหนึ่ง ก่อนที่จะกลับขึ้นฝั่ง (MGR Online. 2560) และทางเครือข่ายประชาชนไทย 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขง ได้ออกแถลงการณ์คัดค้านการสำรวจระเบิดแก่งแม่น้ำโขง โดยระบุว่า การที่กรมเจ้าท่าอนุญาตให้บริษัทเอกชนของประเทศจีนที่ได้รับสัมปทานเข้ามาสำรวจแม่น้ำโขงในเขตชายแดนไทย-ลาว เท่ากับเป็นการเปิดพื้นที่ทางอธิปไตยของประเทศให้กับจีนได้ทำการสำรวจ ซึ่งไม่สมควรอย่างยิ่ง โดยที่ประเทศไทยแทบจะไม่ได้ประโยชน์อะไรจากโครงการนี้ และยังจะนำไปสู่การทำลายระบบนิเวศสำคัญของโลก และทางกลุ่มรักษ์เชียงของ ได้ทำหนังสือถึงอธิบดีกรมเจ้าท่า และผู้อำนวยการสำนักงานกรมเจ้าท่าภูมิภาค สาขาเชียงราย เพื่อขอให้ระงับการอนุญาตให้สำรวจพื้นที่เพื่อระเบิดเกาะแก่งแม่น้ำโขง บริเวณเขตชายแดนไทย-ลาว (มติชนออนไลน์. 2560)

จากนั้นกลุ่มเยาวชนเชียงของ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ในนามกลุ่มลูกหลานแม่น้ำโขงกว่า 20 คน รวมทั้งกลุ่มรักษ์เชียงของ ได้ล่องเรือไปยังคอนผีหลงซึ่งเป็นระบบนิเวศที่สำคัญของแม่น้ำโขงตอนบน และได้ขึ้นไปบนผาเหียง ซึ่งเป็นแก่งใหญ่ในบริเวณดังกล่าว โดยได้ชูป้ายแสดงจุดยืนคัดค้านการระเบิดแก่งในแม่น้ำโขง ด้วยข้อความต่าง ๆ ทั้งภาษาไทย จีนและอังกฤษ (สำนักข่าวชายขอบ 2560)

นอกจากนั้นเครือข่ายประชาชน 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขง ได้ยื่นฟ้องหน่วยงานของไทย กรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำปากแบง ที่จัดทำโดยรัฐบาลลาว หวั่นปัญหาผลกระทบข้ามพรมแดน ซึ่งที่ผ่านมาประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยฟ้องกรมทรัพยากรน้ำ และคณะกรรมการแม่น้ำโขง (MRC) แห่งชาติไทย ทั้งนี้ก่อนการยื่นฟ้องคดี ตัวแทนเครือข่ายประชาชนไทย 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขง ได้ยื่นถ้อยคำขอระงับการก่อสร้างเขื่อนปากแบงที่หน้าศาลปกครอง พร้อมแถลงข่าวต่อสื่อมวลชน (ประชาไท 2560)

ขบวนการเคลื่อนไหวยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง แต่ก็พบว่าจีนก็ยังคงสร้างเขื่อนเพิ่มอย่างต่อเนื่อง ในปี 2561 ได้สร้างเขื่อนแห่งที่ 8 และ 9 แล้วเสร็จ คือ เขื่อนเหมียวเว่ยและเขื่อนต้าหัวเฉียว และในปีนี้มีการประชุมเจรจาหารือระหว่างผู้แทนบริษัทต้าถิง (ลาว) เขื่อนไฟฟ้าปากแบง จำกัด และตัวแทนภาคประชาชนริมแม่น้ำโขง ตัวแทนภาคประชาชน จากการประชุมครั้งนี้ ยืนยันว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญกับการศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับแม่น้ำโขงทั้งลุ่มน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบจากการสร้างเขื่อนทางตอนบนในจีน ซึ่งสร้างความเสียหายต่อระบบนิเวศมาตลอด 2 ทศวรรษที่ผ่านมา มีความจำเป็นที่จะต้องทบทวนการพัฒนา สร้างการคิดใหม่ และหาทางเลือกพลังงานให้แก่ภูมิภาคโดยไม่ทำลายทรัพยากรของคนรุ่นต่อไป ไม่สามารถมาพูดคุยกันทีละเขื่อน แต่ต้องมองเขื่อนชุดทั้งหมด 11 โครงการในแม่น้ำโขงตอนล่าง ทั้งโครงการเขื่อนปากแบง โครงการเขื่อนसानะคาม เขื่อนไซยะบุรี เขื่อนดอนสะโฮง

และเขื่อนอื่น ๆ ที่จะสร้างบนแม่น้ำโขง ต้องคิดถึงการมีธรรมาภิบาลในการจัดการแม่น้ำโขงอย่างเป็นธรรม และการใช้แม่น้ำด้วยความยั่งยืน

การเจรจาครั้งนี้เป็นเพียงครั้งแรก และไม่ใช่อะไรที่ยินยอมใดๆ และเห็นว่าจำเป็นต้องเอาความรู้ การเก็บข้อมูล วิจัย นำมาประกอบการตัดสินใจ ต้องมีความรู้เพื่อการตัดสินใจในทรัพยากรของภูมิภาค สำหรับกรณีของเขื่อนปากแบงนั้น พบว่าการศึกษาที่ใช้อ้างอิง เป็นข้อมูลเก่าที่บางชิ้นเก่ากว่า 15 ปี จึงไม่เพียงพอที่จะตัดสินใจดำเนินโครงการ หากช่วยกันหลายฝ่าย นำความรู้เป็นผู้นำ จัดประชุมเจรจากันต่อไป เพื่อสร้างองค์ความรู้แม่น้ำโขง (มติชนออนไลน์ 2561)

จากนั้นมีการประชุมร่วมกันอีกครั้ง กรณีเขื่อนปากแบง ประกอบไปด้วยตัวแทนจากรัฐบาลลาว ตัวแทนจากบริษัทต้าถั่ง นักวิชาการ และเครือข่ายประชาชนไทย 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขง จัดประชุม “Technical Consultation Meeting” ทั้งนี้ในส่วนของฝ่ายของบริษัทต้าถั่ง ส่งคณะผู้แทนเข้าร่วม 11 คน นำโดย นายวุฒา ผู้บริหารบริษัทต้าถั่งในลาว นอกจากนี้ยังมีผู้ประสานงานฝ่ายไทย นำโดย พล.ต.ต.ณัฐกมล การปลูก ที่ปรึกษารัฐธรรมนูญและคณะอีก 6 คน และบริษัทต้าถั่ง ยังเชิญนายจันแสวง บุญอง อธิบดีกรมการนโยบายแผนพลังงาน กระทรวงพลังงานและบ่อแร่ สปป.ลาว เข้าร่วมด้วย ขณะที่ฝ่ายไทยประกอบด้วย ดร.ชยันต์ วรรณะภุติ หัวหน้าศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ศ.สุริชัย หวันแก้ว ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นายนิวัฒน์ ร้อยแก้ว ประธานกลุ่มรักษ์เชียงใหม่ของ ดร.ชวลิต วิทยานนท์ นักวิชาการอิสระด้านประมง นายหาญณรงค์ เยาวเลิศ ประธานมูลนิธิบริหารจัดการน้ำอย่างบูรณาการ นอกจากนี้ยังมีผู้แทนกรมทรัพยากรน้ำ ผู้แทนกรมประมง และประชาชนที่สนใจ ทั้งนี้ในช่วงท้ายการประชุม ฝ่ายไทยพยายามเสนอให้บริษัทต้าถั่งและลาวร่วมกันศึกษาในหลายประเด็นที่ยังไม่มีคำตอบให้เกิดความชัดเจนก่อนที่จะเดินหน้าโครงการ แต่ได้รับการบ่ายเบี่ยง โดยนายจันแสวงบอกว่าอยากเห็นการศึกษาในประเด็นที่ต่อยอดจากการศึกษาเดิมมากกว่าเพราะโครงการนี้ได้ผ่านการศึกษามานานถึง 13 ปีแล้ว ขณะที่ตัวแทนบริษัทต้าถั่งยืนยันว่าตัวเองได้ดำเนินการตามกรอบที่รัฐบาลกำหนดไว้แล้ว (มติชนออนไลน์ 2561)

ในปี 2562 จีนได้สร้างเขื่อนแห่งที่ 10 และ 11 แล้วเสร็จ คือเขื่อนหวงเต็งและเขื่อนวุ่นองหลง รวมทั้งเขื่อนไซยะบุรี (กำลังจะสร้างเสร็จ) เครือข่ายสภาองค์กรชุมชนลุ่มน้ำโขงและประชาชน 7 ภูมิภาคอีสาน คณะทำงานติดตามความรับผิดชอบของการลงทุนข้ามพรมแดน (ETO's Watch Coalition) และภาคประชาสังคมที่ติดตามประเด็นปัญหาแม่น้ำโขงหลากหลายองค์กร และภาคส่วนราชการโดยกรมประมง ในส่วนของ 7 จังหวัดแม่น้ำโขง ร่วมกันจัดเวทีเสวนา “เขื่อนไซยะบุรี กับคำถามต่อความรับผิดชอบและธรรมาภิบาลของกลไกระดับประเทศและระหว่างประเทศ” โดยมีภาคประชาสังคมและนักวิชาการร่วมแลกเปลี่ยนและให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานโครงการ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากเขื่อนไซยะบุรี ซึ่งเห็นได้ชัดนับแต่เขื่อนไซยะบุรีเริ่มทดลองกักเก็บน้ำเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า ก่อนที่จะมีการจ่ายไฟฟ้าเชิงพาณิชย์ให้กับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) นับตั้งแต่มีนาคม 2562 พร้อมทั้งร่วมกันเสนอทางออกต่อ

การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากเขื่อนไซยะบุรี ตลอดจนการสร้างความตระหนักและฟื้นฟูอาชีพประมงแม่น้ำโขงของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการดังกล่าว (The Mekong Butterfly 2562)

จากนั้นในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2562 โครงการสร้างเขื่อนปากเบงและเขื่อนปากลายกั้นแม่น้ำโขงช่วงไหลผ่าน สปป.ลาวถูกระงับไว้ก่อนโดยหัวหน้าสำนักงานพลังงานและบ่อแร่ แขวงไซยะบุรี ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับโครงการสร้างเขื่อนปากลาย ให้สัมภาษณ์ว่า โครงการเขื่อนปากลายและเขื่อนปากเบงถูกระงับไว้เนื่องจากได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชน โดยเฉพาะผลกระทบข้ามพรมแดน ซึ่งต้องทำการศึกษาให้ละเอียดก่อน (สำนักข่าวชายขอบ 2562)

สำหรับโครงการระเบิดเกาะแก่งในแม่น้ำโขง ในช่วงต้นเดือนมีนาคม 2562 รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศของไทยได้ให้สัมภาษณ์ว่า ได้ร่วมหารือกับรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศของจีนในหลายประเด็น รวมถึงประเด็นโครงการเดินเรือพาณิชย์ในแม่น้ำล้านช้าง-แม่น้ำโขง โดยมีข้อตกลงร่วมกันว่า จะยุติโครงการดังกล่าว เพราะห่วงกังวลถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมแม่น้ำโขงและผลกระทบที่จะเกิดกับทรัพยากรในแม่น้ำโขง (สำนักข่าวชายขอบ 2562)

ในส่วน of โครงการประจักษ์ประชนน้ำศรีสองรัก ในปี 2562 ชาวบ้านรวมกลุ่มเคลื่อนไหวในนาม “กลุ่มฮักแม่น้ำเลยบ้านกลาง” ในระดับพื้นที่ทางกลุ่มพยายามพูดคุยภายในชุมชนและให้ข้อมูลชุมชนใกล้เคียงถึงผลกระทบที่กำลังจะเกิดขึ้น นอกจากนั้นได้ร่วมกับนักวิชาการ นักกฎหมายและนักพัฒนาเอกชนเพื่อเรียกร้องกระบวนการมีส่วนร่วมตลอดมา และจากข้อมูลวิจัยของชาวบ้านพบว่า มีความแตกต่างจากโครงการศึกษาของกรมชลประทาน ดังนั้นกลุ่มฮักแม่น้ำเลยบ้านกลาง จึงมีข้อเสนอเพื่อหาทางออกร่วมกันกับทุกฝ่าย คือ 1.ขอให้มีการจัดเวทีสาธารณะเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกรมชลประทาน และกลุ่มฮักแม่น้ำเลยบ้านกลาง 2.ขอให้มีการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสุขภาพร่วมกัน และขอให้มีการศึกษาความคุ้มค่าของโครงการร่วมด้วย และ 3. ในระหว่างที่มีดำเนินการข้อ 1 และข้อ 2 ขอให้กรมชลประทานชะลอการก่อสร้างโครงการไว้ชั่วคราวก่อน จนกว่าจะหาข้อสรุปร่วมกันได้

บทที่ 6

สรุปและแนวโน้มสถานการณ์

6.1 สรุป

ชุดโครงการวิจัยการสังเคราะห์การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพและระบอบอาหารในชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงและทางเลือกการพัฒนามีที่มาจากข้อกังวล ข้อห่วงใยของชุมชนชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ลุ่มน้ำโขงในประเทศไทย เนื่องจากในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ชุมชนเหล่านี้สังเกตว่า แม่น้ำโขงสายประธานและลุ่มน้ำมีการเปลี่ยนแปลงระดับน้ำที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ ในช่วง 5-6 ปีมาเป็นการเปลี่ยนแปลงนี้ยังเห็นได้ชัดและถี่ขึ้น เช่น ในฤดูฝน ระดับน้ำแม่น้ำโขงแห้งขอด บางครั้งระดับน้ำลดลงเพียง 1 สัปดาห์แล้วกลับสูงขึ้นทั้งที่ไม่มีฝนตกในทางกลับกัน ในฤดูแล้ง ช่วงเดือนเมษายนที่ชาวบ้านทั้งสองฝั่งโขงจะร่วมกันประกอบพิธีกรรมสงกรานต์บริเวณดอนกลางแม่น้ำโขงก็ปรากฏว่าระดับน้ำขึ้นสูงทันทีทันใด การเปลี่ยนแปลงระดับน้ำที่ผันผวนไม่เป็นไปตามธรรมชาตินี้มีผลต่อสัตว์น้ำ ปลา กุ้ง และสาหร่ายชนิดหนึ่งที่ขึ้นเฉพาะแม่น้ำโขงคือ ไก และต้นไคร้ซึ่งเป็นพื้นที่หลบภัย อนุบาลสัตว์น้ำตัวเล็ก ๆ ก็ปรับตัวไม่ทันแห้งและเน่าตาย

แต่ละปีทรัพยากรจากแม่น้ำโขงได้หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนแม่น้ำโขงตอนล่างร่วม 60 ล้านคน กล่าวเฉพาะประเทศไทย 8 จังหวัดที่ติดแม่น้ำโขงจากเหนือถึงตะวันออกเฉียงเหนือมีประชากรประมาณ 3.1 ล้านคนที่พึ่งพิงแม่น้ำโขงเป็นทางคมนาคม เป็นแหล่งอาหาร เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมและวัฒนธรรม (MRC 2010) สิ่งเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่การพัฒนาและการสร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนบนในประเทศจีนตั้งแต่ปี 2539 ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งในแม่น้ำโขงสายประธานและลุ่มน้ำสาขา รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพและระบอบอาหารของชุมชนที่พึ่งพิงแม่น้ำโขง

ชุดโครงการวิจัยฯ ได้นี้ประกอบด้วยโครงการวิจัยท้องถิ่นจำนวน 4 โครงการคือ 1. โครงการวิจัย: วิถีชีวิตและมิติทางเศรษฐกิจของชาวบ้านหาดไคร้ 2. โครงการวิจัยทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึก 3. โครงการวิจัยชุมชนบ้านม่วงกับการสร้างแผนเชิงรุกในการปรับตัวให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงสู่การเพิ่มขีดความสามารถความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน และ 4. โครงการวิจัยการสร้างการบริหารจัดการร่วมประตุน้ำศรีสองรักเพื่อวิถีชีวิตและการเกษตรอย่างยั่งยืนของชาวไทพวน นอกจากนี้มีโครงการ “สร้างการสื่อสารสู่การรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพและระบอบอาหารของชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง” โดยชุดโครงการนี้มีแผนการดำเนินการวิจัยทั้งสิ้น 5 ปี เป้าหมายเพื่อให้ได้นโยบายทางเลือกที่คำนึงถึงระบอบอาหารและความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม โดยมีคำถามการวิจัยคือ ชุมชนชาติพันธุ์บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงมีความรู้ และวิถีชีวิตที่พึ่งพิงทรัพยากรแม่น้ำโขงอย่างไร การพัฒนาและการลงทุนทั้งจากจีนและภาคส่วนอื่น ๆ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงและวิถีชีวิตของชุมชนชาติพันธุ์อย่างไร แต่ละชุมชนมีวิธีการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงนี้

อย่างไร และทางเลือกเชิงนโยบายที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนเป็นอย่างไร นานาชาติจะเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาแม่น้ำโขงอย่างไร

ชุดโครงการวิจัยนี้มีวิธีการดำเนินงาน 2 ระดับคือ ระดับแรก งานวิจัยที่ดำเนินงานโดยชุมชนท้องถิ่น ที่ตระหนักถึงปัญหาการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง งานวิจัยในระดับนี้จะให้ความสำคัญกับความรู้ท้องถิ่น วิธีการดำรงชีพ ความสัมพันธ์กับแม่น้ำโขง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขง ชุมชนท้องถิ่นมีวิธีการรับมือกับสถานการณ์เหล่านี้ได้อย่างไร ระดับที่สองคือ งานวิจัยเชิงนโยบายที่เกี่ยวกับการพัฒนาแม่น้ำโขงที่มีผลต่อทรัพยากร วิธีการดำรงชีพของชุมชนท้องถิ่น และการสร้างกลไกการเคลื่อนไหวภาคประชาชนผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นรวมถึงการสร้างเครือข่ายนักวิชาการที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแม่น้ำโขง

รูปแบบการวิจัย เป็นงานวิจัยท้องถิ่นที่เชื่อมโยงความรู้และปฏิบัติการในระดับท้องถิ่นไปสู่การสร้างนโยบายทางเลือกที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน ขณะเดียวกันกระบวนการหรือกิจกรรมการวิจัยจะช่วยเหลือเสริมสร้างศักยภาพชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง โดยให้ชาวบ้านทำความเข้าใจ และสามารถวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความมั่นคงทางอาหาร เชื่อมโยงชุมชนเป็นเครือข่ายเพื่อร่วมกันแสวงหาทางออกภายใต้การพัฒนาเศรษฐกิจแบบยั่งยืนที่แม่น้ำโขงยังคงหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนได้

รายงานฉบับนี้เป็นรายงานผลการดำเนินงานในระยะปีที่ 1 ดำเนินการตั้งแต่ เดือนตุลาคม 2561 ถึง กันยายน 2562 ซึ่งพอจะสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้ ขั้นตอนปรับรายงานฉบับสมบูรณ์ตามข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งพอจะสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. มิติทางชาติพันธุ์ ทั้งสี่ชุมชนพบว่า เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์กับประเทศลาว มีสามหมู่บ้านคือ บ้านห้วยลึก มีพื้นเพมาจากลาวหลวงพระบาง บ้านม่วง มีบางส่วนเป็นไทพวน ปัจจุบันมีวัฒนธรรมไทยอีสาน และบ้านกลาง กลุ่มชาติพันธุ์ไทพวน ยังคงสืบทอดวัฒนธรรมไทพวนมาจนปัจจุบันนี้ ส่วนบ้านหาดไคร้อพยพมาจากจังหวัดน่าน (คาดว่าน่าจะมาจากลาวด้วยเช่นกัน) ปัจจุบันมีเพียงบ้านห้วยลึกเท่านั้นที่ยังคงมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติกับชุมชนริมแม่น้ำโขงในประเทศลาว แม่น้ำโขงมีความสำคัญต่อชุมชนเหล่านี้ทั้งเป็นเส้นทางคมนาคม และแหล่งอาหาร ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศลาวในปี 2518 บ้านห้วยลึก และบ้านม่วงมีความสัมพันธ์กับชุมชนทางฝั่งลาวมากกว่าฝั่งไทย คิดต่อแลกเปลี่ยน ค้าขายร่วมกัน ต่อมาเมื่อประเทศลาวเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประเทศไทยได้เร่งรัดปรับปรุงและพัฒนาชนบท โดยเฉพาะสร้างถนนให้เชื่อมต่อกับชนบทมากขึ้น ทำให้ชุมชนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับชุมชนฝั่งไทยมากขึ้น และทางประเทศลาว

2. แม่น้ำโขงยังเป็นพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนฝั่งไทยและลาว ในช่วงฤดูแล้ง ระดับน้ำในแม่น้ำโขงจะลดลง ทำให้ดอน เกาะ แก่ง ใล้น้ำขึ้นมากลายเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน เช่น งานสงกรานต์

งานบวชพระ เป็นต้น ชาวบ้านยังมีการหาปลาด้วยกัน แบ่งปันข้าวปลาอาหาร ความสัมพันธ์เหล่านี้หลายเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างไทย ลาว ทำให้มีวิถีการดำรงชีพที่เกี่ยวคู่กัน ปัจจุบัน แม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไป ระดับน้ำไม่คงที่ตามธรรมชาติแต่แปรผันตามการปล่อยน้ำจากเขื่อนทางตอนบนของแม่น้ำโขง จึงทำให้การประกอบพิธีกรรมที่เคยมีร่วมกันมาต้องเปลี่ยนแปลงไป

3. ชุมชนทั้งสี่ มีวิถีการดำรงชีพที่พึ่งพิงทั้งทรัพยากรจากแม่น้ำโขงและการเกษตรบนบกจนสะสมเป็นความรู้ทั้งนิเวศบนบกและแม่น้ำโขง ชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ และสามารถเข้าถึง ใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรทั้งสองระบบได้ แต่ปัจจุบันนี้แต่ละชุมชนกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทั้งที่มาจากรัฐไทยและการสร้างเขื่อนในตอนบนของแม่น้ำโขง การเปลี่ยนแปลงที่มาจากรัฐไทยคือ การพัฒนาพื้นที่ชายแดนให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ นโยบายด้านป่าไม้ ที่ดิน การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา เป็นต้น ในช่วงปี 2546-2547 ราคายางพาราค่อนข้างสูง แต่ปัจจุบันยางพาราราคาตกต่ำ เมื่อมาเจอกับการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงที่รุนแรงมากขึ้น โดยเฉพาะภายหลังจากการเปิดดำเนินการเขื่อนไซยะบุรีในประเทศลาว มีผลให้แม่น้ำโขงตั้งแต่ อ.เชียงคาน ลงมาเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน ที่บ้านม่วง พบปลาไซ้(ปลาดั้งท้อง)จำนวนมากตามบึง หนองในเดือนกรกฎาคม ปลาเหล่านี้ว่ายหนีออกมาไม่ทันจึงนอนถูกแดดเผาตาย ระดับแม่น้ำโขงที่ขึ้นลงตามการควบคุมการใช้น้ำในเขื่อนทำให้สัตว์น้ำเล็ก ๆ ไม่สามารถเอาตัวรอดได้ ก่อนหน้านั้น ปลาบึก ซึ่งเป็นปลาที่มีน้ำหนักไม่ต่ำกว่า 150 กก.ก็หายไปจากแม่น้ำโขง อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนแม่น้ำโขงทั้งสามชุมชน คือ บ้านหาดไคร้ บ้านห้วยลึก และบ้านม่วง อยู่ในสถานการณ์ที่ไม่สามารถพึ่งพิงแหล่งอาหารทั้งจากแม่น้ำโขงและจากการเกษตรได้อย่างในอดีต ชุมชนสูญเสียรายได้และการพึ่งพิงตนเอง กรณีบ้านหาดไคร้ จากที่เคยจกโกได้ปีละ 2,040,000 บาท ลดเหลือ 18,000 บาท เช่นเดียวกับประมงบ้านห้วยลึก ที่จับปลาได้น้อยลง เดิมมีรายได้จากปลาปีละ 5,850,000 บาท ลดเหลือ 900,000 บาท และบ้านม่วง เดิมเคยมีรายได้จากปลาปีละ 9,540,000 บาท ปัจจุบันรายได้ลดลงและไม่มี ความแน่นอน สำหรับบ้านกลางเป็นชุมชนที่พึ่งพิงแม่น้ำเลยได้อย่างสมบูรณ์ แต่กรมชลประทานกำลังดำเนินการก่อสร้างประตูระบายน้ำศรีสองรัก บริเวณปากแม่น้ำเลยก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำโขง ทำให้ชาวบ้านมีความกังวลใจระดับน้ำจะสูงขึ้นจนท่วมหมู่บ้านเมื่อประตูระบายน้ำสร้างเสร็จแล้ว

4. ทั้งสี่ชุมชนมีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศแม่น้ำโขงที่หลากหลาย เช่น บริเวณบ้านหาดไคร้จะมีดอนทราย หาดทรายเป็นที่อยู่อาศัยของนก และสาหร่ายน้ำจืด บ้านห้วยลึก และบ้านม่วง ที่มีเกาะแก่ง ฝาย ดอนที่เป็น หิน มักจะพบต้นไคร้บริเวณริมหาดและกลางแม่น้ำโขงรอบ ๆ ดอน เกาะแก่ง ฝาย ส่วนบ้านกลาง ซึ่งพึ่งพิงแม่น้ำเลย จะมีความรู้เกี่ยวกับท่า วัง ดอน เป็นอย่างดี ความรู้เหล่านี้รวมไปถึงการอธิบายว่าปลาและสัตว์น้ำแต่ละชนิด ว่าย จะอาศัยระบบนิเวศที่แตกต่างกันในการหลบซ่อนศัตรูและวางไข่ และว่ายนน้ำหนีออกมาก่อนน้ำท่วม โดยทั่วไปผู้ชายจะเป็นคนพายเรือหาปลา ส่วนผู้หญิงจะหาปลาริมฝั่ง/หาด/ตลิ่ง ด้วยเครื่องมือหาปลาอย่าง ๆ เช่น สสวิง ไซดักกุ้ง ค้างลาก หรือใช้มืองมหอยริมหาด เป็นต้น

5. ปัจจุบันนี้ จีนได้สร้างเขื่อนบนแม่น้ำโขงตอนบนเสร็จแล้ว 11 แห่ง เขื่อนที่สร้างในประเทศลาว คือ เขื่อนไซยะบุรี ได้เริ่มเปิดดำเนินการในเดือนตุลาคม 2562 ได้ทำให้แม่น้ำโขงเหือดแห้งอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่ อ. เชียงคาน จ.เลยเป็นต้นมา ก่อให้เกิดวิกฤตต่อทรัพยากรในแม่น้ำโขงและชุมชนได้สูญเสียความมั่นคงทางอาหาร และรายได้ ขณะที่แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำนานาชาติที่ไหลผ่าน 6 ประเทศคือ จีนตอนใต้ เมียนมา ไทย ลาว เขมร และเวียดนาม ปัจจุบันมีองค์กรที่เป็นตัวแทนระดับรัฐบาลเพื่อดำเนินกิจกรรมการพัฒนาบนแม่น้ำโขงคือ คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง (Mekhong River Commission-MRC) ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกคือ ไทย ลาว เขมร และเวียดนาม โดยที่จีน และเมียนมา ไม่ได้เป็นสมาชิกด้วย ดังนั้น ทั้งสองประเทศจึงไม่รับรู้กับข้อตกลงที่เกิดขึ้นใน MRC ขณะเดียวกัน จีนได้ผลักดันการจัดกรอบความร่วมมือล้านช้าง แม่น้ำโขง (Lancang- Mekong Cooperation- LMC) แต่จีนไม่ได้เปิดให้ประเทศที่ใช้แม่น้ำโขงร่วมกันได้มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงร่วมกัน

6. แนวโน้มทิศทางการพัฒนาแม่น้ำโขงเป็นการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำแห่งชีวิตไปสู่แหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้า ประเทศไทยเป็นทั้งผู้ลงทุนและผู้ซื้อไฟฟ้าจากประเทศลาว นอกจากนี้พบว่า รัฐไทยไม่ได้ให้ความสำคัญกับแม่น้ำโขงในฐานะเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญทั้งของประเทศและของนานาชาติ รัฐท้องถิ่น เช่น เทศบาล อำเภอ มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ปัจจุบันมีการสร้างเขื่อนกันตลิ่ง ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ระบบนิเวศและดินโคร์สูญหายไป รวมทั้งคนท้องถิ่นไม่สามารถปลูกพืชผักสวนครัวริมตลิ่ง/หาดได้

7. ทั้งสามชุมชนคือ บ้านหาดไคร้ ห้วยลึก และบ้านกลาง มีการเผชิญกับปัญหาแม่น้ำโขงคือ หนึ่ง การลดการพึ่งพิงแม่น้ำโขง หันไปปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำการท่องเที่ยว เป็นแรงงานรับจ้าง ขายที่ดิน สอง การรวมขบวนการเคลื่อนไหวกับองค์กรในระดับท้องถิ่น การเคลื่อนไหวในระดับนี้ได้พยายามทำให้ประเด็นแม่น้ำโขงเป็นประเด็นสาธารณะ กรณีบ้านหาดไคร้และบ้านห้วยลึกร่วมมือกับกลุ่มรักษ์เชียงของยื่นข้อเรียกร้องต่อสถานทูตจีนในไทย การร่วมประชุมแสดงความคิดเห็นในฐานะผู้ได้รับผลกระทบ การนำเสนอปัญหาและผลกระทบที่ได้รับในการประชุมต่าง ๆ ยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลตั้งภาคประชาชนเป็นกรรมการในกรรมาธิการแม่น้ำโขงด้วย แต่ไม่ค่อยได้รับการตอบรับจากผู้กำหนดนโยบายเท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม รัฐบาลจีนได้ชะลอการระเบิดแก่ง และรัฐบาลลาวชะลอการสร้างเขื่อนปากแบง และปากลาย

กรณีบ้านกลางนั้น ชาวบ้านได้ร่วมกันเสนอข้อห่วงกังวลที่เกิดขึ้นจากประตูละบายน้ำศรีสองรักต่อกรมชลประทานและหน่วยงานราชการท้องถิ่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน ซึ่งหน่วยงานเหล่านี้ได้รับข้อห่วงกังวล แต่ไม่ได้ตอบข้อสงสัย ข้อกังวลของชุมชนแต่อย่างใด แม้ว่า คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนจะได้เข้ามารับฟังปัญหาและเสนอแนวทางแก้ไขปัญหา แต่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ได้ดำเนินการอย่างเต็มที่ ขณะนี้ชุมชนได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มรักษ์แม่น้ำเลยเพื่อดูแลปกป้องแม่น้ำเลย

8. ชุดโครงการวิจัยนี้เริ่มโครงการวิจัยในช่วงที่ชุมชนได้ดำเนินการเรียกร้อง เคลื่อนไหวให้ภาครัฐ เข้ามาร่วมกันปกป้องแม่น้ำโขงนั้นมีความอ่อนล้า ในช่วงเริ่มต้นโครงการฯ นักวิจัยท้องถิ่นจึงมีคำถาม และข้อสงสัยว่า งานวิจัยจะสามารถช่วยพวกเขาได้อย่างไร เมื่อดำเนินงานไปได้ระยะหนึ่ง กระบวนการเก็บข้อมูลได้ทำให้ชุมชนกลับมาทบทวนวิถีชีวิต ความรู้ที่กำลังจะหายไป ทำให้ชุมชนได้เปรียบเทียบวิถีชีวิตในปัจจุบันกับอดีต นอกจากนี้ ทางโครงการสังเคราะห์ฯ ได้มีกิจกรรมศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนกับหน่วยงานภายนอก ทำให้นักวิจัยท้องถิ่นเชื่อมโยงสถานการณ์ได้อย่างเป็นระบบ มีรูปธรรมการรวมกลุ่มเพื่อดูแลทรัพยากร กรณีบ้านกลางนั้น ชาวบ้านได้นำผลการวิจัยไปเทียบเคียงกับงานวิจัยที่ดำเนินการโดยกรมชลประทาน พบว่า ผลการวิจัยแตกต่างกัน จึงทำให้ชาวบ้านมีความสงสัยเกี่ยวกับประโยชน์จากการสร้างปตร.ศรีสองรักตามที่กรมชลประทาน ได้ศึกษาไว้ และนำข้อมูลที่พวกตนศึกษาไปนำเสนอให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างปตร.ศรีสองรักได้อย่างมั่นใจ

ในกระบวนการวิจัยทั้งสี่ชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความรู้และความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขงและผลกระทบที่เกิดขึ้น ประมาณร้อยละ 70 ของประชากรทั้งหมด หรือประมาณ 2600 คน ทีมวิจัยท้องถิ่นมีศักยภาพที่จะเป็นแกนนำ กรณีบ้านม่วง 4 คน กรณีบ้านหาดไคร้ 12 คน บ้านห้วยลึก 12 คน บ้านกลาง 25 คน รวม 53 คน

6.2 แนวโน้มสถานการณ์: การเปลี่ยนแม่น้ำให้เป็นพลังงาน

แนวคิดและการพัฒนาแหล่งน้ำให้เป็นแหล่งพลังงานไม่ใช่มีเฉพาะประเทศจีนเท่านั้น กรณีประเทศไทย ก็เช่นเดียวกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า หากจะทำให้ประเทศทันสมัยต้องสร้างเขื่อน ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงแม่น้ำโขงจึงมาจากการโยกย้ายการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำให้เป็นพลังงานทั้งจีน ไทยและลาว เขมร เวียดนามหรือประเทศอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน แต่ละประเทศต่างมีทิศทางการพัฒนาที่มุ่งไปที่ความมั่นคงทางพลังงาน ซึ่งนำไปสู่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ พลังงานเหล่านี้ถูกนำไปใช้กับภาคธุรกิจมากกว่าภาคเกษตร กรณีเช่น ห้างสรรพสินค้า โรงแรม ขนาดใหญ่บริโกลไฟฟ้าและน้ำมากกว่าประชากรหนึ่งจังหวัด

ความยากลำบากของการต่อรองกับพลังอำนาจนาประเทศคือ แม่น้ำโขงคือ แม่น้ำนานาชาติ รัฐแต่ละชาติมีความมุ่งหวังที่คล้ายกัน ดังนั้นแม้ว่า แม่น้ำโขงจะมีการตั้งคณะกรรมการแม่น้ำโขง (MRC) แต่คณะกรรมการนี้เป็นตัวแทนรัฐบาลต่อรัฐบาล ไม่สามารถเข้าไปแทรกแซงการจัดการน้ำภายในประเทศสมาชิกได้ มากกว่านั้นคือ ประเทศจีนไม่ได้เป็นสมาชิกของ MRCจึงทำให้MRC ไม่มีผลต่อการยับยั้ง การทบทวนการสร้างเขื่อนในแม่น้ำโขงตอนบนซึ่งอยู่ในประเทศจีนได้ จีนได้ก่อตั้ง Lancang-Mekong Cooperation (LMC) ในปี 2559 โดยจีนอ้างว่า แม่น้ำล้านช้างและแม่น้ำโขงคือ แม่น้ำเดียวกันเพียงแต่ชื่อเรียกต่างกัน เมื่อแม่น้ำล้านช้างไหลในจีนเรียกว่า ล้านช้าง เมื่อไหลออกจากประเทศจีนมาเรียกว่า แม่น้ำโขงหรือแม่น้ำของ ตลอดสายแม่น้ำนี้หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนประมาณ 320 ล้านคน จีนจะให้การพัฒนากายใต้กรอบความร่วมมือนี้อยู่ในลักษณะ win-win

cooperation และยึดหลักความเสมอภาค ความจริงใจ ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และความสัมพันธ์อันที่พี่น้อง คำกล่าวของจีนสวหยุด แต่ในทางปฏิบัติจีนปฏิเสธความรับผิดชอบผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนแม่น้ำโขงตอนล่าง ดังเช่น กรณีในช่วงเดือนกรกฎาคม 2562 ระดับแม่น้ำโขงลดลงอย่างผิดปกติทั้งที่เข้าสู่ฤดูฝน สื่อมวลชนต่างนำเสนอเรื่องนี้ ต่อมาจีนได้ออกชี้แจงในเพจของ New Silk Road (6 กรกฎาคม 2562) ว่าสื่อมวลชนบางฉบับได้ลงข่าวเกี่ยวกับปัญหาแม่น้ำโขงอันเป็นเท็จ ไม่มีหลักฐาน และไม่ตรงกับข้อเท็จจริง เป็นการทำลายบรรยากาศความร่วมมืออันดีระหว่างประเทศในอนุภูมิภาคนี้ ในคำชี้แจงนี้ ทางสถานทูตจีนในประเทศไทยได้จำแนกเป็น 4 ข้อ คือ 1 เกี่ยวกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมแม่น้ำโขง ว่าจีนเร่งรัดการพัฒนาแบบสีเขียวเริ่มลงมือ 2 เกี่ยวกับการขุดลอกแม่น้ำโขง ว่าได้มีการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคม และทั้งห้าว่า ทั้งสี่ประเทศยังไม่มีแผนโครงการใด ๆ จึงไม่มีสิ่งที่เรียกว่า ปฏิบัติการ “ระเบิดแก่งหิน” 3 เกี่ยวกับบทบาทของสถานีกำเนิดไฟฟ้าแบบขึ้นบันได ได้อธิบายว่า การสร้างสถานีกำเนิดไฟฟ้าแบบขึ้นบันไดเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของอากาศ เป็นการ “ปรับลดน้ำท่วม เพิ่มน้ำหน้าแล้ง” 4 เกี่ยวกับการแจ้งข้อมูลอุทกวิทยา มีการประสานและให้ข้อมูลแก่ไทย กัมพูชา ลาว เวียดนาม ผ่านคณะกรรมการแม่น้ำโขงตั้งแต่ปี 2546 จีนยังชี้แจงอีกว่า ผลรวมการประเมินของคณะกรรมการแม่น้ำโขงเมื่อปี 2559 ยอดรวมปริมาณน้ำในเขื่อนของประเทศต่าง ๆ ตามแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง มีมากกว่า ยอดปริมาณน้ำในเขื่อนขึ้นบันไดของแม่น้ำล้านช้างสายหลักของฝ่ายจีน ปริมาณน้ำที่ออกจากแม่น้ำล้านช้าง เป็นเพียงร้อยละ 13.5 ของปริมาณน้ำแม่น้ำโขงตอนปากน้ำออกทะเล

นอกจากนี้ ช่วงที่น้ำแม่น้ำโขงวิกฤตแล้วจีนปล่อยน้ำจากแม่น้ำโขง จีนได้กล่าวว่า นี่คือการที่แห่งความมิตรไมตรีที่จีนได้ช่วยเหลือประชาชนที่อยู่ตอนล่างของแม่น้ำโขง กล่าวโดยสรุปคือ จีนไม่ยอมรับว่า การเปลี่ยนแปลงระดับน้ำแม่น้ำโขงเป็นผลจากการสร้างเขื่อน มากกว่านั้นคือ เขื่อนยังทำหน้าที่ช่วยเก็บกักน้ำและระบายน้ำให้กับพื้นที่ตอนล่าง การสร้างเขื่อนจึงเป็นการช่วยเหลือประเทศเพื่อนบ้านให้มีน้ำใช้อย่างเพียงพอ

จนปัจจุบันนี้ จีนได้สร้างเขื่อนที่พื้นที่ตนเองเสร็จไปแล้ว 11 เขื่อน แม่น้ำโขงตอนล่าง ประเทศลาวมีแผนการสร้างเขื่อน 9 เขื่อน กัมพูชาสร้าง 2 เขื่อน กรณีลาวนั้น ต้องการให้ประเทศตนเองเป็น แบตเตอรี่เอเชียผลิตไฟฟ้าเพื่อขายให้แก่ประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งถูกคำร้ายใหญ่คือ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ดังนั้น จึงเป็นความเห็นพ้องกันของประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงที่ต้องการพลังงานไฟฟ้าจากแม่น้ำโขง โดยไม่ได้สนใจผลกระทบที่เกิดขึ้นกับประชาชนแต่อย่างใด

ระหว่างที่ดำเนินการวิจัยนี้ มักมีคำถามว่า เราจะนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์อย่างไร เนื่องจากขณะนี้สภาพนิเวศของแม่น้ำได้เปลี่ยนสภาพไป และสูญเสียความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ไปแล้วมากกว่าร้อยละ 70 รัฐของประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงต่างต้องการผลักดันให้แม่น้ำโขงเป็นเครื่องมือสร้างความมั่งคั่ง มั่นคงด้านพลังงานและเศรษฐกิจแก่ประเทศตนเอง รอบ 30 ปีที่ผ่านมา ประเทศจีนเป็นกลไกสำคัญที่เปลี่ยนแม่น้ำโขงให้

เป็นแหล่งผลิตพลังงานขนาดใหญ่ ตามมาด้วยประเทศลาวที่มีจินตนาการต่อประเทศตนเองว่า “แบตเตอรี่แห่งเอเชีย” แม้ประเทศไทยและเวียดนามจะไม่ได้มีแผนการสร้างเขื่อนในแม่น้ำโขงสายประธาน แต่ไทยมีโครงการผันน้ำจากแม่น้ำโขงไปใช้ ดังเช่น โครงการผันน้ำโขง เลย์ ชี มูน กรณีประเทศ เวียดนามบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ และโตนเลสาป ประเทศเขมร สองพื้นที่นี้น่าจะได้รับผลกระทบมากที่สุด สามเหลี่ยมปากแม่น้ำเป็นพื้นที่ที่ตะกอนดินที่มีคุณภาพผ่านการกลั่นกรองมาด้วยระยะทาง 4,300 กิโลเมตรได้สะสมอยู่บริเวณนี้ และทำให้สามเหลี่ยมปากแม่น้ำมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งปลูกข้าวหล่อเลี้ยงชีวิตคนหลายล้านคน โตนเลสาป พื้นที่ขนาดใหญ่เป็นแหล่งพักพิงของปลาอพยพหลากหลายสายพันธุ์กำลังเหือดแห้งเช่นเดียวกัน

การสร้างเขื่อนทางตอนบนของแม่น้ำโขงมีผลกระทบต่อชุมชนที่ตั้งอยู่ทางตอนล่างของแม่น้ำโขง ก่อให้เกิดวิกฤตทางด้านความมั่นคงทางอาหาร และอธิปไตยทางอาหารของผู้คนจำนวน 320 ล้าน (รวมจีนด้วย) หากเราไม่เร่งหาวิธีการที่จะหยุดยั้งหรือทำให้ประเทศที่มีอำนาจ ซึ่งรวมถึงประเทศไทยได้ทบทวนทิศทางการพัฒนา และแสวงหาทางเลือกการพัฒนาใหม่ ๆ เพื่อร่วมกัน หากแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นแม่น้ำที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงเป็นอันดับที่ 2 ของโลกต้องสูญเสียศักยภาพนี้ไป ประชากรเหล่านี้จะอยู่อย่างไร ระบบนิเวศที่ธรรมชาติได้สร้างไว้ สรรพสิ่งต่าง ๆ ได้คุ้นเคย เรียนรู้ที่จะอาศัยความหลากหลายของระบบนิเวศนี้หลบภัย วางไข่ หาอาหาร และอื่น ๆ ก็จะสูญหายไปด้วย

บรรณานุกรม

- กฤษฎา บุญชัย. 2553. “ประวัติศาสตร์ภูมิภาคลุ่มน้ำโขง”. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 มกราคม – เมษายน. หน้า 85-106.
- กฤษณะ ทองแก้ว. 2554. “บทวิจารณ์หนังสือ: จักรวรรดินิยมเหนือแม่น้ำโขง ของสุวิทย์ ชีรัสสวดี 2552”. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง. ปีที่ 7 ฉบับที่ 3 กันยายน-ธันวาคม. หน้า 143-153.
- เกตุขพรรณ คำพุฒ. 2559. “วงสาวาทกรรมกับการเปลี่ยนผ่านของคณะกรรมการแม่น้ำโขง : การพัฒนาภาวะด้อยพัฒนาด้วยการพัฒนาวิถีทางเลือกที่ยั่งยืน”. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง. ปีที่ 12 ฉบับที่ 3 กันยายน – ธันวาคม. หน้า 131-166.
- คณะกรรมการแม่น้ำโขง. 2559. ระเบียบปฏิบัติเรื่องการแจ้งการปรึกษาหารือล่วงหน้าและข้อตกลง. นครหลวงเวียงจันทน์: สำนักงานเลขาธิการ คณะกรรมการแม่น้ำโขง สปป.ลาว.
- คณะกรรมการแม่น้ำโขง. 2560. การดำเนินการร่วมกันเพื่อหาทางออกร่วมกันภายใต้การเจรจาข้ามพรมแดนโครงการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของแม่น้ำโขงแบบบูรณาการ. นครหลวงเวียงจันทน์: สำนักงานเลขาธิการ คณะกรรมการแม่น้ำโขง สปป.ลาว.
- คณะนักวิจัยชาวบ้านเชียงของ-เวียงแก่น. 2549. ความรู้ท้องถิ่นเรื่องพันธุ์ปลา แม่น้ำโขง. เชียงใหม่: โครงการแม่น้ำเพื่อชีวิต เครือข่ายแม่น้ำจะวันออกเฉียงใต้.
- คณะนักวิจัยชาวบ้านเชียงของ-เวียงแก่น. 2547. แม่น้ำโขง: แม่น้ำแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม. เชียงใหม่: โครงการแม่น้ำและชุมชน เครือข่ายแม่น้ำจะวันออกเฉียงใต้.
- คณะมนตรีคณะกรรมการแม่น้ำโขง. 2554. “ยุทธศาสตร์การพัฒนามนฟัฐานการบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการสำหรับลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง”. [ระบบ ออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://www.mrcmekong.org/assets/Publications/strategies-workprog/BDP-Basin-Dev-Strategy-2013-Th.pdf> (15 มีนาคม 2562).
- เครือข่ายประชาชนไทย 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขง. 2560. “สรุปสถานการณ์แม่น้ำโขงสำหรับลูกหลานแม่น้ำโขง”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: https://drive.google.com/file/d/1fihHEiPQWfwki1G5MMDKUTmWYj_JJIy/view (15 มีนาคม 2562).

เครือข่ายประชาชนไทย 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขง. 2562. “สรุปสถานการณ์แม่น้ำโขงสำหรับลูกหลานแม่น้ำโขง”.
[ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://www.mymekong.org/wp-content/uploads/2019/07/The-Mekong-River-Situation.pdf> (15 มีนาคม 2562).

จินหวัรา ช่วยโชติ. 2558. วาทกรรมการพัฒนา: กรณีศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน “กลุ่มรักษ์
เชียงใหม่”. ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย
ศิลปากร.

เดอร์แม่โขงบัดเตอร์ฟลาย. 2562. “ภาคประชาสังคม นักวิชาการแม่น้ำโขงลั่นเตือนไซยะส่งผลกระทบ สร้าง
ต้นทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ก่อนเขื่อนจ่ายไฟฟ้าเชิงพาณิชย์เข้าสู่ประเทศไทยหนึ่ง
วัน ซึ่งมีปัญหาระบบชลประทานรุนแรง” [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา:
<https://themekongbutterfly.com/2019/11/03/ภาคประชาสังคม-นักวิชาการ/> (28 ตุลาคม 2562).

เดือนใจ ดีเทศน์. 2553. “นิวัฒน์ ร้อยแก้ว “ครูดี” ผู้ปลุกพลังรักแม่น้ำโขง จังหวัด เชียงราย.”
[ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา:
<https://www.greenglobeinstitute.com/Frontend/Content?ContentID=3b74208e-d843-4324-bc31->
(12 กันยายน 2561).

ทองสุข อินทวงค์ และคณะ. 2562. “โครงการ ทางรอดและทางออกของประมงบ้านห้วยลึก” รายงานวิจัย
เพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ไทยพีบีเอส. 2555. เครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงฯ ยื่นหนังสือคัดค้านสร้างเขื่อนไซยะบุรี.
[ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://news.thaipbs.or.th/content/117973> (4 พฤศจิกายน 2561).

ธีรภัท ชัยพิพัฒน์. 2555. “การเดินทางเรือพาณิชย์ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนระหว่างไทย-จีน ภายใต้กรอบเขต
การค้าเสรีอาเซียน-จีน.” รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: กองทุนวิจัย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นรุตม์ เจริญศรี. 2550. "วาทกรรมการพัฒนาและบทบาททุนญี่ปุ่นในการพัฒนาลุ่มน้ำโขง: บทศึกษารัฐไทย
ในกระแสโลกาภิวัตน์." ในการประชุมรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์แห่งชาติ ครั้งที่ 8.
กรุงเทพฯ. วันที่ 13-14 ธันวาคม 2550.

นาริรัตน์ ปรีสุทธีวิพร. 2560. “ลุ่มน้ำ โขง: พื้นที่แห่งการช่วงชิงอำนาจและผลประโยชน์”. การประชุม
วิชาการ “มหาวิทยาลัยมหาสารคามวิจัย ครั้งที่ 13”. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- นิสิต พันธมิตร. 2562. การเปรียบเทียบอิทธิพลทางการค้าและการลงทุนของจีนในประเทศ CLMV. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เบลโลและคณะ. สุรนุช ชงศิลา (ผู้แปล). 2542. โศกนาฏกรรมสยาม: การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: มุลนิธิโกลดคิมทอง.
- ประชาไท . 2560. “เครือข่าย 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขงยื่นฟ้อง 2 หน่วยงานรัฐไทย ปมสร้างเขื่อนปากแบงในลาว” [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://prachatai.com/journal/2017/06/71845> (6 ธันวาคม 2561).
- ประชาไท. 2554. “ชาวบ้าน 8 จังหวัดริมโขง เตรียมเดินสายค้านเขื่อนไซยะบุรี ก่อนตัดสินใจโครงการ 19 เม.ย.นี้.” [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://prachatai.com/journal/2011/04/34089> (15 ตุลาคม 2561).
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. 2546. การเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. เชียงใหม่: ชิลด์เวอร์ม.
- พฤกษ์ เถาถวิล และนิตยา บุญมาก. 2554. “การปรับเปลี่ยนการผลิตเข้าสู่สวนยางพาราของเกษตรกรในตะวันออกเฉียงเหนือ: นโยบายรัฐ ตลาด และกลยุทธ์การผลิตของครัวเรือน.” วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ฉบับพิเศษ เสรินิยมใหม่ในเศรษฐกิจอีสาน. ฉบับที่ 1 หน้า 121-170.
- พุ่ม บุญหนัก และคณะ. 2562. “โครงการ ไก: วิถีชีวิตและมิติทางเศรษฐกิจของชาวบ้านหาดไคร้”. รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เพียรพร ดีเทศน์. 2552. “เขื่อนแม่น้ำโขงตอนบนในจีนและผลกระทบต่อข้ามพรมแดน”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: http://www.livingriversiam.org/4river-tran/4mk/mek_a40.pdf (5 สิงหาคม 2561).
- โพสทูเดย์. 2562. “ทูตจีนแจ้ง 4 ปมแม่น้ำโขงเครือข่ายภาคประชาชนได้ข้อมูลย้อนแย้ง”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://www.posttoday.com/social/local/594134> (6 กรกฎาคม 2562).
- มติชนออนไลน์. 2561. “ต้าถักถักภาคประชาชน. ผุดเขื่อนปากแบงกั้นโขงเฉียดแดนไทย นักวิชาการห่วงปลาสูญพันธุ์” [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: https://www.matichon.co.th/local/quality-life/news_1227226 (24 พฤศจิกายน 2561).
- มติชนออนไลน์. 2561. “วงเจรจา เขื่อนปากแบง ตัวแทนสปป.ลาว ร่วมถก-ตอบข้อสงสัย ประชาชนลุ่มน้ำโขง” [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: https://www.matichon.co.th/local/quality-life/news_803671 (24 พฤศจิกายน 2561).

มติชนออนไลน์. 2560. “เครือข่ายแม่น้ำโขง ขอให้รัฐบาลมีคำสั่งยกเลิกการสำรวจ -ระเบิดแก่งแม่น้ำโขง
ของบริษัทจีน”. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: https://www.matichon.co.th/local/news_534598
(5 ธันวาคม 2561).

สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. 2543. “นักกิจกรรม 14 ประเทศร่วมกันคัดค้านเขื่อนและปกป้องแม่น้ำ.”
[ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: http://www.livingriversiam.org/4river-tran/network/rwesa_pr1.htm
(5 ตุลาคม 2561).

สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. 2556. “แถลงการณ์ ชาวบ้านลุ่มน้ำโขง 8 จังหวัด ยื่นอุทธรณ์คดีศาลปกครอง”.
[ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: http://www.livingriversiam.org/4river-tran/4mk/mek_n168.pdf
(9 พฤศจิกายน 2561).

สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. 2556. “ธรรมชาติเพื่อแม่น้ำโขง ครั้งที่ 2.” [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา:
<https://www.youtube.com/watch?v=rJe7FzvbPzw&feature=youtu.be> (8 พฤศจิกายน 2561).

สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. 2551. “เครือข่ายเอ็นจิโอ 2 ฝั่งโขงค้านโครงการผันน้ำ จี้ให้ทำประชาพิจารณ์” [ระบบ
ออนไลน์] แหล่งที่มา: http://www.livingriversiam.org/4river-tran/4mk/mek_n30.html
(10 ตุลาคม 2561).

สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. 2547. “ชาวเหนือทำพิธีขอมา"แม่น้ำโขง" นักวิชาการถล่มเงินทำกลุ่มชนวิบัติ”.
[ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: http://www.livingriversiam.org/4river-tran/4mk/mek_dam_n4.htm
(10 ตุลาคม 2561).

สมาธ แก้วพวงและคณะ. 2562. “โครงการ ชุมชนบ้านม่วงกับการสร้างแผนเชิงรุกในการปรับตัวให้เท่าทัน
ต่อการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง สู่อการเพิ่มขีดความสามารถความมั่นคงในอาหาร.” รายงานวิจัย
เพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สรรัตน์ แก้วสา และคณะ. 2562. “โครงการวิจัย การสร้างการบริหารจัดการร่วมประดุน้ำศรีสองรักเพื่อ
วิถีชีวิตและการเกษตรอย่างยั่งยืนของชาวไทพวน”. รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์.
กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สำนักข่าวชายขอบ. 2557. “จดหมายจากเครือข่ายประชาชนไทย 8 จังหวัดลุ่มน้ำโขงถึงจีน เรื่อง ขอให้
เปิดเผยข้อมูลเขื่อนบนแม่น้ำโขง-แม่น้ำล้านช้างและระงับ โครงการเขื่อนที่ยังไม่ก่อสร้างเพื่อศึกษา
ผลกระทบข้ามพรมแดน.” [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา
<https://transbordernews.in.th/home/?p=5361> (24 พฤศจิกายน 2561).

สำนักข่าวชายขอบ. 2560. “เขาวชนลูก-หลานน้ำโขงห้วยเป้งแสดงจุดยืนค้านระเบิดแก่ง.” [ระบบออนไลน์]
แหล่งที่มา: <https://transbordernews.in.th/home/?p=16639> (6 ธันวาคม 2561).

สำนักข่าวชายขอบ. 2562. “ลาวสั่งระงับชั่วคราว 2 โครงการยักษ์เขื่อนปากแบง-ปากลาย รอศึกษา
ผลกระทบข้ามแดน.” [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://transbordernews.in.th/home/?p=24113>
(15 พฤศจิกายน 2562).

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. 2559. ขอความเห็นชอบแผนพัฒนาการเดินเรือระหว่างประเทศในแม่น้ำ
ล้านช้าง - แม่น้ำโขง ค.ศ. 2015 - 2025 และการดำเนินงานเบื้องต้น โครงการปรับปรุงร่องน้ำทาง
เดินเรือในแม่น้ำล้านช้าง - แม่น้ำโขง [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา
https://cabinet.soc.go.th/soc/Program2-3.jsp?top_serl=99322543 (29 พฤศจิกายน 2561).

สุด จอนเจดสิน. 2550. ประวัติศาสตร์เวียดนาม ตั้งแต่สมัยอาณาจักรฝรั่งเศสจนถึงปัจจุบัน. กรุงเทพฯ:
โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวิทย์ ชีรสาด. 2546. เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน: ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่
สองถึงปัจจุบัน (2488-2544). คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

เอ็มจีอาร์ ออนไลน์. 2560. “กลุ่มรักษ์เชียงของต่อเรือห้วยเป้งประชิดเรือจีน – ด้านระเบิดแก่งโขงทะเลหลวง
พระบาง.” [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://mgronline.com/local/detail/9600000002227>
(5 ธันวาคม 2561).

Biba, Sebastian. 2018. **China's Hydro-Politics in the Mekong: Conflict and Cooperation in Light of
Securitization Theory**. Routledge.

Cooper, R. 2012. The potential of MRC to pursue IWRM in the Mekong trade-offs and public
participation. In Öjendal, J. Hansson, S. & Hellberg, S. (Eds.). **Politics and development in a
transboundary watershed: The case of the lower Mekong basin**. pp. 61-80.

Dordrecht Heidelberg, London, New York: Springer. Dore, J. 2001. Environmental governance in the
greater Mekong sub-region. In Nathan Badenoch. (Ed.). **Mekong regional environmental
governance: Perspectives on opportunities and challenges**. pp. 191-250. The Resources Policy
Support Initiative (REPSI). Chiang Mai: Thailand.

Eugene, R. B. 1969. **The Mekong river: A challenge in peaceful development for Southeast Asia**.
New York: National Strategy Information Center.

- Eyler, Brian. 2019. **Last Days of the Mighty Mekong**. Zed Books Ltd.
- Hori, H. 2000. **The Mekong: Environment and development**. Tokyo: United Nations University.
United Nations University Press.
- Lee, G. & Scurrah, N. 2009. **Power and responsibility: the Mekong River Commission and lower Mekong mainstream dams**. Sydney: The University of Sydney.
- Mekong River Commission (MRC). 2010. "State of the Basin Report 2010". [Online] from:
<http://www.mrcmekong.org/assets/Publications/basin-reports/MRC-SOB-report-2010full-report.pdf> (January, 3 2019).
- Osborne, M. 2009. **The Mekong: River under threat**. Lowy Institute for International Policy.
- Wikipedia. 2018. "Hydropower in the Mekong River Basin" [Online] from:
https://en.wikipedia.org/wiki/Hydropower_in_the_Mekong_River_Basin?fbclid=IwAR1JemjzM
(August, 12 2018).